

národní
úložiště
šedé
literatury

Pod hladinou: fakta a mýty o znásilnění

Ciprová, Kristýna
2010

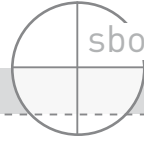
Dostupný z <http://www.nusl.cz/ntk/nusl-393179>

Dílo je chráněno podle autorského zákona č. 121/2000 Sb.

Tento dokument byl stažen z Národního úložiště šedé literatury (NUŠL).

Datum stažení: 26.03.2019

Další dokumenty můžete najít prostřednictvím vyhledávacího rozhraní nusl.cz .

sborník textů

POD HLADINOU:

---

fakta a mýty
o znásilnění

STOP ZNÁSILNĚNÍ

Vydává obecně prospěšná společnost Gender Studies v rámci projektu *Stop znásilnění: program ochrany práv obětí znásilnění*.

Tento projekt je podpořen grantem z Islandu, Lichtenštejska a Norska v rámci Finančního mechanismu EHP a Norského finančního mechanismu prostřednictvím Nadace rozvoje občanské společnosti.

Vydává: Gender Studies, o. p. s., 2010

Editorka: Kristýna Ciprová

Autorský kolektiv: Kristýna Ciprová, Klára Cozlová, Jitka Čechová, Sigbrúður Guðmundsdóttir, Barbara Havelková, Tereza Hendlová, Hana Jandová, Lukáš Sedláček

Překlad kapitoly Island: úvod do legislativy a schémata podpora obětí znásilnění: Tereza Kynčlová

Recenze publikace: Marta Vohlídalová, Sociologický ústav AV ČR

Jazyková korektura: Kristina Karasová

Grafická úprava a sazba: Radek Švarc, Alegria

ISBN: 978-80-86520-31-5

O B S A H

Předmluva <i>Kristýna Ciprová</i>	2
Znásilnění: kontextuální úvod <i>Kristýna Ciprová</i>	3
Znásilnění: několik úvah nad právní úpravou <i>Barbara Havelková</i>	12
Analýza mediálního diskurzu MF Dnes o znásilnění <i>Tereza Hendlová</i>	24
Dilema věř, nebo pochybuj: Problematika vzdělávání policistů a policistek v oblasti práce s obětí znásilnění <i>Lukáš Sedláček</i>	36
Znásilnění v seniorském věku <i>Klára Cozlová</i>	43
Bílá místa v péči o oběti trestného činu znásilnění: shrnutí výstupů analýzy stavu pomoci obětem znásilnění <i>Jitka Čechová, Hana Jandová</i>	54
Island: úvod do legislativy a schémata podpory obětí znásilnění <i>Sigrúður Guðmundsdóttir</i>	66
Bibliografie	73

PŘEDMLUVA

Kristýna Ciprová, editorka

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

znásilnění/sexuální násilí je ze své povahy nesmírně destruktivní čin, který však zůstává stále velmi rozšířený: každá čtvrtá žena a přibližně každý desátý muž se ve svém životě setká se sexuálním násilím. Tato alarmující čísla zdůrazňují nutnost věnovat znásilnění pozornost, a to komplexním způsobem. Bohužel problematika znásilnění zůstává z převážné většiny „pod hladinou“ – nezřetelná, nejasná, zahalená mýty a stereotypy. Tato publikace si klade za cíl pod tuto hladinu nahlédnout, rozčeřit stojaté vody a zkoumat problematiku znásilnění z různých úhlů.

Texty v této publikaci proto pokrývají široké spektrum témat: právní úpravu znásilnění, zobrazení znásilnění v médiích, znásilnění seniorů a senierek nebo vzdělávání policistů a policistek v oblasti práce s oběťmi znásilnění. Publikace dále přináší shrnutí výsledků *Analýzy stavu pomoci obětem znásilnění v České republice*, kterou realizovalo občanské sdružení Persefona v rámci projektu *Stop znásilnění: program ochrany práv obětí znásilnění*. V závěru publikace nabízíme také pohled na problematiku znásilnění v islandském kontextu.

Znásilnění je často chápáno jako projev individuálního násilí jedné osoby vůči druhé, případně jako projev psychické nebo sexuální deviace. Pro pochopení znásilnění je ale klíčové analyzovat sociální a kulturní struktury a mít na paměti otázku mocenských a tedy i genderových vztahů ve společnosti. Proto jsme při koncepci této publikace kladli důraz na genderové aspekty sexuálního násilí. Tomuto tématu se věnuje především první kapitola, ale gender jako klíčová kategorie se prolíná i dalšími kapitolami.

Publikace je určena širokému publiku: odborné i laické veřejnosti, zástupcům médií, ale i obětem znásilnění či jejich blízkým. Jednotlivé texty se proto liší svým zaměřením a tedy i mírou, v jaké se věnují teorii či naopak praxi. Přesto je spojuje hlavní cíl, kterým je rozvinout stávající (a v českém prostředí nedostatečnou) diskuzi o tématu znásilnění, zhodnotit vybrané oblasti z hlediska dobré i špatné praxe a nabídnout další možnosti a doporučení v oblasti práce s problematikou znásilnění. Věříme, že tato publikace přispěje k větší informovanosti a především napomůže ke zlepšení ochrany obětí znásilnění v České republice.

ZNÁSILNĚNÍ: KONTEXTUÁLNÍ ÚVOD

Kristýna Ciprová

Znásilnění z genderové perspektivy

Znásilnění je klasifikováno jako jeden z nejhorších a nejvíce zraňujících zločinů. Podle britského průzkumu se jedná o zločin, kterého se ženy obávají více než kteréhokoli jiného (MYHILL – ALLEN 2002). Přesto je tomuto činu často věnováno velmi málo pozornosti. Výsledkem je nízká podpora obětí znásilnění, zlehčování dané problematiky, vytváření a udržování mýtů, které jednoznačně přispívají k dvojí viktimizaci obětí znásilnění. Znásilnění je komplikováno obecnými očekáváními ohledně sexuálního chování a představami o genderu. Ukazuje se, že lidská sexualita není naprogramována biologicky,¹ ale je výslednicí různých společenských a kulturních představ (O' TOOLE 2007).

Ze statistik vyplývá, že oběťmi znásilnění jsou z 91 % ženy, zatímco pachatelé jsou v 99 % případů muži (BERGESS WOLBERT 2009). Podle kriminologických a viktimologických výzkumů se každá čtvrtá žena setká ve svém životě se sexuálním násilím (ČÍRTKOVÁ 2009). Je tedy evidentní, že znásilnění je nutné chápat jako problém navázaný na genderový řád. Přesto nebyl genderový rozměr znásilnění brán po dlouhou dobu v potaz. Feministická teoretička Susan Brownmiller jako první poukázala na skutečnost, že znásilnění není přirozený jev, který by vyplýval z mužského sklonu k agresivitě či z mužských sexuálních potřeb (BROWNMILLER 1998). Těmto stále se vyskytujícím mýtům odporují mezikulturní výzkumy, které porovnávaly postavení mužů a žen v různých společnostech a zjistily úměru mezi postavením žen a počtem znásilnění. Ve společnostech, kde mají ženy stejnou prestiž jako muži a kde jsou respektovány, se znásilnění téměř nevyskytují (REEVES SANDAY 2007). Podle některých teoretiků a teoretiček (např. BROWNMILLER 1998, Dworkin in O' TOOLE 2007) je tak znásilnění výsledkem patriarchálního uspořádání společnosti, kde muži znásilňují, protože mohou.²

Znásilnění může ovlivňovat i životy žen, které se s ním přímo nesesetkaly – neustále musejí reflektovat, zdali je jejich chování bezpečné a nevystavuje je riziku případného znásilnění. Znásilnění je tak možné chápat jako určitou formu kontroly žen – žena by „ve svém zájmu“ měla vést takový život, který vylučuje rizikové situace. Bez ohledu na nutnost opatrnosti v potenciálně nebezpečných

1 Chápání znásilnění jako přirozeného, biologického fenoménu, který je produktem evolučního dědictví lidstva, je však stále živé (např. v evoluční psychologii) a nutno říci, že i u části odborné veřejnosti velmi oblíbené.

2 Je však třeba brát v potaz, že neexistují pouze znásilnění ženy mužem. Dochází také ke znásilňování mužů – jinými muži, nebo (ačkoliv ve velmi malé míře) ženami. Nelze tedy obecně paušalizovat, že všemi oběťmi znásilnění jsou ženy, všemi pachateli pak muži. Přesto je třeba mít na paměti již zmíněnou genderovou podmíněnost znásilnění.

situacích (která se samozřejmě netýká jen žen) je zapotřebí zkoumat, kam břemeno tzv. zvláštní opatrnosti, které je na ženy od útlého věku kladeno, vede. „Při uplatňování rozumné opatrnosti by se měla žena nehorázně přetvařovat. Měla by předstírat, že má mužského ochránce, i když jej nemá. Měla by popírat a zakrývat svou totožnost, svůj způsob života a svou nezávislost. Měla by žít v neustálé podezřívavosti, která hraničí s klinickou definicí paranoidního chování“ (BROWNMILLER 1998, s. 162). Jak ovšem Brownmiller ukazuje, „přijmout zvláštní břemeno vlastní ochrany znamená posílit přesvědčení, že ženy musí žít a pohybovat se ve strachu a nikdy nemohou mít naději na dosažení osobní svobody, nezávislosti a sebedůvěry, jakou mají muži“ (tamtéž, s. 163).

Některé současné feministické teoretičky/teoretici (viz O'TOOLE 2007) diskuzi o znásilnění rozvíjejí dál. Podle některých dochází k tomu, že v příliš široké definici se problém znásilnění paradoxně ztrácí. Některé/někteří odmítají přílišný důraz na ženy definované jako oběti. Většina nových přístupů ukazuje na nutnost zkoumat znásilnění kontextuálně a vyvarovat se univerzalizujících tendencí. Různé kultury reagují na znásilnění odlišným způsobem. V západní kultuře přetrvává model, ve kterém je znásilnění porušením práva každého na vlastní určení. Oproti tomu ve východní kultuře je znásilnění často chápáno jako poskvrnění rodiny a vesnice (REEVES SANDAY 2007). Znásilnění se ale proměňuje i lokálně, pokud bereme v úvahu aspekty identity jako je rasa, etnicita, třída, věk atd. Podle těchto nových teoretických přístupů (Cahill a Mardorossian in O'TOOLE 2007) je nutné zkoumat jak podobnosti, tak odlišnosti zkušeností se znásilněním.

Pro tuto publikaci je klíčové východisko, že znásilnění není jen individuální násilí jedné osoby vůči druhé (jak je definováno v trestním zákoníku) či projev psychické nebo sexuální deviace (jak je pojímá psychiatrie a sexuologie). Pro pochopení znásilnění je klíčové analyzovat sociální a kulturní struktury a mít na paměti otázku mocenských a tedy i genderových vztahů ve společnosti (LIŠKOVÁ 2002).

Znásilnění: definice a redefinice

Při snaze definovat znásilnění (a s ním spojené koncepty jako např. oběť, ne/souhlas aj.) je důležité uvědomit si, že jazyk je jedním z hlavních mocenských nástrojů – umožňuje totiž vytvářet a strukturovat naši každodenní realitu. Znásilnění může být (a je) definováno různými způsoby, které se od sebe mohou zásadně lišit (právní definice, definice v odborné literatuře, definice, které kolují v široké veřejnosti). Většina definic (mezi nimi i definice v trestním zákoně, která umožňuje právní postih pachatelů znásilnění) popírá systémový charakter znásilnění a „navíc opomíjí i jiné diskriminační systémy, jakými jsou rasismus, diskriminace založená na sociálním statusu a příslušnost ke společenské třídě a heterosexismus“ (LINKOVÁ 2002, s. 6).

Definice či chápání znásilnění se samozřejmě proměňuje i historicky – sledování těchto proměn ukazuje propojení znásilnění a genderového řádu.³ Anglické slovo

3 Detailněji viz citovaný článek Marceley Linkové *Znásilnění: historický kontext a genderové stereotypy*.

„rape“, které pochází z latinského „rapere“ (ukrást, zmocnit se či unést), odkazuje k předkřesťanskému období v západní kultuře, kdy byl únos legitimním způsobem, jak získat ženu bez nutnosti námluv (LINKOVÁ 2002). Zavedení instituce manželství přineslo první tresty za znásilnění. Je však zapotřebí si uvědomit, že podstatou trestu nebylo hájit práva znásilněné osoby – nejpřísnější tresty za znásilnění byly za „poškození“ mužova majetku. V předkřesťanské době bylo znásilnění chápáno jako újma na právech otce či manžela znásilněné ženy (REEVES SANDAY 2007). I v prvních stoletích našeho letopočtu se trest za znásilnění neprovdané ženy primárně odvíjel od sociální pozice jejího otce, nikoli od míry použitého násilí (LINKOVÁ 2002). Znásilnění v předmoderní době nebylo vázáno na projev nesouhlasu se stykem – šlo spíše o otázku rodinné a rodové cti a o majetek (tamtéž).

Dalším příkladem, který ukazuje, jak do chápání znásilnění vstupují společenské struktury, je otrokářský systém v USA. Znásilnění černé otrokyně zde ze zákona vlastně neexistovalo, neboť nebylo možné znásilnit vlastní „majetek“. Znásilnění otrokyně, jež patřila někomu jinému, bylo hodnoceno jako přestupek, znásilnění otrokyně (či otroka) jiným otrokem opět nebylo zákonem rozeznáváno vůbec. I po zrušení otrokářského systému přetrvával dvojnásobný metr hodnocení: zatímco znásilnění černošky bělochem s sebou neneslo pro pachatele zásadní tresty, černí muži byli z politických pohnutek (často falešně) obviňováni ze znásilňování bílých žen a systematicky dostávali mnohem tvrdší tresty než usvědčení bílí pachatelé (PALMER ADISA 2007).

Dalším kontextem, ve kterém získává znásilnění jiné významy, jsou válečné konflikty. V jejich průběhu se znásilnění často stává „legitimním“ prostředkem kontroly a systematického ponižování, a to jak žen, tak celého národa (STETZ 2007). Podle Margaret D. Stetz jsou znásilnění ve válečných konfliktech většinou kontrolovaná a regulovaná vládou – rozhodně se tedy nejedná o výraz nějakých biologických potřeb. Vojáci znásilňují, pokud jsou přesvědčeni, že jednájí se souhlasem nadřízeného – dokonce i tehdy, když porušují mezinárodní právo (tamtéž).

V 70. letech 20. století převládalo v trestněprávním systému i v kriminologii přesvědčení, že ženy jsou za své znásilnění zodpovědné. Jak popíšu dále, většina mýtů, které byly pro tu dobu typické, přetrvává v myšlení široké i odborné veřejnosti i dnes. Představy o pravém znásilnění vstupují samozřejmě i do právních definic. Připomeňme, že do 20. století byl obecně přijímán názor, že manžel nemůže být vinen znásilněním manželky. V Československu bylo toto zdání sexuální smlouvy a manželských povinností zrušeno až v roce 1950 (KOVÁŘ ET AL. 2008). Poté bylo po dlouhou dobu z právního hlediska možné znásilnit pouze ženu, a to pouze penetrací do vagíny. Teprve od roku 2001 definice znásilnění zohledňuje, že znásilnění je možné nejen mezi mužem a ženou a nejen skrz vaginální pohlavní styk. Je však zapotřebí zmínit, že stejnopohlavní znásilnění, případně znásilnění muže ženou je stále velice tabuizováno. Aktuální úprava zákona (§185 zák. č. 40/2009 Sb., účinnost od 1. 1. 2010) klasifikuje znásilnění jako donucení k pohlavnímu styku (kterým je rozuměn i orální či anální styk) pod pohrůžkou násilí nebo jiné těžké újmy, případně zneužití bezbrannosti druhé osoby. Obětí může být jakákoliv lidská bytost, nezávisle na pohlaví a věku. Pachatelem znásilnění může být muž i žena, případně více osob současně

(návodce, organizátor).⁴ I tato, na první pohled vyčerpávající právní definice, má zásadní limity:⁵ především otevírá otázku ne/souhlasu.

Jak již bylo uvedeno, v trestním zákoně ČR není znásilnění definováno souhlasem, ale násilím a pohrůžkou bezprostředního násilí. Absurditu tohoto pojetí ukazují již Brownmiller ve své analogii: *„Po obětech loupeže nikdo nechce, aby prokazovali, že lupičům kladli odpor, předání peněz nevede nikoho k závěru, že okradení se zločinem „souhlasili“ a že tudíž nebyl spáchán trestný čin“* (BROWN MILLER 1998, s. 159). Především však toto pojetí znásilnění *„dostatečně citlivě nereaguje na sociální a interpersonální tlaky, které působí dlouhodobě a intenzivně na psychiku oběti (vztahové násilí). Jejich prožívání je obdobně intenzivní a mocné jako pohrůžka bezprostředního násilí. Nastávají pak situace, kdy se oběť neodváží projevit odpor, který by byl právně zachytitelný, protože má strach o zdraví/život anebo má strach z odhalení (např. ve vedlejší místnosti jsou děti). Sex se děje bez souhlasu a násilně, ale také bez možnosti, jak tuto skutečnost dokázat – s ohledem na faktické důkazy anebo vnímavost kompetentních osob“* (ČECHOVÁ – JANDOVÁ 2009).

Je zjevné, že i samotný souhlas je velice komplexní záležitostí, kterou nelze redukovat na pouhé „ano“ či „ne“: *„Nikdo nemůže dát smysluplný souhlas, pokud byly proti ní/němu např. použity explicitní či implicitní hrozby. Nikdo nemůže dát smysluplný souhlas, pokud nebyl/a plně informován/a. A souhlas postrádá jakýkoliv smysl, pokud je vyjádřen někým, kdo byl od narození učen být submisivní a souhlasit (nebo přinejmenším neodmítat), i když to je proti jeho/jejím vlastním potřebám a přáním“* (SPIEGEL 2009). Jak tedy souhlas v kontextu sexuálního chování chápat? Především je nutné, aby situace neobsahovala jakoukoli formu nátlaku – *„souhlas by měl být použit ve smyslu procesu, díky kterému se lidé učí vzájemně porozumět tomu, co je jim příjemné, svým touhám a přáním tak, aby spolu mohli jednat ohleduplně a s respektem“* (ANARCHOFEMINISTICKÁ SKUPINA 2009, s. 37). Sexuální styk by měl být za všech okolností konsenzuální.

Definice a termíny se nevztahují pouze k samotnému činu a okolnostem znásilnění. V tomto ohledu je v souvislosti se sexuálním násilím/znásilněním zapotřebí sledovat i komplikované a diskutabilní použití termínu oběť. Tento termín v sobě nese jakousi podřízenost – nejen v průběhu samotného aktu znásilnění, ale předznamenává i budoucnost. Osobě, která si prošla znásilněním, je tak do jisté míry upírána schopnost a možnost se zážitkem se vyrovnat. V anglo-americkém kontextu je termín *victim* – oběť – vesměs nahrazován termínem *survivor*. Tento termín není do češtiny jednoduše převaditelný jedním slovem. Významově se jedná o osobu, která něco přežila, přečkala, ale také zažila – ve smyslu nepříjemné zkušenosti. Termínu oběť je tedy možné vyhýbat se opisováním: např. osoba, která si prošla znásilněním, znásilněná osoba,

4 Více viz kapitola Barbary Havelkové či ČECHOVÁ – JANDOVÁ 2009.

5 Jinou definici znásilnění nabízí např. Sexual Assault Support Service: *„Sexuální útok nastává, když jedna osoba zneužije své síly a sexuálním způsobem překročí osobní hranice druhé osoby bez jejího svolení“* (cit. dle SPIEGEL 2009, s. 36). Autorka knihy *To není vaše vina!* Helen Benedict definuje znásilnění jako *“jakýkoli sexuální akt, k němuž je člověk přinucen násilím“* (BENEDICT 2003, s. 27).

znásilněná žena atd. Obtížné je, pokud chceme termín *survivor* nahradit jedním slovem. Někdo používá termín *přeživší* (viz ANARCHOFEMINISTICKÁ SKUPINA 2009) – i ten má ale mnohé limity. Může totiž konotovat představu znásilnění jako čehosi, co muselo konkrétní osobu bezprostředně ohrožovat na životě, ačkoli mnoho znásilnění proběhne na základě subtilnějších tlaků – zde je opravdu adekvátnější význam *survive* ve smyslu přečkat, zažít nepříjemnou, traumatizující skutečnost. Dále není tento termín dostatečně zažitý (což lze ale chápat i jako přednost, protože není zatížen negativními významy), a pro většinu lidí, oběti nevyjímaje, nic konkrétního nepředstavuje.

Nedostatečnost většiny stávajících definic a konceptů (u nichž však – především díky feministickým teoriím – dochází pomalu k proměnám a redefinicím) je úzce propojena s mýty a stereotypy o povaze znásilnění. Jak jsem ukázala výše, mýty a stereotypy limitují definice znásilnění (např. dlouhodobý předpoklad, že znásilnění může proběhnout pouze mezi osobami opačného pohlaví, kdy pachatel je vždy muž), zároveň však definice znásilnění (i překonané – např. znásilnění ženy manželem neexistuje) některé mýty a stereotypy samy podporují.

Mýty a stereotypy: příčiny a důsledky

Téma znásilnění obklopuje celá řada mýtů a stereotypů.⁶ Mýty a stereotypy jsou součástí mediálního obrazu znásilnění,⁷ kolují mezi laickou, ale i odbornou veřejností. Jak upozorňuje Barbara Havelková, tyto mýty jsou právně irelevantní, „*přesto se prakticky projevují v přístupu orgánů činných v trestním řízení, a najdeme je i v rozsudcích soudů*“ (HAVELKOVÁ 2009). Rozporuplnost některých mýtů⁸ slouží pouze k zamaskování skutečnosti, že znásilnění je vesměs blízké normálnímu sexuálnímu chování (LIŠKOVÁ 2002). Z násilnění nelze zaškatulkovat jako úchylku nebo nahodilost. Z toho, co již bylo řečeno, vyplývá, že je nutné nahlížet znásilnění v kontextu mocenských rozdílů mezi muži a ženami ve společnosti (tamtéž). Pro přehlednost uvádím v rámečku většinu z nejčastějších mýtů i s vysvětlením, proč se jedná o mýtus.

6 Kompletní výčet mýtů a stereotypů i s fakty je dostupný na: <http://www.stopznasilneni.cz/cz/znasilneni/myty-a-fakta>; mýty demonstruje na konkrétních příkladech a poté vyvrací i článek Barbary Havelkové (HAVELKOVÁ 2009).

7 Viz kapitola Terezy Hendlové v této publikaci.

8 Mýtus, který přisuzuje všem mužům neovladatelné sexuální potřeby, a podle něhož je tedy potenciálním pachatelem znásilnění každý muž, je v rozporu s mýtem, že znásilňují pouze psychicky narušení jedinci. Přesto jsou oba dva mýty součástí jednoho způsobu myšlení, který se v konečném důsledku snaží přesunout vinu z pachatelů na oběti znásilnění.

Mýtus: Hlavním motivem při znásilnění je sexuální touha.

Fakta: Znásilnění je využíváno jako zbraň, která má pokořit a způsobit bolest. Jedná se o násilný čin, kdy je sexu použito jako zbraň. Zásadní motivy pro znásilnění jsou: vztek, sadismus, siláctví. Argumentace, že jde ve znásilnění primárně o sex, má za účel podpořit další mýty a stereotypy, které znevažují postavení osoby, která si znásilněním prošla. Většina znásilnění bývá také předem promyšlena (přičemž nemusela být vybrána konkrétní oběť) – nejedná se tedy o spontánní projev vášně, jak je často předpokládáno.

Mýtus: Pachatel znásilnění je ojedinělý patologický jedinec.

Fakta: Ačkoli je tento mýtus v rozporu s mýtem, podle kterého dochází ke znásilnění pod vlivem vášně, případně ženiny nezodpovědnosti, je tento argument často uváděn jako vysvětlení, proč ke znásilnění dochází. Podle výzkumů dochází ke znásilnění nejčastěji mezi manžely, partnery, příbuznými, sousedy a spolupracovníky – násilníka tedy evidentně nelze odlišit od stávající definice normality. Předpoklad, že slušní a zdraví jedinci neznásilňují, odvádí podle odborníků pozornost od kulturního kontextu a mocenských vztahů, v nichž ke znásilnění dochází.

Mýtus: Znásilněné osoby jsou za své znásilnění zodpovědné.

Fakta: V médiích se při popisu znásilnění často nenápadně reprodukuje komentáře typu: „vracela se pozdě v noci tmavou ulicí“ nebo „byla opilá a vyzývavě oblečená“. Tyto zdánlivě nenápadné popisy jen reprodukuje představu, že znásilnění se „děje“ osobám, které si o něj koledují. Tj. vrací se pozdě v noci domů samy, vyzývavě oblečené atd. Zde je zapotřebí vrátit se ke statistikám, které ukazují, že znásilnění pachatel plánuje – konkrétní osobu pak vybírá na základě jiných proměnných než je oblečení, fyzický vzhled, chování, věk atd. Znásilnění může potkat kohokoli a kdekoli.

Mýtus: Většina nahlášených znásilnění je vymyšlená.

Fakta: Ve skutečnosti je hlášena pouze malá část znásilnění, která se opravdu stanou. Předpokládá se, že znásilnění je oznamováno pouze v 8 % případů. Falešná obvinění pokrývají podle kontextu (který se mění) 6–10 % případů nahlášených znásilnění. Falešná obvinění jsou výjimkou, nikoli pravidlem.

Mýtus: Pachatel znásilnění je pro oběť neznámý muž a znásilnění obvykle probíhá formou přepadení.

Fakta: Většina znásilnění probíhá mezi lidmi, kteří se navzájem znají, a to ve více než 50 % případů. Jen málo útoků je zaměřeno na úplně cizí osoby. Pachatelé bývají i z řad milenců, kamarádů, rodinných příslušníků, kolegů v práci, policistů. Znásilnění někým z blízkého okolí je mnohem pravděpodobnější než znásilnění cizí osobou. Obvykle probíhá na místě, kde se oběť cítila bezpečně, denní hodiny nebývají výjimkou.

Mýtus: Znásilňovány jsou jen ženy nebo děti.

Fakta: Tvrdí se, že muži nemohou být proti své vůli zneužiti díky své fyzické síle (případně absenci erekce), znásilňovaný muž to tedy musel chtít. Přesto muži tvoří sedm až deset procent znásilňovaných, bez ohledu na sexuální orientaci. Také předpoklad, že muž, který znásilní jiného muže, je homosexuál, je mylný, neboť sexuální touha při znásilnění obvykle nehraje roli.

Mýtus: Násilníci jsou vždy muži.

Fakta: Znásilnění ženami je vzácné, není však vyloučené. Ženy znásilňují se stejnými motivy jako muži. Znásilňují děti, ženy i muže. Pokud si vyberou fyzicky silnější oběť, mohou jednoduše použít zbraně či početní převahu.

Mýty a stereotypy mají na oběti znásilnění obrovský dopad. Zcela zásadní část znásilnění není nikdy nahlášena. Dle oficiálních statistik je u nás nahlášeno 1–2 znásilnění denně, skutečný počet znásilnění je přinejmenším desetinásobně vyšší. Podle výzkumů se nahláší pouhých 3–8 % případů znásilnění a v průběhu svého života se alespoň jednou setká se znásilněním až 25 % žen a 6–10 % mužů (ČIRTKOVÁ 2008). Extrémně vysokou míru latence (zatajovaných, skrývaných a nenahlášených znásilnění) mají na svědomí právě mýty a stereotypy. Ty vedou k tzv. sekundární viktimizaci⁹ a stigmatizaci osoby, která prošla znásilněním. Sekundární viktimizace často brání oběti v tom, aby vyhledala či využila příslušnou pomoc, a komplikuje vyrovnání se s traumatickou zkušeností.¹⁰

Doporučení, možnosti, východiska

Problematika znásilnění zaznamenala v posledních desetiletích mnoho změn – v oblasti legislativy, kriminalistiky, psychologie, sociální práce ad. Přesto přetrvává neochota společnosti znásilnění porozumět. Podle Anne Sparks za touto neochotou stojí dvě příčiny: *„Znásilnění je natolik šokující a deprimující životní zkušenost, že o ní nechceme nic slyšet; a nemůžeme mu porozumět, budeme-li ignorovat kruté a tragické následky mylných představ, které po staletí ulpívaly na obětech“* (cit. dle BENEDICT 2003, s. 15).

Přetrvávajícím problémem znásilnění je skutečnost, že se stále jedná o téma, o němž se příliš nemluví. Chybějící diskuze umožňuje přežívání řady mýtů a stereotypů mezi širokou i odbornou veřejností. Znásilnění se musí stát veřejným tématem, jehož ústřední myšlenkou bude odstraňování nerovností na základě genderu, rasy, etnicity, věku, sexuální orientace, zdravotního stavu ad.

Pokud chápeme znásilnění a genderový řád jako vzájemně propojené nádoby, logickým východiskem při redukci znásilnění je podpora genderové rovnosti (genderově citlivé vzdělávání, genderově vyvážené instituce ad.). Bohužel pro řadu odborníků, kteří se tématu znásilnění věnují, je feministický či genderově citlivý přístup zcela okrajovým tématem. Přitom pouze díky ženskému hnutí v 60. letech přestalo být znásilnění vnímáno jako ojedinelá a marginalizovaná událost v životě některých jednotlivců, která byla pod dohledem lékařů, biologů a terapeutů. Teprve získání pozornosti akademiků/akademických a institucí, které vytvářejí zákony, přitom umožnilo znásilnění a sexuální násilí komplexně zkoumat a eliminovat. Jak jsem se ale snažila nastínit v tomto článku, samotná existence a znalost právních norem k odstranění znásilnění nestačí; ke zlepšení situace

9 Termín viktimizace pochází z kriminologické psychologie a označuje proces, v němž se potenciální oběť stává obětí skutečnou. Rozlišují se různá stadia: primární viktimizací je míněna samotná traumatická zkušenost – v tomto případě znásilnění. Sekundární viktimizace zahrnuje druhotné poškozování oběti, které je zapříčiněno necitlivým či negativním přístupem k oběti (reakce blízkých osob, jednání úřadů, institucí či médií s obětí znásilnění). Terciární viktimizace označuje neschopnost oběti vyrovnat se s traumatickou zkušeností (ČECHOVÁ – JANDOVÁ 2009).

10 Více o sekundární viktimizaci viz Analýza stavu pomoci obětem znásilnění v České republice (ČECHOVÁ – JANDOVÁ 2009).

je zapotřebí komplexního přístupu: osvěty, vzdělávání, prevence. Doporučení existuje celá řada, z výše uvedených informací vyplývá potřeba následujícího:

- ⊕ Odstraňování genderových nerovností ve společnosti
- ⊕ Jednotné a jasné stanovisko společnosti, které znásilnění odsoudí
- ⊕ Zasvěcená a citlivá diskuze o tématu znásilnění mezi širokou i odbornou veřejností
- ⊕ Odstraňování mýtů a stereotypů
- ⊕ Důslednější definice znásilnění (která se stane součástí právní definice znásilnění)
- ⊕ Přenesení pozornosti na konsenzualitu sexuálního styku, nikoli na jednoduchý ne/souhlas
- ⊕ Prevence, osvěta, vzdělávání

Pouze pokud se podaří změnit společenské kulturní praktiky, které znásilnění/sexuální násilí umožňují, podaří se také tento problém omezit.

Mgr. Kristýna Ciprová vystudovala magisterský program Genderová studia na FHS UK. V Gender Studies, o.p.s. pracuje od října 2007, s krátkou přestávkou, během níž byla koordinátorkou České ženské lobby. Nyní koordinuje projekty *Rozmanitostí proti šikaně* (projekt zaměřený na odstranění šikany mladých lidí s neheterosexuální orientací) a *Stop znásilnění: Program ochrany práv obětí znásilnění*. Dlouhodobě se zajímá o *queer* teorii a kulturní studia.

ZNÁSILNĚNÍ: NĚKOLIK ÚVAH NAD PRÁVNÍ ÚPRAVOU

Barbara Havelková

Znásilnění je často označováno za (po vraždě) „nejvíce zraňující zločin mezi dospělými“ (Čírtková 2008, s. 61). Znásilnění je také trestný čin s extrémně vysokou latencí, tedy nízkou mírou hlášení případů. Domácí i zahraniční experti odhadují, že pouhých 3–10% znásilnění je ohlášeno policii (u vztahových znásilnění je toto číslo výrazně nižší než u znásilnění útočných). V ČR bylo v roce 2006 podle policejních statistik hlášeno 530 trestných činů znásilnění.² Jen pro srovnání – ve zhruba stejně velkém Švédsku jich bylo v roce 2005 bylo 3500 – tedy šestkrát tolik. Kromě latence je dalším problémem „úmrtnost“ případů – tedy jejich odpad po ohlášení tam, kde buď není zahájeno trestní stíhání, nebo kde je následně věc odložena či zastavena. Důvody této „úmrtnosti“ statistiky bohužel neuvádějí. Z průměrně 500 až 600 nahlášených znásilnění ročně bylo v posledních letech odsouzeno jen kolem 150 pachatelů. Šokující je, že ve třetině případů se tak stalo podmíněně (tedy přes uznání viny nenastoupili pachatelé trest odnětí svobody).

Když Catharine MacKinnon komentuje obdobnou situaci v USA, poukazuje na to, že „mnoho obětí znásilnění (oprávněně) očekává, že jim orgány činné v trestním řízení nebudou důvěřovat, a že pachatel nebude odsouzen, protože jim nikdo nebude věřit, protože jejich soudci budou cenit násilníka víc než oběti, budou dávat vinu za znásilnění ženě, nebo jim bude jedno, že došlo ke znásilnění, protože považují újmu znásilněním způsobenou za triviální či právní úpravu znásilnění za příliš restriktivní“ (MACKINNON 2007, s. 749).

Tento strach obětí z trestního procesu má své opodstatnění zejména ve stereotypech o pachatelích a obětech, jakož i v mýtech obklopujících okolnosti znásilnění a jeho průběh. Stereotypům a mýtům, které činí prevenci a trestání znásilnění obtížným, je věnována jiná kapitola.³ Následující text se zaměřuje výlučně na právní otázky, posuzuje je nicméně z pohledu oběti. Ptá se, jak právo reaguje na interpersonální násilí, zda tak činí adekvátně a jaké případné změny by situaci mohly zlepšit. Za tímto účelem nejdříve diskutuje českou úpravu znásilnění v hmotném i procesním trestním právu a následně se stručně dívá na mezinárodněprávní vývoj. V závěru představuje hlavní teoretické pozice, které analyzují újmu způsobenou sexuální násilím.

1 Viz např. WEISS – ZVĚŘINA 1997 či shrnutí existujících výzkumů v práci MACKINNON 2007.

2 Dle Statistického výkazu kriminality Policejního prezidia ČR za roky 2006, 2007, 2008.

3 Viz kapitolu Kristýny Ciprové a práci HAVELKOVÁ 2009.

Hmotněprávní úprava

České trestní právo až do novely z roku 2001⁴ chápalo znásilnění jako čin spáchaný pouze na ženě a to jen formou soulože. Od roku 2001⁵ pak bylo trestné nejen donucení k souloži (tedy spojení pohlavních orgánů), ale též k „jinému obdobnému pohlavnímu styku“, tedy orálnímu⁶, análnímu či digitálnímu⁷ styku. Oběti mohl být kdokoli. Kvalifikované skutkové podstaty (odst. 2, 3 a 4) pak předvíдалy vyšší sazbu pro znásilnění směřující vůči mladším obětem a pro čin, který měl pro oběť zdravotní následky (způsobí-li těžkou újmu na zdraví či smrt).

Od 1. ledna 2010, kdy vstoupil v účinnost nový trestní zákoník,⁸ jsou diferencovány čtyři základní formy sexuálního násilí. Trestní zákoník v hlavě třetí, obsahující trestné činy proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti, rozlišuje trestný čin znásilnění s dvěma různými formami styku (§ 185 odst. 1 a § 185 odst. 2 písm. a) a dvě zvláštní základní skutkové podstaty trestného činu sexuálního nátlaku (§186 odst. 1 a § 186 odst. 2):

§ 185 Znásilnění

- (1) Kdo jiného násilím nebo pohrůžkou násilí nebo pohrůžkou jiné těžké újmy donutí k pohlavnímu styku, nebo kdo k takovému činu zneužije jeho bezbrannosti, bude potrestán odnětím svobody na šest měsíců až pět let.**
- (2) Odnětím svobody na dvě léta až deset let bude pachatel potrestán, spáchá-li čin uvedený v odstavci 1**
- a) souloží nebo jiným pohlavním stykem provedeným způsobem srovnatelným se souloží,**
- b) na dítěti, nebo**
- c) se zbraní.**
- (3) Odnětím svobody na pět až dvanáct let bude pachatel potrestán,**
- a) spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 na dítěti mladším čtrnácti let,**
- b) spáchá-li takový čin na osobě ve výkonu vazby, trestu odnětí svobody, ochranného léčení, zabezpečovací detence, ochranné nebo ústavní výchovy anebo v jiném místě, kde je omezována osobní svoboda, nebo**
- c) způsobí-li takovým činem těžkou újmu na zdraví.**

4 Zákon č. 144/2001 Sb.

5 § 241 zákona č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění zákona č. 144/2001 Sb.

6 Viz např. rozhodnutí NS ze dne 31. července 2003, 6 Tdo 812/2003.

7 Dle usnesení NS ze dne 15. prosince 2005, 3 Tdo 1305/2005 „Povahu jiného obdobného pohlavního styku ve smyslu § 241 odst. 1 tr. zák. má i tzv. digitální penetrace, tzn. opakovaně proniknutí prstu a jeho následný pohyb v pochvě ženy, přičemž taková sexuální agrese představuje pro poškozenou z psychického i fyzického hlediska traumatickou zkušenost obdobnou jako při násilné souloži. Takovým jednáním dochází k zásahu do práva člověka (ženy) rozhodovat o svém pohlavním životě, k jehož ochraně jako společenského zájmu slouží ustanovení § 241 odst. 1 tr. zák.“

8 Zákon č. 40/2009 Sb.

(4) Odnětím svobody na deset až šestnáct let bude pachatel potrestán, způsobí-li činem uvedeným v odstavci 1 smrt.

(5) Příprava je trestná.

§ 186 Sexuální nátlak

(1) Kdo jiného násilím, pohrůzkou násilí nebo pohrůzkou jiné těžké újmy donutí k pohlavnímu sebeukájení, k obnažování nebo jinému srovnatelnému chování, bude potrestán odnětím svobody na šest měsíců až čtyři léta nebo zákazem činnosti.

(2) Stejně bude potrestán pachatel, který přiměje jiného k pohlavnímu styku, k pohlavnímu sebeukájení, k obnažování nebo jinému srovnatelnému chování zneužívaje jeho závislosti, jeho bezbrannosti nebo svého postavení a z něho vyplývající důvěryhodnosti nebo vlivu.

(3) Odnětím svobody na jeden rok až pět let bude pachatel potrestán, spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 nebo 2

- a) na dítěti, nebo
- b) nejméně se dvěma osobami.

(4) Odnětím svobody na dvě léta až osm let bude pachatel potrestán,

- a) spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 se zbraní,
- b) spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 nebo 2 na osobě ve výkonu vazby, trestu odnětí svobody, ochranného léčení, zabezpečovací detence, ochranné nebo ústavní výchovy anebo v jiném místě, kde je omezována osobní svoboda, nebo
- c) spáchá-li takový čin jako člen organizované skupiny.

(5) Odnětím svobody na pět až dvanáct let bude pachatel potrestán,

- a) spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 na dítěti mladším čtrnácti let, nebo
- b) způsobí-li takovým činem těžkou újmu na zdraví.

(6) Odnětím svobody na deset až patnáct let bude pachatel potrestán, způsobí-li činem uvedeným v odstavci 1 nebo 2 smrt.

(7) Příprava je trestná.

Lze tedy rozlišit čtyři základní typy sexuálního násilí s diferencovanými trestními sazbami. Od nejzávažnějšího (a historicky nejstaršího) k méně závažným formám je lze seřadit takto:

⊕ Znásilnění formou soulože nebo stykem s ní srovnatelným (§ 186 odst. 2 písm. a)).

⊕ Znásilnění formou pohlavního styku (§ 185 odst. 1),

- ⊕ Sexuální nátlak formou donucení k pohlavnímu sebeukájení, k obnažování nebo jinému srovnatelnému chování (donucení násilím, pohrůzkou násilí nebo pohrůzkou jiné těžké újmy) (§ 186 odst. 1),
- ⊕ Sexuální nátlak výše zmíněnou formou, kde pachatel zneužívá závislosti nebo bezbrannosti druhého nebo svého postavení a z něho vyplývající důvěryhodnosti nebo vlivu (§ 186 odst. 2).

Nová úprava se od staré liší zaprvé větší diferenciací násilného jednání a zadruhé širším okruhem forem nátlaku, za kterých se čin považuje za závadný.

Co se týká, zaprvé, forem jednání, nový trestní zákoník postihuje soulož⁹ a pohlavní styk provedený způsobem obdobným soulož, tedy orální, anální a digitální penetraci, více méně¹⁰ jako tomu bylo u úpravy předchozí. Nově se v § 185 odst. 1 a v § 186 odst. 2 objevuje pojem pohlavní styk, který trestní zákon samostatně dosud nepoužíval. Dříve byl „jiný způsob pohlavního zneužití“ trestný u pohlavního zneužívání osob pod 15 let. U osob dospělých mohl být dle dřívější právní úpravy stíhán jako vydírání, což ale nepostihovalo jeho podstatu jako sexuálního násilí. Dle názoru autorky je výklad obsažený v dřívější judikatuře k „pohlavnímu zneužívání“ nyní možno použít pro výklad pojmu „pohlavního styku“ – bude se jednat o jednání, kterým pachatel ukájí svůj pohlavní pud na těle jiné osoby (zejm. osahávání genitálií a prsou). Důležitá je zejména snaha pachatele se sexuálně uspokojit, bez ohledu na to, zda k uspokojení dojde.¹¹ Pod trestný čin sexuálního nátlaku je pak zahrnuto též donucení jiného k provádění určitých aktivit (sebeukájení, obnažování nebo jiné srovnatelné chování), které vedou k ukájení pachatele – zde nemusí ani dojít k fyzickému kontaktu mezi pachatelem a obětí.

Co se týká, zadruhé, forem nátlaku, hovoří zákonodárce o násilí¹² a bezbrannosti¹³. Tyto pojmy jsou z předchozí úpravy dobře známé. Nově je zahrnuta pohrůžka násilím (nikoli bezprostředního) a jiné těžké újmy. Toto širší pojetí pokrývá větší množství škodlivých jednání, kde pachatel hrozí nejen

9 „Za soulož je podle stávající rozhodovací praxe v trestních věcech považováno spojení pohlavních orgánů muže i ženy, byť došlo i jen k částečnému zasunutí pohlavního údu muže do pochvy ženy, a bez ohledu na to, zda došlo k pohlavnímu ukojení pachatele (pachatelky) či nikoliv“ (Sovák 1996).

10 Dle důvodové zprávy nový trestní zákoník upřesnil pojem obdobného pohlavního styku jako styku provedeného srovnatelným způsobem, neboť nejde o „obdobný pohlavní styk jako soulož“, ale o provedení pohlavního styku obdobným způsobem.

11 Viz např. dřívější judikaturu NS ze dne 27. března 1964, 5 Tz 8/64.

12 Násilím se rozumí použití fyzické síly k překonání nebo zamezení odporu. Za násilí se nyní považuje i uvedení jiného lstí do stavu bezbrannosti.

13 Za zneužití bezbrannosti se považuje situace, kdy se oběť v tomto stavu nachází bez přičinění pachatele. Za stav bezbrannosti se považuje například stav bezvědomí, mdloby, tvrdého spánku, nemoci, opilosti nebo jiného podobného opojení, hypnózy, zranění, spoutání, z duševní poruchy, nebo nízkého věku. V těchto stavech oběť není schopna chápat smysl svého nebo pachatelova jednání, není schopna projevit svou vůli uskutečnit pohlavní nebo obdobný styk s pachatelem, případně není schopna klást odpor vůči jednání pachatele.

osobě samé, ale též třetím osobám či jiným chráněným hodnotám.¹⁴ Trestný čin sexuálního nátlaku pak reflektuje ještě širší okruh situací, kdy je oběť v postavení a) závislosti nebo kdy b) pachatel zneužije svého postavení a z něho vyplývající důvěryhodnosti nebo vlivu. Tyto je vhodné blíže vysvětlit.

Zneužití závislosti oběti (a) byly dříve situace, které byly reflektovány pouze u trestných činů páchaných na dětech. Trestný čin pohlavního zneužívání dle § 242 obsahoval kvalifikovanou skutkovou podstatu pro zneužití osoby mladší 15 let, která byla svěřena dozoru pachatele, nebo kdy pachatel zneužil její závislosti. Dle § 243 bylo trestné pohlavní zneužití osoby mladší 18 let, zneužil-li pachatel její závislosti. Doktrína vykládala zákonný znak závislosti tak, „že poškozená osoba je v určitém směru na pachatele odkázána, tím je více či méně omezena svoboda jejího rozhodování a pachatel tohoto nedostatku úplné volnosti v rozhodování využije či využívá k realizaci svých sexuálně motivovaných záměrů. Zpravidla proto nebude naplněn znak závislosti v uvedeném slova smyslu například při milostném poměru“ (SOVÁK 1996). Tento výklad, přestože vytvořen pro pohlavní zneužívání dětí, lze uplatnit i pro výklad sexuálního nátlaku mezi dospělými.

Zcela nově trestní zákoník reflektuje též možné zneužití hierarchického postavení pachatele nad obětí. Za nátlak jsou považovány situace zneužití moci – kdy „pachatel zneužije svého postavení a z něho vyplývající důvěryhodnosti nebo vlivu“ (b). Příkladem jednání naplňujícího znaky této skutkové podstaty by mohly být závažnější formy sexuálního obtěžování, například na pracovišti mezi nadřízenými a podřízenými či ve vzdělávacích institucích mezi vyučujícími a studujícími.

Tři méně závažné typy sexuálního násilí (§ 185 odst. 1, § 186 odst. 1 a 2) klasifikuje trestní zákoník jako přečiny,¹⁵ což umožňuje řešit je ve zrychlených formách řízení, dává možnost alternativních řešení a uplatnění prostředků probace a mediace (lze například za splnění dalších podmínek uvažovat o upuštění od potrestání pachatele¹⁶). Z násilnění vykonané formou soulože nebo stykem s ním srovnatelným je, s ohledem na horní hranici trestní sazby ve výši deseti let, zvláště závažným zločinem.¹⁷ Zde došlo ke zvýšení maximální výše trestu z osmi na deset

14 Ve srovnání s pohrůžkou bezprostředního násilí obsahuje pohrůžka násilí též hrozbu, že násilí bude použito až s odstupem času, pohrůžka může směřovat proti jiné blízké osobě nebo se týkat násilí na majetku. Pohrůžka jiné těžké újmy může směřovat proti majetku, cti nebo dobré pověsti, může být hrozbou rozvratu manželství nebo rodiny, poškození v zaměstnání atd.

15 Dle zákonné definice obsažené v § 14 odst. 2 trestního zákoníku jsou přečiny „všechny nedbalostní trestné činy a ty úmyslné trestné činy, na něž trestní zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby do pěti let“.

16 § 46 a násl. trestního zákoníku.

17 Dle zákonné definice obsažené v § 14 odst. 3 trestního zákoníku jsou zločiny „všechny trestné činy, které nejsou podle trestního zákona přečiny; zvláště závažnými zločiny jsou ty úmyslné trestné činy, na něž trestní zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby nejméně deset let.“

let. To je jistě pozitivní změna. Přetrvávajícím¹⁸ problémem trestní sazby je nicméně její dolní hranice, která i nadále činí dva roky. To soudům, v případě že uloží trest mezi dvěma a třemi lety, umožňuje podmíněně odložit výkon trestu odnětí svobody – to je totiž možné nepřevyšuje-li konkrétní výměra trestu stanovená soudem tři roky.¹⁹ Nový trestní zákoník tedy neřeší problém vysoké míry podmíněných odsouzení, které vydávají české soudy.

Procesněprávní úprava

Z hlediska práva procesního je české právo notoricky nedostatečné, co se týká ochrany obětí. Jak uvádějí Langhansová a Kristková, český trestní proces „nezohledňuje ... specifickou situaci oběti z hlediska psychické či morální újmy, která jí trestným činem vznikla. Oběť je chápána buď jako svědek, tedy důkazní prostředek, nebo jako poškozený, jenž je subjektem adhezního řízení a domáhá se odškodnění své majetkové újmy či škody na zdraví“ (LANGHANSOVÁ – KRISTKOVÁ 2008). Trestní řád²⁰ tak například počítá s právní pomocí bezplatného zmocněnce pouze u poškozeného, který uplatnil nárok na náhradu škody a nemá dostatek prostředků.²¹ Mnoho obětí násilných trestných činů tak vystupuje v trestním řízení bez jakékoli podpory a právní pomoci. Související problém je, že trestní řád chápe škodu,²² která oběti trestným činem vznikla, pouze v materiálním smyslu, případně jako újmu na zdraví. Nemateriální – citovou či psychickou – újmu oběti nahradit možné není.

Přestože věcný záměr nového trestního řádu²³ si klade za cíl „zvýšit ochranu obětí“ a „posílit procesní postavení poškozeného“, je třeba nadále zdůrazňovat požadavky na trestní proces, který bude chránit oběti a zejména oběti zvláště ohrožené. Tyto je možné definovat typem trestného činu (např. násilné činy sexuální povahy), charakteristikami oběti (např. nízký věk, vysoký věk, snížené mentální schopnosti, opakovaná viktimizace²⁴), případně charakteristikami pachatele (zejm. pracovníci orgánů činných v trestním řízení).

Langhansová a Koláčková mezi konkrétními opatřeními na ochranu zvláště ohrožených poškozených jmenují např.:

- ⊕ „nárok na ustanovení bezplatného zmocněnce nebo zmocněnce za sníženou odměnu v případě nedostatku finančních prostředků bez ohledu na uplatnění nároku na náhradu škody,
- ⊕ omezení opakování výslechu (a podání vysvětlení),

18 V původní úpravě se jednal o § 58 odst. 1 zákona č. 140/1961 Sb.

19 § 81 trestního zákoníku.

20 Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním.

21 § 51a trestního řádu.

22 § 43 odst. 3 trestního řádu.

23 Ms ČR, Rekodifikace trestního práva procesního (věcný záměr a předkládací zpráva). (2009)

24 Kde se oběť již s trestným činem setkala.

- ⊕ vyslýchání ve zvláštních výslechových místnostech,
- ⊕ používání audio a video nahrávek pro zamezení opakování výslechu,
- ⊕ provádění svědeckých výpovědí prostřednictvím video-linků,
- ⊕ možnost vykázaní obžalovaného v hlavním líčení mimo jednací síň z důvodu zamezení druhotné viktimizace (ne pouze ve vztahu k ohrožení pravdivosti výpovědi),
- ⊕ výslech prostřednictvím psychologa či psychiatra,
- ⊕ povinné zastoupení obviněného advokátem pro výslech oběti, či možnost utajení adresy nebo i dalších osobních údajů, pokud tím není zasahováno do práva obviněného na řádnou obhajobu.“ (LANGHANOVÁ – KOLÁČKOVÁ 2006)

Vedle nechráněného postavení oběti v trestním procesu obecně, který dopadá obzvláště těžce na oběti násilných trestných činů, je specifickým problémem u případů vztahového násilí také institut trestního stíhání se souhlasem poškozeného.²⁵ Toto ustanovení umožňuje u určitých trestných činů trestní stíhání zahájit a v již zahájeném trestním stíhání pokračovat pouze se souhlasem poškozeného, je-li mu pachatel manželem, partnerem nebo druhem. Zatímco dříve bylo třeba souhlasu se stíháním pro trestný čin znásilnění podle § 241 odst. 1 a 2, dnes je souhlasu potřeba jen u sexuálního nátlaku podle § 186 odst. 1 a 2. Přestože tento institut souhlasu se stíháním zdánlivě reflektuje autonomii obětí a jejich právo rozhodnout o stíhání, ve skutečnosti na ně nakládá pocit odpovědnosti za stíhání blízkého pachatele a často je vystavuje nátlaku, aby souhlas vzaly zpět (výslovně odepřený souhlas pak již nelze znovu udělit). Toto se zákonodárce snažil řešit zařazením § 163a, dle kterého se souhlas nevyžaduje mj. v situacích, kdy je z okolností zřejmé, že souhlas nebyl dán nebo byl vzat zpět v tísní vyvolané výhrůzkami, nátlakem, závislostí nebo podřízeností. Do jaké míry tento institut v praxi chrání oběti, které jsou pod tlakem blízkého pachatele, je otázkou. Dle názoru autorky by institut souhlasu se stíháním měl být zrušen pro všechny interpersonální (zejména násilné či sexuální) trestné činy (vyjmut by tak měl být nejen sexuální nátlak, ale též „*nebezpečné pronásledování*“ – stalking).

Na všechny zmíněné problémy by mělo být pamatováno při přijímání nového trestního řádu.

Mezinárodněprávní kontext

Z hlediska mezinárodního práva je důležité zmínit tři linie vývoje:

1) konceptualizaci genderového násilí jako diskriminace žen, 2) vývoj lidskoprávní povinnosti náležité péče, kterou mají státy při prevenci a vyšetřování násilných trestných činů včetně znásilnění, a 3) definování znásilnění v mezinárodním trestním právu.

25 § 163 a § 163a trestního řádu.

Co se týká konceptualizace genderového násilí jako diskriminace žen, přistoupil k němu Výbor pro odstranění všech forem diskriminace žen (CEDAW) v roce 1992 ve svém 19. všeobecném doporučení.²⁶ Přestože jsme doposud mluvili o znásilnění genderově neutrálně, v realitě jsou v naprosté většině pachatelé znásilnění a jiného sexuálního násilí muži a jeho oběťmi ženy. 19. všeobecné doporučení poukazuje na dopady genderového násilí na schopnost žen plně užívat svých práv a svobod rovně s muži. S ohledem na to formuluje pozitivní povinnosti států bojovat s různými druhy genderového násilí (například též proti sexuálnímu obtěžování na pracovišti). Státy mají jednat s náležitou péčí tak, aby genderovému násilí předešly, a v případě jeho spáchání tak, aby jej vyšetřily a potrestaly a zajistily kompenzaci.

Co se týká znásilnění jako lidskoprávní otázky, začalo se tematizovat zejména v souvislosti s dvojím vývojem judikatury Evropského soudu pro lidská práva. Zaprvé začalo být znásilnění subsumováno pod hlavičku mučení, nelidského či ponižujícího zacházení (čl. 3 Evropské úmluvy o lidských právech²⁷). ESLP tak učinil ve dvou případech, které se týkaly sexuálního násilí tureckých ozbrojených složek na kurdsém obyvatelstvu. V případě *Aydin*²⁸ byla 17letá kurdská dívka zadržena tureckými ozbrojenými složkami, a ve vězení týrána a znásilněna. Soud toto jednání označil za mučení, a ze strany státu za porušení povinnosti podle čl. 3 Úmluvy. V případě *Akkoç*²⁹ došlo k zadržení dospělé kurdské učitelky v souvislosti s politickými aktivitami jejího manžela. Ve vězení byla sexuálně a psychicky týrána. Ke znásilnění ale nedošlo. Též toto jednání označil soud za mučení.

Druhým, pro oběti znásilnění soukromými osobami zcela zásadním krokem byl vývoj judikatury k mezinárodní doktríně náležité péče (*due diligence*³⁰) či pozitivní povinnosti (*positive obligation*³¹). Dle ní mají být „státy činěny zodpovědnými za jednání soukromých osob, pokud nejednaly s náležitou péčí tak, aby předešly zásahům do lidských práv, vyšetřily a potrestaly [včetně] jednání a zajistily kompenzaci.“³² Na trestný čin znásilnění aplikoval Soud tuto doktrínu v případě *M. C.*

26 „The definition of discrimination includes gender-based violence that is violence which is directed against a woman because she is a woman or which affects women disproportionately. It includes acts which inflict physical, mental or sexual harm or suffering, threats such as acts, coercion, and other deprivation of liberty. Gender-based violence may breach specific provisions of the Convention, regardless whether those provisions expressly mention violence.“ Odst. 6, 19. Všeobecné doporučení výboru CEDAW. Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, General Recommendation No. 19, U.N. Doc. A/47/38 (Jan. 29, 1992).

27 Úmluva o ochraně základních práv a svobod, sdělení Federálního ministerstva zahraničních věcí č. 209/1992.

28 Rozsudek ESLP ze dne 27. září 1997, *Aydin v. Turkey*, CEDH 1997-VI (stížnost č. 25660/94).

29 Rozsudek ESLP ze dne 10. října 2000, *Akkoç v. Turkey*, 34 Eur.H.R.Rep. 51 (2000) (stížnosti č. 22947 & 8/93).

30 Poprvé v případě *Velásquez Rodríguez*, 1988 Inter-American Commission on Human Rights (ser. C) No. 4 (July 29, 1988).

31 Zejména v judikatuře ESLP, viz např. rozsudek ESLP ze dne 4. prosince 2003, *M. C. v. Bulharsko*, CEDH 2003-XII (stížnost č. 39272/98).

32 Pro oblast genderového násilí obsahuje tuto definici 19. Všeobecné doporučení výboru CEDAW. Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, General Recommendation No. 19, U.N. Doc. A/47/38 (Jan. 29, 1992).

proti Bulharsku,³³ ve kterém bulharské orgány činné v trestním řízení více méně ignorovaly vícečetné znásilnění 14leté dívky a trestní oznámení tohoto činu. Soud zkonstatoval, že státy nemají jen negativní povinnost zdržet se znásilnění a tedy mučení, ale též pozitivní povinnost znásilnění předcházet a případně adekvátně reagovat na jeho spáchání. Takovéto chápání povinnosti států znamená, že jsou odpovědné nejen v relativně výjimečných situacích, kdy je jim násilné jednání přímo přiřítelné (zejména pokud je spácháno jejich ozbrojenými složkami), ale též, že mají určitou zodpovědnost za jednání soukromých osob (tam, kde jsou násilníky manželé, partneři, atp.). Musí náležitě pečovat o to, aby ke znásilnění nedocházelo ani mezi soukromými osobami, a aby byly případy znásilnění náležitě prošetřeny a pachatelé potrestáni. Oběti musí být odškodněny.

Tato povinnost náležitě péče zavazuje, jako signatářský stát Úmluvy, i Českou republiku. S ohledem na výše zmíněné statistiky o „úmrtnosti“ případů v trestním řízení, vysokému počtu podmíněných odsouzení, jakož i kompenzaci pouze za majetkové škody lze pochybovat, že Česká republika své povinnosti v současné době uspokojivě plní.

Co se týče definic znásilnění v mezinárodním trestním právu, jejich potřeba se stala zřetelnou v souvislosti se zviditelněním problému sexuálního a reprodukčního násilí v situacích válečného konfliktu a genocidy ve Rwandě a bývalé Jugoslávii. Dle Statutů obou tribunálů bylo znásilnění jedním z činů, které – pokud jsou páchány v situaci ozbrojeného konfliktu a na civilním obyvatelstvu – konstituovaly zločin proti lidskosti.³⁴ Mezinárodní trestní tribunál pro Rwandu definoval jako první znásilnění v roce 1998 v případě Akayesu jako fyzickou invazi sexuální povahy, která je na jiném spáchána za okolností, kdy je oběť pod nátlakem:

*“The Chamber defines rape as a [1.] physical invasion of a [2.] sexual nature, committed on a person [3.] under circumstances which are coercive.”*³⁵

Sexuálním násilím jsou jakákoli jednání sexuální povahy, která jsou na jiném spáchána za okolností, kdy je oběť pod nátlakem:

*“Sexual violence which includes rape, is considered to be any act of a sexual nature which is committed on a person under circumstances which are coercive.”*³⁶

Z této definice je zřetelná tendence zohlednit u sexuálního násilí pozici oběti. Trest-

33 Rozsudek EPLP ze dne 4. prosince 2003, M. C. v. Bulharsko, CEDH 2003-XII (stížnost č. 39272/98).

34 Čl. 5 písm. g) Statutu Mezinárodního tribunálu pro bývalou Jugoslávii. UN Security Council resolution 827 (1993) on the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY) a čl. 3 písm. g) Statutu Mezinárodního tribunálu pro Rwandu. UN Security Council Resolution 955 (1994) on the International Criminal Tribunal for Rwanda.

35 International Criminal Tribunal for Rwanda, Prosecutor v. Akayesu ICTR-96-4-T (1998); odst. 598.

36 Tamtéž. Pro úplnost je třeba dodat, že soud tuto definici aplikuje pouze v situacích rozšířeného a systematického útoku na civilní obyvatelstvo, pokud je jeho základem některý zvláště chráněný diskriminační důvod: *„[4.] This act must be committed : (a) as part of a wide spread or systematic attack; (b) on a civilian population; (c) on certain catalogued discriminatory grounds, namely: national, ethnic, political, racial, or religious grounds.”*

né jsou sexuální zásahy vykonané na oběti za okolností, které jsou donucující, respektive, kdy je oběť pod tlakem. Toto, zaprvé, zahrnuje oproti české úpravě i nátlak, který nezpůsobil pachatel. Zadruhé spadá pod „okolnosti, kdy je oběť pod nátlakem“ širší spektrum situací než pod „násilí“, „bezbrannost“, „závislost“ či „postavení pachatele“.

Znásilnění je dnes zahrnuto do Římského statutu Mezinárodního trestního soudu³⁷ jako zločin proti lidskosti:

- Čl. 7 odst. 1** Pro účely tohoto Statutu se „zločinem proti lidskosti“ rozumí kterýkoli z níže uvedených činů, spáchaný v rámci rozsáhlého nebo systematického útoku zaměřeného proti civilnímu obyvatelstvu při vědomí existence takového útoku: [...]
- Písm. c)** zotročování, [...]
- Písm. g)** znásilnění, sexuální otroctví, nucená prostituce, nucené těhotenství, nucená sterilizace nebo jiné formy sexuálního násilí srovnatelné závažnosti,
- Písm. h)** perzekuce jakékoli identifikovatelné skupiny nebo kolektivu z důvodů [...] pohlaví [...].

Lze očekávat, že definice z případu *Akayesu* bude používána i Mezinárodním trestním soudem. Přestože tento vývoj v mezinárodním trestním právu postavení žen v České republice přímo nijak neovlivňuje, je zejména zohlednění „okolností“ v definici v případě *Akayesu* důležitým signálem, kam se může časem ubírat vývoj definic v národním právu.

Teoretická diskuze

Sexuální násilí jako závažný společenský problém je již několik desetiletí v zájmu feministických právníček (zejména jeho genderový rozměr), ale nejen jich. Právní teoretici diskutují, co je podstatou újmy, kterou sexuální násilí a znásilnění představují. Jonathan Herring³⁸ rozlišuje pět druhů újmy, identifikovaných odbornou literaturou:

- ⊕ Znásilnění jako násilí. Toto pojetí rozlišuje mezi násilným sexuálním stykem (který shledává závažným) a nechtěným sexuálním stykem (který shledává méně závažným).³⁹ V podstatě koresponduje s pojetím českého trestního práva.
- ⊕ Znásilnění jako zásah do autonomie. Pro toto pojetí je centrálním pojem souhlasu (který je součástí definic znásilnění zejména v anglo-americkém prostoru). Sexuální styk bez souhlasu oběti je zde považován za zásadní zásah do sexuální autonomie druhé osoby.⁴⁰ Dle tohoto pojetí způsobuje znásilnění újmu, i když nedošlo k násilí, oběť nebyla poraněna a nedošlo

37 Oficiální překlad Římského statutu byl publikován pod číslem 84/2009 Sb. m. s.

38 HERRING 2009 s. 90 a násled.

39 DRIPPS 1992, s. 1792; citováno dle Herringa.

40 GARDNER – SHUTE 2000, s. 205; citováno dle Herringa.

k ohrožení pohlavní nemocí či těhotenstvím.⁴¹ V českém právu se toto pojetí odráží hlavně v kriminalizaci zneužití bezbrannosti. Přestože důvodová zpráva k novému trestnímu zákoníku zdůrazňuje, že chrání „svobodu rozhodování v pohlavních vztazích“, je třeba upozornit, že české trestní právo mnohé situace, kdy dochází k sexuálnímu styku bez souhlasu druhé osoby a k zásahu do sexuální autonomie oběti, ani nadále nepostihuje.

⊕ Znásilnění jako zásah do integrity. Toto je komplexnější pojetí, které zohledňuje fyzickou újmu i zásah do autonomie. O znásilnění hovoří jako o „*invazi do ztělesněné osoby*“ („*invasion of the embodied person*“⁴²). Zdůrazňuje, že vedle fyzického zásahu má sexuální násilí následky jako je zneuctění, ztráta sebedůvěry a sebeúcty, objektivizaci a dehumanizaci.⁴³ V českém kontextu je tato konceptualizace neznámá a omezené pojetí náhrady škody poškození v trestním procesu ukazuje, že jiná než materiální újma je v podstatě ignorována.

⊕ Znásilnění jako morální újma. Podle tohoto pojetí je znásilnění „*výrazem neúcty k hodnotě oběti... To, že si pachatel nezajistí souhlas oběti, je újmou v oblasti uznání oběti jako plnohodnotné osoby s právem na respekt.*“⁴⁴ Zdůrazňuje, že znásilnění je aktem vyjadřujícím sociální významy. Je vyjádřením neúcty ke všem ženám. Násilník vyjadřuje, že všechny ženy jsou objektem, který může využít pro svou potěchu.⁴⁵ Vzkaz vyslaný sexuálním násilím slyší všechny ženy. V tomto smyslu psala již Susan Brownmiller, že „*násilník vykonává funkci loajálního vymahače pro všechny muže tím, že udržuje ženy v područí úzkosti a strachu. Znásilnění je pro ženy tím, čím bylo pro americké černochoy lynčování: krajní hrozba fyzického násilí, kterým všichni muži udržují všechny ženy ve stavu psychologického zastrašení.*“⁴⁶ Toto pojetí je velmi užitečné zejména pro argumentaci, že vyžadování souhlasu oběti s trestním stíháním by mělo být odstraněno – oběti jsou v tomto pojetí všechny ženy, ne jen jedna.

⊕ Radikálně feministické pojetí, které poukazuje na nemožnost skutečného souhlasu v situaci patriarchátu. MacKinnon argumentuje, že „*právní úprava znásilnění bere obvyklou reakci žen na nátlak – podvolení se (zoufalou odpověď vycházející z beznaděje a nerovných šancí) a nazývá ji souhlasem.*“⁴⁷ Robin Morgan tvrdí, že „*ke znásilnění dojde vždy, když dojde k sexuálnímu styku, který nebyl iniciován ženou z důvodu její upřímné náklonnosti a touhy... Protože tlak na ni existuje, a nemusí to být nůž na krku – je to v jeho pohybech, v hrozbě jeho rozmrzení, v jeho zatnuté či třesoucí se*

41 Kritici tomuto pojetí vytýkají, že ignoruje fyzičnost znásilnění.

42 LACEY 1998, s. 47; citováno dle Herringa.

43 Ibid, s. 64.

44 MCGREGOR 2005, s. 227; citováno dle Herringa.

45 Ibid,, s. 229.

46 BROWNMILLER 1975, s. 254.

47 MACKINNON 1987, s. 100, citováno dle Herringa.

*ruce, v jeho sebe-shazujícím humoru, jeho urážce či tichém sebelitování způsobeném odmítnutím. Kolik milionů žen bylo „svolné“ k sexu s mužem, se kterým styk mít nechtěly.“⁴⁸ Zastánci/kyně tohoto pojetí argumentují, že případy znásilnění nejsou náhodnými vybočeními, že nejsou izolovanými excesy, ale extrémními příklady dominance mužů nad ženami. Na základě těchto poznatků argumentují Michelle Madden Dempsey a Jonathan Herring, že sexuální penetrace je *prima facie* újmou, pro kterou musí mít muž dobrý důvod, než k němu přistoupí.⁴⁹*

Zejména poslední dvě analýzy, znásilnění jako morální újmy a radikálně feministického argumentu, že znásilněním je v situaci patriarchátu celá škála (trestním právem nezahrnutých) jednání, jsou v českém prostředí buď neznámé nebo bez dalšího odmítnuté. To je velký nedostatek, neboť oba postoje poukazují na velmi důležitý aspekt znásilnění – že vychází z určitého chápání genderových rolí a současně je upevňuje. Že pachatelův poukaz na to, že „ona mě provokovala“, znásilnění neomlouvá, naopak jej činí závažnějším, protože ze strany násilníka dochází ke snaze ospravedlnit své jednání svým privilegiem rozhodovat o vhodném jednání žen a případné excesy terstat.

Nelze než doufat, že i v České republice začne brzy informovaná a vážná debata o „sexuální etice“, a to nejen s ohledem na trestní právo (znásilnění a sexuální nátlak), ale též v kontextech pracovněprávních vztahů či ve vzdělávání (obtěžování a sexuální obtěžování). Že si uvědomíme kontinuum mezi sexualizovanou reklamou, prostitutí, pornografií, sexuálním obtěžováním a znásilněním, a že odmítneme tyto projevy objektifikace žen, které jsou v rozporu s respektováním plných práv žen, jejich důstojnosti a rovnosti.

JUDr. Barbara Havelková, LL.M., je absolventkou Právnické fakulty UK v Praze (Mgr. 2004, JUDr. 2005) a Europa-Institutu Sárské University (LL.M., Magistr evropské integrace, 2008). V současné době je postgraduální studentkou Právnické fakulty Oxfordské univerzity, kde též vyučuje evropské právo (CSET Teaching Fellow in EU Law). Na Fakultě humanitních studií UK v Praze vyučuje předmět Gender a právo a spolupracuje s českými nevládními organizacemi k tématu rovnosti pohlaví a diskriminace. Specializuje se na „gender legal studies“ a na postavení žen v českém a evropském právu. V roce 2007 jí v nakladatelství Auditorium vyšla monografie *„Rovnost v odměňování žen a mužů“*.

48 MORGAN 1980 in Lederer, L [ed]. *Take back the night: Women on pornography* (Morrow, New York 1980), s. 134–5, citováno dle Herringa.

49 DEMPSEY – HERRING 2008.

ANALÝZA MEDIÁLNÍHO DISKURZU MF DNES O ZNÁSILNĚNÍ

Tereza Hendlová

Jak bylo konstatováno v úvodní kapitole, problematika znásilnění v ČR je zahalena do spleti mýtů a předsudků. V té se pohybují i média, která mají tradičně velikou moc ovlivňovat veřejné mínění a reprodukovat genderové stereotypy. Proto se následující text zaměří na analýzu diskurzu o znásilnění, jak je reprodukován nejprodávanějším českým nebulvárním deníkem MF Dnes.

Média a gender

Média jsou prostředky komunikace a jako taková produkují informace a hrají tak zásadní roli v lidské společnosti (THOMPSON 2004)¹. Vzhledem k tomu, že jsou média součástí každodenního života a jimi produkované informace jsou dostupné masám, je velmi důležité sledovat, jakým způsobem konstruují určitá témata.

Z genderového hlediska hrají média velikou roli v procesu genderové socializace, neboť v masovém měřítku poskytují množství obrazů feminity a maskulinity (RENZETTI – CURRAN 2003; WOLF 2000). Prostředkem k jejich vyjadřování je kromě obrazu jazyk, jenž je sám o sobě genderově zatížený a reprodukuje hierarchický společenský řád. Jak konstatuje Sandra Bem, která se zabývá ustavováním genderového řádu, jsme ve společnosti neustále ovlivňováni/i tzv. metasděleními, tedy více či méně skrytými informacemi o tom, jaké rozdíly mezi muži a ženami jsou podstatné a kulturně významné (BEM 1993).

K vystopování těchto hodnotově a genderově zatížených poselství jsem zvolila metodu kritické diskursivní analýzy, která sleduje mocenskou konstrukci textu a „*rolí diskurzu v produkci a reprodukci zneužívání moci nebo dominance*“ (VAN DIJK 2001, s. 96).² Tato metoda pojímá diskurs³ jako aktivně sociálně utvářený a ideolo-

1 John B. Thompson (Thompson 2004) zdůrazňuje dva aspekty médií: za prvé, média mají symbolický rozměr, tj. „*zabývají se produkcí, uchováním a distribucí materiálů, jež mají význam pro jedince, kteří je produkují a kteří je přijímají*“ (s. 15). Za druhé je třeba zprostředkovanou komunikaci nahlížet v jejím kontextu: „*je vždy zakotvena ve společenských souvislostech, jež jsou různými způsoby strukturovány a jež mají na oplátku vliv na probíhající komunikační procesy, neboť se podílejí na jejich strukturování*“ (tamtéž).

2 Všechny citace z cizojazyčných textů jsou překlady autorky příspěvku.

3 Diskurs zjednodušeně označuje jistý způsob chápání a porozumění skutečnosti v určité epoše a oboru, který se charakteristickým způsobem promítá do jazyka. Vyjadřuje vztah mezi jazykem a realitou. Lze tedy říci, že diskurs představuje konkrétní způsob, jakým jsou určité věci interpretovány a reprezentovány.

gický,⁴ nikoli přirozený, a „denaturalizuje“ ho (FAIRCLOUGH 1999 a FAIRCLOUGH 2004), např. tím, že ukazuje na více či méně přiznané premisy, se kterými texty pracují.

Kritická diskursivní analýza se tak v následující kapitole prolíná s genderovou analýzou,⁵ neboť denaturalizace mediálního diskurzu o znásilnění předpokládá také denaturalizaci médií re-prezentovaného genderového řádu jako sociálně produkovaného, nikoliv biologicky daného či univerzálně platného a „přirozeného“.

Diskurzivní analýza textů o znásilnění v MF Dnes

Následující kapitola se zabývá způsobem, jakým o znásilnění píše nejprodávanější nebulvární deník v ČR, Mladá Fronta Dnes (zdroj: MEDIA PROJEKT 2009). První část analýzy diskurzu o znásilnění v MF Dnes se soustředí na to, jakým způsobem a jakou formou MF Dnes o znásilnění píše. Druhá část textu se hlouběji zabývá tím, co je jako znásilnění konstruováno, a třetí část textu je zaměřená na nejčastěji vysledované genderově ideologické tendence diskurzu o znásilnění v MF Dnes. V této části je rozebráno, jaké genderové premisy týkající se feminity a maskulinity jsou v textech reprodukovány a jakým způsobem diskurz pomáhá upevňovat společenské mýty a předsudky o znásilnění.

Kritické diskursivní analýze bylo podrobeno 311 článků, které vygeneroval server newtonit.cz po zadání hesla „znásilnění“.⁶ Toto heslo bylo záměrně zvoleno jako genderově neutrální, neboť oběmi znásilnění bývají nejčastěji ženy, ale mohou se jimi samozřejmě stát i muži.

V roce 2009 se texty pojednávající o znásilnění zabývaly především třemi kauzami: případem znásilnění a následného zavraždění osmiletého Jakuba Šimánka Antonínem Novákem, obnoveným procesem s polským režisérem Romanem Polanskim, který je od roku 1977 obviněn ze znásilnění třináctileté dívky v USA, a případem Josefa Fritzla, který ve sklepě svého domu v Rakousku věznil a znásilňoval svou dceru a zplodil s ní sedm dětí.

Ze zběžné kvantitativní analýzy textů vyplynulo, že se velké množství článků věnovalo případům znásilnění dětí a mladistvých: bylo to celých 97 textů, přičemž dalších 10 textů se zabývalo případy incestních znásilnění. Další 28 textů bylo značně specifických (odkazovaly na motivy znásilnění ve filmech, divadle, nebo v nich termín „znásilnění“ byl používán v jiném kontextu), případy znásilnění dospělých žen (a několika málo mužů) se tudíž zabývala zhruba jen polovina textů.

Znásilňování dospělých žen se tedy médium příliš nevěnuje, protože jej patrně nepovažuje za natolik naléhavé nebo mediálně atraktivní téma jako znásilnění

4 Dle Normana Fairclougha jsou ideologie „označeními/konstrukcemi reality (fyzického světa, sociálních vztahů, sociálních identit), jež jsou vestavěné do různých dimenzí forem/významů diskursivních praktik, a které přispívají k produkci, reprodukcii nebo transformaci vztahů dominance“ (Fairclough 1999, s. 87).

5 Výhodou kritické diskursivní analýzy je její interdisciplinární charakter. Umožňuje kombinování s jinými sociologickými metodami analýzy, jako je např. genderová analýza. Obě obnažují moc, zaostřují na společenské jevy z pohledu marginalizovaných skupin – v tomto případě převážně žen – a všímají si jazyka.

6 Výčet vygenerovaných článků je uveden na konci kapitoly.

mladistvých a dětí. Tato tendence by mohla také naznačovat, že znásilňování žen je považováno za poměrně běžný společenský jev, který se prostě děje, zatímco znásilňování mladistvých a dětí je konstruováno jako „problém“, obzvláště pokud vykazuje abnormality jako např. incestní násilí.

Jak je prezentováno znásilnění?

O tom, že znásilnění žen je mediálně konstruováno jako poměrně běžný společenský jev, může svědčit forma, kterou se o něm píše. Často bývá zpravodajství o znásilnění zahrnuto do stručných pravidelných výčtů kriminality v určitém kraji, které nevykazují ambice činy kriticky analyzovat a pouze konstatují, že se odehrávají. V některých případech je znásilnění uvedeno pouze v kvantitativním přehledu spáchaných trestných činů pod textem, jindy je zahrnuto přímo v textu:

Z textu „Přibýlo loupeží a přepadení“: „Lehce podle policejních statistik ubýlo i znásilnění – místo třinácti je jich letos pouze osm. Stejně tak je méně i případů týrání. Vloni jich policisté řešili šestadvacet, letos je jich o čtyři méně. To ale nemusí znamenat, že trýznitelů ubýlo, spíše se na ně nepřijde“ (MFD 15).

Podobně pravidelná rubrika „Telegraficky“ shrnuje, co se událo v určitém časovém úseku napříč Českou republikou. Zprávy nesou rozmanitý stupeň závažnosti, často se zabývají kriminalitou, vedle referencí k méně závažným událostem lokálního významu.⁷

Texty tohoto zpravodajského formátu se vyznačují tím, že konstruují znásilnění jako událost, respektive jednu z mnoha dalších událostí ze sociálního života v České republice, o níž se podává krátký komentář v rámci kvantitativního výčtu děje v určitém kraji či časovém úseku, aniž by byl nějakým způsobem analyzován společenský kontext, tedy genderové mocenské vztahy, v jejichž rámci se sexuální násilí děje, a to zejména vůči ženám.

Několik případů znásilnění získalo v MF Dnes specifický status „události roku“ a objevily se v rekapitulaci důležitých událostí za rok 2009. To se týkalo „brutálního znásilnění“ ženy, tedy znásilnění, v jehož rámci bylo použito nadstandardního násilí, v tomto případě ještě pachatel zavraždil partnera ženy.⁸ Druhým

7 Text „TELEGRAFICKY“ (uveden v plném znění): „Muž, který loupil v masce čerta, půjde na 6,5 roku do vězení. Loni vyloupil dvakrát stejnou banku, odnesl si kolem dvou milionů. Ránu pěstí dal revizorce černý pasažér včera dopoledne v Pardubicích, když po něm chtěla jízdenku. Muž byl převezen na psychiatrii. Znásilnění v pendolinu jedoucím z Prahy do Ostravy nahlásila čtyřadvacetiletá dívka. Incident se podle ní odehrál už 4. července. Také v Kladně znásilnil 21letý cyklista o dvacet let starší ženu. Zadržten byl pouhou hodinu poté. Na místě totiž nechal část svých svršků a kolo. Zákaz koupání vyhlásili hygienici v Luhačovicích přehradě na Zlínku. Ve vodě je velké množství sinic, které mohou způsobit zdravotní potíže. Pro alergiky není vhodná voda v Máchově jezeře. Sinic tam však není tolik, aby vadila zdravým lidem“ (MFD 1).

8 Z textu „Krise, vraždy, různé chřipky, zrušení voleb, ale i naděje od papeže“: „UDÁLOSTI ROKU 2009 Kde se propouštělo, co řešily soudy, co se dělo ve sportu UDÁLOSTI ROKU 2009 Co se dělo v kultuře, jaké výstavy zavítaly do kraje a jaké padly rekordy [...] Duben [...] Brutální vražda a znásilnění v brněnském Komárově. Čtyřicetiletý muž z Třebíčska ubil v domě dvaatřicetiletého muže, jeho ostatky se pak pokusil spálit na dvorku. Přítelkyni zavražděného opakovaně znásilnil. Muž skončil ve vazbě“ (MFD 18).

takovým případem bylo pedofilní znásilnění devítiletého chlapce.⁹ Oba tyto případy reprezentují kauzy znásilnění, které mohou být klasifikovány jako extrémní: v jednom případě bylo použito vysokého stupně násilí spojeného s vraždou, ve druhém případě jde o znásilnění dítěte. Jedná se tak o výjimečné případy a je zřejmé, že „standardní případy znásilnění“ nezískají specifický status události roku.

Diskurz o znásilnění v MF Dnes se vyznačuje tím, že v rámci textů – a to ať již jde o pravidelné přehledy kriminality, nebo texty, které vycházejí nepravidelně v návaznosti na aktuální případ znásilnění – je jednotlivým případům přisuzován odlišný status (např. zmíněné rozlišení mezi běžnou událostí a událostí roku) podle toho, nakolik je znásilnění považováno za závažné a pravdivé. Primárně se tak děje v závislosti na tom, kdo je obětí, neboť určité oběti jsou považovány za více legitimní a věrohodné. Respektive čím mladší oběť je, tím méně je zpochybňována pravdivost její výpovědi a status oběti.

Děti, malé dívky nebo chlápci, jsou apriori diskurzivně konstruovány jako oběti (MFD 8; MFD 11; MFD 22), zvláště pak v případech, kdy trpí nějakým fyzickým či mentálním handicapem, vzhledem k němuž jsou diskurzivně apriori konstruovány jako bezmocné a vydané napospas násilnickým dospělým (viz MFD 8). Speciální pozornost je také věnována případům incestního znásilnění, o nichž je informováno mnohem obšírněji, což by mohlo naznačovat, že je považováno za obzvláště společensky škodlivý jev (MFD 6; MFD 34; MFD 38).

Jako „absolutní oběti“ jsou děti v textech diskurzivně konstruovány skrze svou dětskou nevinnost a neschopnost si znásilnění vymyslet, na rozdíl od dívek a žen, které znásilnění falešně vykonstruovat a vymyslet mohly (MFD 21; MFD 29; MFD 45¹⁰), případně si jej nějakým způsobem samy přivodit.

V důsledku toho jsou diskurzivně nejvíce zpochybňovány výpovědi dospělých žen,¹¹ jejichž znásilnění jsou často konstruována jako „údajná“ (MFD 7; MFD 10; MFD 32), přičemž vůbec největšímu zpochybňování jsou vystaveny ženy seniorky:

9 Z textu „Jaké události hýbaly krajem v právě končícím roce 2009?": „Únor [...] *Za znásilnění a vraždu devítiletého chlapce z Havlíčkova Brodu dostal pedofil Antonín Novák doživotí*“ (MFD 2).

10 Viz úryvek z textu „Ubylo znásilnění. Policie ale řeší více výmyslů“: „*Případy, kdy si dívka znásilnění vymyslí, nejsou vůbec neobvyklé. Podle některých statistik je až padesát procent znásilnění, které ženy nahlásí na policii, smyšlených*“ (MFD 45). Tato ukázka z textu konstruuje znásilnění dívek obecně jako značně zpochybnitelný akt, čímž se dopouští tendenční generalizace, přičemž udává velmi vysoký statistický údaj o procentu smyšlených případů a za účelem podpoření platnosti této hypotézy je vynechána skutečnost, že nahlášeno na policii bývá jen 3–8% z reálných případů znásilnění (ČIRTKOVÁ 2008).

11 Zvláštní diskurzivní status je přisuzován znásilnění muže, které je prezentováno jako anomálie, takže pokud se objeví zpráva o tom, že byl znásilněn nějaký muž, je o jeho znásilnění informováno až dramatickým tónem (MFD 31); to lze přisoudit genderovým implikacím, jaké takový čin v tradiční společnosti má: jde o porušení tradiční společenské hierarchie, v jejímž rámci jsou jako oběti znásilnění ustaveny ženy (např. proto, že je jim přisuzována role slabších a sexuálně pasivních), proto je znásilnění muže symbolickým porušením genderového řádu a potupou muže, jehož maskulinita je tradičně asociována se silou a mocí (FAFEJTA 2004; RENZETTI – CURRAN 2003; BOURDIEU 2000).

Z textu „Oběť je nevěrohodná“: *„Senior z Jankovic se znovu zpovídá z trestného činu znásilnění [...] Celou situaci totiž zvrátil soudní znalec Tomáš Plachký, který vypracovával posudek na poškozenou ženu. „Její věrohodnost je v podstatné míře snižena. Osobnostní změny, které se jí týkají, zkreslují obsah toho, co říká,“ podotkl znalec Plachký. Seniorka navíc podle znalce celou situaci velmi dramatizuje, své sklony k přehánění si však není schopná uvědomovat“* (MFD 25).

Jak je z ukázky zřejmé, žena vyššího věku je konstruována jako nevěrohodná, neboť zřejmě vlivem stárnutí prochází osobnostními změnami, v jejichž důsledku situaci zbytečně dramatizuje, a to zpochybňuje její status oběti sexuálního násilí. Taková prezentace seniorek může ukazovat na tradičně stereotypní vnímání znásilnění jako trestného činu, jehož oběti jsou převážně konstruovány jako mladé ženy, s nimiž je asociován atraktivní a vyzývavý vzhled, který, viděno skrze genderové stereotypy a předsudky, je případně interpretován jako motiv pachatele ke spáchání znásilnění¹² (ČIRTKOVÁ ET AL. 2007). Naopak starší ženy jsou tradičně konstruovány jako neatraktivní. Stopy této stereotypní konstrukce znásilnění skrze ageismus můžeme nalézt i v několika textech, v nichž se objevuje tendence označovat plnoletou ženu (konkrétně ve věku 19, 20, 22 a 24 let) termínem „mladá žena“ nebo „dívka“ (MFD 21; MFD 33; MFD 36; MFD 40), což podporuje stereotypní premisu, že oběť znásilnění musí být mladá.

Vedle hierarchické stratifikace znásilnění podle věku se objevuje rozlišování mezi znásilněními na méně a více závažná v návaznosti na množství užitého násilí. Čím více násilí je na oběti napácháno, tím text opět vykazuje vyšší rétorický modus jistoty, tedy méně pochyb o tom, že se trestný čin skutečně odehrál, a dochází k menšímu diskursivnímu zpochybňování oběti (MFD 12). Totéž platí v případech, kdy je pachatelem znásilnění recidivista (např. MFD 16; MFD 20; MFD 33) nebo zároveň vrah (MFD 3; MFD 17; MFD 16).

Míra závažnosti, která je tímto způsobem znásilnění přisuzována, ovlivňuje nejen diskurz a jeho rétorický modus, ale také koreluje s délkou textu. Obecně vzato, „standardním znásilněním“ je věnováno podstatně méně prostoru a je o nich informováno s nižším rétorickým modem jistoty.¹³ Pravdivost obžaloby,

12 Jaké má takový krok další genderové konotace? Naše společnost klade velký akcent na krásu žen. Krása je považována za jeden z tradičních aspektů ženskosti (RENZETTI – CURRAN 2003, BOURDIEU 2000, WOLF 2000), a ženy jsou podporovány k tomu, aby byly tradičně ženské a krásné. *„Mýtus krásy nám praví, že kvalita zvaná „krása“ objektivně a univerzálně existuje. Ženy ji musí chtít ztělesňovat a muži musí chtít vlastnit ženy, které ji ztělesňují“* (WOLF 2000, s. 13-14). Jak říká Bourdieu, ženská zkušenost těla je zkušeností *„těla pro druhého, těla neustále vystaveného objektivizaci skrze pohled a diskurz těch druhých“* (BOURDIEU 2000, s. 59). Zasazeno do kontextu genderového společenského řádu, Bourdieu upozorňuje, že mužská nadvláda dělá z žen symbolické předměty: *„žena existuje především skrze – a pro – pohled těch druhých, neboli jako přístupná, přitažlivá a disponibilní věc“* (TAMTÉŽ, s. 61).

13 Text *„Muž je obviněn ze znásilnění stopařky“* (uveden v celém znění): *„Policie dopadla 39letého muže, který v sobotu vzal v Klatovech do auta 22letou dívku a u Borovan ji údajně přinutil k orálnímu sexu. Muž skončil v cele“* (MFD 10).

tedy výpověď dospělé ženy bez přímých známek fyzického týrání, je častěji zpochybnována a její status jako oběti znásilnění je bagatelizován.

Co je konstruováno jako znásilnění?

Jak bylo ukázáno, věrohodnost znásilnění je konstruována primárně skrze násilí. Tudíž jako „pravé znásilnění“ je často konstruováno jednání/chování/napadení, při němž dochází k fyzickému týrání oběti, která se musí následně vykázat zraněními a známkami útoku.

Z textu „Za znásilnění hrozí muži osm let“: *„UDÁLOSTI. PŘÍBRAM. [...] V autě ji začal muž osahávat a pokoušel se ji znásilnit. Dívka se začala bránit a z auta vystoupila. Pachatel ji však dostihl a nutil ji k orálnímu styku. Opakovaně ji srážel na zem a znásilnil ji. „Dívce se pak podařilo pachatele kopnout do hrudníku, vstát a utéct k příjíždějícímu vozidlu,“ dodala Pavlová. Dívka měla zhmožděnou pánev, drobné povrchové škrábance a podlitiny na těle. Muže už policie obvinila a podala návrh na jeho vzetí do vazby“ (MFD 33).*

V této ukázce je prezentován poměrně podrobný popis fyzické újmy, která se znásilněné ženě stala, podávaný jako rétorická legitimizace toho, že se znásilnění skutečně odehrálo. Navíc je kladen důraz na okolnost, že žena vyvinula pokus o obranu, ale násilí užitě pachatelem bylo natolik silné, že ženu přemohl a znásilnil. Diskurz této ukázky je veden v rétorickém modu charakterizovaném jistotou a prezentuje události jako nezpochybnitelná fakta, jak je charakteristické pro případy znásilnění, v nichž lze prokázat evidenci o újmě, kterou oběť utrpěla (MFD 8; MFD 20; MFD 39).

Co když ale fyzická evidence o znásilnění chybí? Podívejme se blíže na jeden text, který ukazuje, jakým způsobem je re-konstruováno soudní jednání o nahlášeném znásilnění, z něhož žena nemá fyzická zranění:

Z textu „Soudci: Znásilnění to nebylo“: *„Brno – S hlučnými projevy radosti odcházeli včera od soudu bližní dvaatřicetiletého Remuse Stojky, kterého brněnský městský soud loni poslal na čtyři roky do vězení za znásilnění. Podle loňského verdiktu znásilnil 7. září 2007 na záchodku brněnské herny na Křížové ulici tehdy sedmnáctiletou Reginu. Odvolací krajský soud ho ale včera osvobodil. „Soud mi neumožnil se hájit, nemohl jsem se ptát svědků,“ nespokojeně namítal při odvolacím řízení malý subtilní muž, který se proti verdiktu odvolal. [...] Sedmnáctiletá Regina sice původně se Stojkou na WC nechtěla, ale když ji natlačil do kabinky, nevolala o pomoc a obžalovaný se mohl domnívat, že svůj odpor jenom předstírá. „Musíme vzít v potaz, že ti dva předtím společně popíjeli alkohol a bavili se o sexu. V tomto případě se jedná o takzvaný skutkový omyl negativní,“ popsala soudkyně. S rozsudkem byl spokojen i obhájce obžalovaného Oldřich Ševčík. „Pravdou je, že se v té restauraci schází společnost s nižšími mravy. Můj klient nepopírá soulož, ale k té došlo dobrovolně bez použití násilí. O objektivitě loňského procesu vůbec nelze mluvit. Přestože úkolem státní zástupkyně je dokazovat vinu, dokonce i ona navrhla zproštění,“ zlobil se obhájce. Dotyčná dívka*

se sice svěřila barmance, ale u soudu inkriminovanou chvíli nepopsala. Začala plakat a tvrdila, že si nic nepamatuje. Znalkyně psycholožka ji navíc označila za nevěrohodnou svědkyni. Přítomní členové Stojkovy rodiny hlasitě jásalí nad příznivým zvratem. „Děkujeme vám, děkujeme. Tak je to spravedlivé,“ chválili tříčlenný senát poté, co vyslechli zprošťující rozsudek“ (MFD 24).

Tato ukázka prezentuje případ znásilnění, o jehož „pravost“ se u odvolacího soudu vedl spor, a dělá to výrazně tendenčním způsobem. Text zdůrazňuje absenci násilí a adekvátní obrany ze strany znásilněné, čímž rétoricky zpochybňuje, že ke znásilnění opravdu došlo (důraz na nutnost dostatečné obrany ze strany znásilněných se objevuje i v dalších textech, viz MFD 9 a MFD 43). Citovaný úryvek implikuje, že pakliže oběť neutrpěla známky fyzického násilí, znamená to, že na ni pachatel nemusel vyvíjet nátlak, respektive žena ve skutečnosti se sexuálním aktem souhlasila a „znásilnění to nebylo“.

Nevěrohodnost znásilnění je diskurzivně konstruována skrze zdůraznění těch charakteristik pachatele a oběti, které neodpovídají stereotypním představám o pravém průběhu znásilnění: pachatel je konstruován jako „malý subtilní muž“, přičemž zdůraznění těchto tělesných atributů slouží jako diskurzivní podpora premisy, že se znásilnění nemohl dopustit. Tato konstrukce reprodukuje genderově tradiční předsudek, že násilníci jsou jen velcí a silní muži, jako by malý vzrůst a subtilní tělesná forma byly presumpcí neviný.¹⁴

Z ukázky také vyplývá, že diskurzivní konstrukce znásilnění jako věrohodného se ve značné míře odvíjí od charakteru oběti. Pravá oběť znásilnění musí nejen svést s pachatelem souboj a vyjít z něj fyzicky a psychicky poznamenaná (tato diskurzivní konstrukce se objevuje v několika dalších textech, např. MFD 20; MFD 27; MFD 39), ale musí zároveň splňovat genderově stereotypní představu o správné feminitě, v níž hraje zásadní roli morální čistota, respektive sexuální zdrženlivost (FAFEJTA 2004; RENZETTI – CURRAN 2003), a to i ve verbální rovině. Správná žena má být natolik sexuálně pasivní, že o sexu nemá ani mluvit.

Tato stereotypní narace o pravém znásilnění správné ženy-oběti je v uvedeném případě narušena citacemi soudkyně a obhájce obžalovaného, „dokazujícími“ nízký morální kredit ženy, skrze který je diskurzivně konstruován podíl oběti na tom, co se jí stalo: „Musíme vzít v potaz, že ti dva předtím společně popíjeli alkohol a bavili se o sexu“ a „pravdou je, že se v té restauraci schází společnost s nižšími mravy“. Tyto citace slouží k reprodukci stereotypních představ o správné ženské sexualitě, která je pasivní a neverbalizovaná a odehrává se pouze v určitém příslušném prostředí. Nekritické užití citací implikuje jednak to, že pakliže se žena s mužem baví o sexu a pije s ním alkohol, dává tím souhlas k sexuálnímu styku, a jednak že již její samotný vstup a přítomnost v nesprávné restauraci vypovídá o tom, že žena není správnou, což ji v daném diskurzivním kontextu konstruuje jako zodpovědnou za negativní zacházení, kterého se na ní dopouští někdo jiný: „žena je za znásilnění

¹⁴ V jednom z textů MF Dnes (MFD 30) se objevuje stereotyp, že muž, který znásilňuje, musí být určitého typu a vzhledu, který naznačuje, že se jedná o sadistu, což ukazuje také na stereotyp, že znásilnění páchají jen muži-sadisté.

spoluodpovědná a z jejího znásilnění se dělá trest za špatné chování“ (FAFEJTA 2004).

Takováto diskurzivní konstrukce znásilnění jako trestu pro ženu za její chování odporující genderově stereotypnímu obrazu feminity de facto implikuje, že ženy, které se nechovají konformně a v souladu s tradičním genderovým řádem, ztrácejí nárok na sexuální autonomii, a navíc funguje jako legitimizace sexuálního násilí na ženách (tato implikace je přítomná i v dalších textech, srov. MFD 4; MFD 19; MFD 31; MFD 41).

V uvedené ukázce je tento význam navíc umocněn výrazně emotivním nábojem textu, který se vyznačuje explicitní solidaritou s pachatelem:¹⁵ text začíná i končí popisem radostných emocí na straně potenciálního pachatele a jeho okolí, což narušuje obvykle emotivně prostý zpravodajský žánr, a vnáší do „faktických“ popisů emocionální náboj, který pozitivně konotuje s jinak spekulativní nevinou pachatele.

Konečnou rolí v konstrukci znásilnění jako nepravého a vyvinění pachatele je označení ženy jako nevěrohodné svědkyně proto, že není schopná výpovědi (tento motiv se taktéž objevuje opakovaně: MFD 9; MFD 14), což by při jiné interpretaci mohlo svědčit o prožitém traumatu, ale v kontextu uvedené ukázky z textu tato skutečnost slouží k rétorické dekonstrukci znásilnění na sex¹⁶ a prohloubení diskurzivní marginalizace již tak marginalizovaných obětí znásilnění (ČÍRTKOVÁ 2008; ČÍRTKOVÁ ET AL. 2007; FAFEJTA 2004; RENZETTI – CURRAN 2003).

Tento mocenský mechanismus bagatelizace „nenásilného znásilnění“ a marginalizace obětí lze dále velmi dobře pozorovat ve způsobu, jakým je vymezováno znásilnění ve vztahu oproti útočnému znásilnění.

Z textu: *„Ženy nejčastěji ohrožují partneři“: Znásilnění v Ostravě loni přibylo. Takové sdělení samo o sobě může v mnoha lidech zcela jistě vyvolávat obavy a možná i strach. Přesto si dovolím tvrdit, že nic dramatického se v Ostravě neděje. Naopak! Jak také vyplývá ze statistik, většina znásilněných žen, které se obrátily na policii, byly oběti svých „blízkých“ (MFD 28).*

Jak plyne z ukázky, znásilnění ve vztahu pravděpodobně není považováno za „skutečné“ znásilnění. Na jedné straně citovaný text přináší informaci, že znásilnění v Ostravě přibylo, na druhé straně ale uvádí, že se nic dramatického neděje a většinu žen znásilnili jejich blízcí. Nedramatičnost popisu znásilnění je spojena zejména se sexuálním násilím, které se odehrává ve vztahu. Je tedy zřejmé, že vztahové znásilnění je konstruováno jako „nedramatické“, respektive

15 Viz např. další ukázka z textu: „O Teplicích vím všechno, tvrdí kouč Hapoelu“: *„Gutman přivezl do lázeňského města kompletní sestavu. Nechybějí v ní ani brazilský obránce Da Silva a izraelský útočník Šechter, kteří po minulém pohárovém zápase v Göteborgu strávili deset hodin v policejní cele. Předtím byli na diskotéce a jistá dívka je obvinila ze znásilnění. Švédští policisté ale na její verzi neskočili a hráče pustili“ (MFD 7).*

16 Zde je nutné dodat, že se v diskurzu MF Dnes o znásilnění objevuje také reprodukce stereotypu o „klasickém znásilnění“, které probíhá formou penetrace (MFD 13), což je v rozporu s tím, že znásilněním může být celá řada sexuálních praktik vykonaná proti vůli znásilněné/ho.

je bagatelizováno jako méně závažné, což je v přímém rozporu s realitou, v níž je znásilnění v partnerských vztazích nejrozšířenější formou sexuálního násilí vůbec (ČÍRTKOVÁ 2008; ČÍRTKOVÁ ET AL. 2007; FAJEJTA 2004; RENZETTI – CURRAN 2003).

Nejen, že je vztahové znásilnění bagatelizováno, navíc je jeho ohlašování MF Dnes konstruováno jako prostředek pomsty žen:

Z textu „Opatrní lidé = méně krádeží“: *„Nepatrně víc je i mravnostních trestných činů, například znásilnění a pohlavního zneužívání. Ovšem rozdíl je mizivý – 29 letošních případů proti sedmadvaceti loňským. „Nechci to zakříknout,“ pochvaluje si trend mluvčí pražské policejní správy Andrea Zoulová. Větší počty znásilnění přičítá častým hlášením z domácností, kdy si ženy vyřizují účty se svými partnery podáním trestního oznámení“ (MFD 46).*

V této ukázce je mírně zvýšený počet hlášených znásilnění interpretován jako strategie žen, jak si vyřídit účty v domácnosti. Zde se objevuje diskurzivní posun od konstrukce vztahového znásilnění jako méně závažné formy znásilnění k pouhému výmyslu žen, které se mstí svým partnerům. Pravost vztahového znásilnění je tímto bagatelizována natolik, až je zcela popřena.

Toto popření stojí na misogynní diskurzivní konstrukci žen jako zákeřných osob, které využívají znásilnění k osočení nevinných mužů. Jak říká Brownmiller, „nic takového jako znásilnění vlastně neexistuje,“ a dodává: „výkřik „znásilnění!“ je vlastně jen výkřikem ženské pomsty a postkoitální nevráživosti. V každém případě je na vině žena“ (BROWN MILLER 1998, s. 147).

Jak jsou konstruovány/i ženy a muži v diskurzu o znásilnění

Diskurz o znásilnění v MF Dnes konstruuje ženy a muže skrze genderové stereotypy a reprodukuje tak genderově konvenční diskurz o znásilnění, má tedy značně ideologický náboj. Ideologie definuje Norman Fairclough jako „označení/ konstrukce reality (...), které přispívají k produkci, reprodukci nebo transformaci vztahů dominance“ (FAIRCLOUGH 1999, s. 87). Genderově stereotypní konstrukty feminity a maskulinity jsou příklady genderové ideologie, která reprodukuje mocenský řád ve společnosti.

Ženy jsou v diskurzu o znásilnění v MF Dnes konstruovány jako a priori nedůvěryhodné, snadno zpochybnitelné oběti znásilnění (jak bylo uvedeno, samo znásilnění je často označeno jako „údajné“, nebo jinou formou bagatelizováno), které mají potenciálně podíl na tom, co se jim stalo, pokud si to samy celé nevymyslely.

Z tohoto důvodu je kladen velký důraz na evidenci násilí. Jak uvádějí Renzetti a Curran, ženské oběti znásilnění se *„setkávají s nesnázezi neznámými obětmi jiných trestných činů; spíše než aby stát prokazoval vinu pachatele znásilnění, musí ony samy prokazovat svou bezúhonnost“* (RENZETTI – CURRAN 2003, s. 359). Oběť *„musí dokazovat, že je „skutečnou“ obětí, (...) musí vykazovat citové i tělesné trauma; absence řezných ran, modřin a dalších zranění může zpochybnit její důvěryhodnost“* (tamtéž).

Stereotypní konstrukce ženy v sobě obsahuje presumpci viny. To např. dokládá varovný text MF Dnes o znásilnění muže: *„Pozor při nočních cestách z restaurací a různých zábav! Znásilnění totiž už nehrozí pouze vlnadným ženám a dívkám, ale už i mužům“* (MFD 31).

Ukázka evokuje, že znásilnění si může vykoledovat každá žena již pouze tím, že je ženou (má feminní “vnady”), přičemž je zde opět vkládaná premisa o „správné feminitě“: pakliže žena chodí večer sama ven, porušuje tím tradiční genderový řád, a tak si za znásilnění může sama.

Nekritická prezentace takové hypotézy opět slouží k diskurzivní bagatelizaci, respektive legitimizaci znásilnění za pomoci genderových stereotypů, a to přesto, že je vnitřně nekonzistentní:

„Sociální konstrukty velmi často nemají nějakou striktní logiku a soudržnost. Sociální konstrukce znásilnění říká, že muž aktivně znásilňuje pasivní (bezbrannou) ženu – samozřejmě ne každý muž, ale muž-násilník. Zároveň je muž-násilník chápán jako pasivní tvor a ženě-oběti přiznána určitá aktivní role. Pasivní a aktivní se tu neustále mísí. Pod jakou logikou? Násilník nebyl s to se aktivně ubránit sexuálnímu pudům, pasivně podlehl své přirozené podstatě lovce, která ho žene do sociálně neakceptovatelné aktivity. Žena je sice slabší, bezbranná a pasivní, ale za znásilnění nese zodpovědnost nebo alespoň spoluzodpovědnost. Byla příliš atraktivní – šla tam, kam neměla, v nevhodnou dobu či nevhodně oblečena, tím si vše způsobila. Tato aktivita ji vehnala do role pasivní oběti. V tomto smyslu lze říct, že oběť nese vinu, a násilník jako by za své jednání nemohl“ (FAFEJTA 2004, s. 137).

Jedním z aspektů premisy o zaslouženosti znásilnění je to, že je znásilnění konstruováno jako „ženský problém“, ne jako problém mužského násilí páchaného na ženách (RENZETTI – CURRAN 2003), což je příkladem toho, jak genderová ideologie napomáhá zbavování pachatelů odpovědnosti a ignoruje kontext mocenských genderových vztahů ve společnosti, v jejichž rámci se sexuální násilí na ženách děje.

Muži jsou v diskurzu o znásilnění v MF Dnes konstruováni převážně skrze presumpci nevinu, a jako oběti situace, přesto, že potenciálně spáchali sexuální násilí. Diskurz MF Dnes obsahuje celou škálu strategií vyvíňování mužů ze znásilnění: např. odkazem k tomu, že je žena provokovala (MFD 37; MFD 42), nebo implikacemi, že sexuální násilí, které spáchali, nebylo znásilněním, neboť nelze prokázat úmysl muže znásilňovat (MFD 14; MFD 26), nebo skrze reprodukci hypotéz naznačujících, že i přesto, že muži spáchali znásilnění či pokus o něj, nejsou společensky nebezpeční (MFD 26; MFD 27). Objevuje se i motiv, že spáchané znásilnění bylo jen vedlejším produktem okolností pro pachatele negativních (MFD 23; MFD 35; MFD 37).

V tomto duchu je např. prezentován případ, kdy muž znásilnil čtyřletou dívku: *„Podle znalců není Novotný deviant a orální sex s malou holčičkou byl pro něj jen náhradním řešením, když neměl partnerku“* (MFD 23), nebo případ obvinění režiséra Polanského ze znásilnění třináctileté dívky: *„Obvinění ze zneužití dítěte bylo jen temným vyvrcholením „prokletého“ života Romana Polanského. Ten začal v polském židovském ghettu v Krakově. Bylo mu osm let a rodiče mu odvezli fašisté do koncentračních táborů“* (MFD 37).

V uvedených případech vyvíňování mužů ze zodpovědnosti za sexuální násilí je diskurzivně odváděna pozornost od konkrétních spáchaných činů k okolnostem z pachatelova života, přičemž není tematizována otázka spravedlnosti a satisfakce pro oběť. Opět tak můžeme sledovat diskurz solidarity s pachateli-muži a marginalizace obětí-žen, který je zatížený genderovými ideologiemi a reprodukuje tradiční genderový řád.

Jako oběti zde nejsou konstruovány ženy, které se staly oběťmi znásilnění nebo sexuálního napadení, ale muži, kteří tyto akty spáchali. Tímto způsobem je jinak tradiční asociace maskulinity s racionalitou a mocí a silou (FAFEJTA 2004; RENZETTI – CURRAN 2003; BOURDIEU 2000) v případě znásilnění transformována – ovšem opět ve prospěch reprodukce tradičního genderového řádu fungujícího ve prospěch mužů, kteří ze situace vycházejí jako vítězové. Racionální muž i muž-„oběť“ v případě znásilnění jsou konstruováni v rámci jednoho patriarchálního diskurzu reprodukcujícího tradiční maskulinitu.

Závěr

Diskurz MF Dnes o znásilnění je genderově stereotypní a ideologický. Samotný akt znásilnění je konstruován skrze genderové stereotypy o maskulinitě a feminitě, a pro tuto praxi je signifikantní prezentování znásilnění mimo společenský kontext utvářený genderově mocenskými vztahy, v němž se odehrává sexuální násilí páchané zejména muži na ženách.

Znásilnění je prezentováno jako událost bez kritické reflexe jeho sociálního a genderově mocenského kontextu, která by jeho páchaní problematizovala a dekonstruovala normalitu sexuálního násilí páchaného zejména na ženách. Ba naopak, diskurz MF Dnes reprodukuje celou řadu mýtů, které se týkají zejména toho, co vůbec znásilnění je a jak má proběhnout, aby jej bylo možné za znásilnění považovat. Zde je kladen důraz na přítomnost násilí a traumatu, jehož důsledkem je zpochybňování pravosti znásilnění na základě znevěrohodňování svědectví žen, které známky násilí nevykazují. Nejvíce je bagatelizováno znásilnění v partnerských vztazích, ačkoliv patří mezi nejčastější formu znásilňování.

Celkově je o znásilnění informováno s odlišným rétorickým modem jistoty o jeho pravosti, který se odvíjí od genderu a věku oběti, přičemž v případě dospělých žen diskurz o znásilnění předpokládá jakousi presumci viny na straně ženy. Diskurz o znásilnění vykazuje misogynní charakter, když ženy viní za to, co se jim stalo, nebo z účelového zneužívání znásilnění k pomstě mužům. Zde se v mnoha textech objevuje diskurz solidarity s pachatelem sexuálního násilí, který je zmírněn v případech, které spáchali recidivisté a vrazi.

Lze konstatovat, že diskurz MF Dnes o znásilnění přispívá k reprodukci genderově stereotypního diskurzu o znásilnění, který je sdílen v rámci širší české společnosti, přičemž mediální diskurz jej má moc dále šířit a utvrzovat. Prezentace znásilnění v MF Dnes má jasnou mocenskou strukturu: reprodukuje solidaritu s muži-pachateli znásilnění a marginalizuje ženy, které jsou jako oběti znásilnění již tak společensky marginalizované. V tomto smyslu pomáhá diskurz o znásilnění v MF Dnes utvrzovat tradiční genderový řád a patriarchát.

Mgr. Tereza Hendlová vystudovala magisterský program Genderová studia na FHS UK. Absolvovala studijní pobyty na nizozemské Maas-tricht University (program globalizace a diverzita) a novozélandské University of Otago (program bioetiky). Dále absolvovala kratší pobyty v Indii (V. V. Giri National Labour Institute) a Palestině (An-Najah University). V současnosti je doktorandkou v programu bioetiky na 1. LF UK a věnuje se tématu genderové selekce z nelékařských důvodů.

Citované MF Dnes články:

- MFD 1: (bez udání autora) TELEGRAFICKY. MF Dnes, 2009 (17. 07.), s. 4.
 MFD 2: (bez udání autora) Jaké události hýbaly krajem v právě končícím roce 2009? MF Dnes, 2009 (31. 12.), s. 2.
 MFD 3: bar, baf. Vražda a znásilnění. Tělo oběti se snažili spálit v ohni. MF Dnes, 2009 (31. 03.), s. 4.
 MFD 4: Baďura, J. Policie stále pátrá po pedofilovi. MF Dnes, 2009 (13. 02.), s. 3.
 MFD 5: Baďura, J. Policie vyšetřovala znásilnění, která se nestala. MF Dnes, 2009 (09. 04.), s. 2.
 MFD 6: Bednář, P. Rád chatoval o sexu. S nezletilci. MF Dnes, 2009 (13. 03.) s. 2.
 MFD 7: Bílek, P. O Teptících vím všechno, tvrdí kouč Hapoelu. MF Dnes, 2009 (20. 08.) s. 8.
 MFD 8: ČTK. Nejvyšší soud: devítiletý trest za znásilnění postižené dívky platí. MF Dnes, 2009 (07. 01.), s. 3.
 MFD 9: ČTK. Tunisian dostal za zneužití dívek tři roky. MF Dnes, 2009 (17. 01.), s. 1.
 MFD 10: ČTK. Muž je obviněn ze znásilnění stopařky. MF Dnes, 2009 (27. 01.), s. 2.
 MFD 11: ČTK. Za zneužívání nezletilé 7 let vězení. MF Dnes, 2009 (09. 04.), s. 2.
 MFD 12: ČTK. Policie vyšetřuje týrání a brutální znásilnění ženy. MF Dnes, 2009 (23. 04.) s. 1.
 MFD 13: ČTK. Soud násilníkoví zpřísnil trest. MF Dnes, 2009 (14. 05.), s. 2.
 MFD 14: ČTK. Znásilnění? Chyběl důkaz, řekl soudce. MF Dnes, 2009 (15. 10.), s. 2.
 MFD 15: Doušová, Z. Přibýlo loupeží a přepadení. MF Dnes, 2009 (17. 09.), s. 1.
 MFD 16: duch. Vrah z Komárova je už ve vazbě. MF Dnes, 2009 (03. 04.), s. 1.
 MFD 17: Fialová, B., Lukšová, B. [31. 03. 2009 - BARBORA FIALOVÁ BARBORA LUKŠOVÁ - Jižní Morava - s. 01],
 MFD 18: Fialová, B. Krize, vraždy, různé chřípky, zrušení voleb, ale i naděje do papeže. MF Dnes, 2009 (29. 12.), s. 2.
 MFD 19: Heger, L. Polanski VYSOCE ŽÁDANY. MF Dnes, 2009 (08. 10.), s. 30.
 MFD 20: iDNES, ČTK. „Soud potvrdil 12 let za znásilnění na diskotéce.“ MF Dnes, 2009 (29. 07.), s. 2.
 MFD 21: iDNES. Znásilnění v pendolinu si dívka vymyslela. MF Dnes, 2009 (13. 08.), s. 5.
 MFD 22: Janoušek, A. Matka dávala syna pedofilům. MF Dnes, 2009 (12. 12.), s. 1.
 MFD 23: Ježek, P. Osm let za znásilnění holčičky. [05. 03.] s. 3.
 MFD 24: kar. Soudci: Znásilnění to nebylo. MF Dnes, 2009 (28. 01.), s. 4
 MFD 25: Klímová, V. Oběť je nevěrohodná. MF Dnes, 2009 (21. 01.), s. 2.
 MFD 26: Komárková, P. Ukájel se v parku. Trest odpracuje. MF Dnes, 2009 (06. 03.), s. 4.
 MFD 27: Kučera, T. Za znásilnění potrestali mladíka podmínkou. MF Dnes, 2009 (29. 01.), s. 1.
 MFD 28: Landsfeld, T. Ženy nejčastěji ohrožují partneri. MF Dnes, 2009 (13. 02.), s. 3.
 MFD 29: les. Trestaný mladík znásilnil dívku. MF Dnes [26. 09.], s. 1
 MFD 30: Lukšová, B. „Nevypadal jako sexuální sadista.“ MF Dnes, 2009 (19. 11.), s. 3.
 MFD 31: pek. Útočník znásilnil mladšího muže. MF Dnes, 2009 (30. 01.), s. 1.
 MFD 32: peš. Obyvatelé pomohli ženě před násilníkem. MF Dnes, 2009 (01. 12.), s. 4.
 MFD 33: pš. Za znásilnění hrozí muži osm let. MF Dnes, 2009 (28. 04.), s. 4.
 MFD 34: pv, rep. Za sex s malými syny 9 let vězení. MF Dnes, 2009 (01. 08.), s. 4
 MFD 35: Reuters, ČTK, zah. USA požádaly o vydání režiséra Polanského. MF Dnes, 2009 (24. 10.), s. 6.
 MFD 36: roh. Dívka se ubránila napadení. „Bodla násilníka klíčem.“ MF Dnes, 2009 (13. 08.), s. 1.
 MFD 37: Struha, K. Polanski a jeho temný stín. MF Dnes, 2009 (14. 01. 2009), s. 6.
 MFD 38: Suchá, L. Je konec. Vyhrála Elisabeth. MF Dnes, 2009 (20. 03.), s. 6.
 MFD 39: šot. Sex „na rozloučenou“? Ne, znásilnění, řekl soud. MF Dnes, 2009 (16. 07.), s. 1.
 MFD 40: šot. Dívka se ubránila znásilnění. MF Dnes, 2009 (24. 08.) s. 1.
 MFD 41: Švec, P. Jak vězni oslaví svobodu? MF Dnes, 2009 (30. 12.), s. 2.
 MFD 42: tš. Dcera mě provokovala, líčil obviněný ze znásilnění. MF Dnes, 2009 (13. 01.), s. 2.
 MFD 43: vef. Za zneužívání chlapců 8 let vězení. MF Dnes, 2009 (06. 02.), s. 1.
 MFD 44: zdo. Nahlásila policii znásilnění. Žádné se ale nestalo. MF Dnes, 2009 (01. 06.), s. 2.
 MFD 45: zdo. Ubýlo znásilnění. Policie ale řeší více výmyslů. MF Dnes, 2009 (10. 11.) s. 1.
 MFD 46: Zvěřinová, A. Opatrní lidé = méně krádeží. MF Dnes, 2009 (21. 03.), s. 1.

DILEMA VĚŘ, NEBO POCHYBUJ: PROBLEMATIKA VZDĚLÁVÁNÍ POLICISTŮ A POLICISTEK V OBLASTI PRÁCE S OBĚTÍ ZNÁSILNĚNÍ

Lukáš Sedláček

Úvod

Následující text si klade za cíl nahlédnout problematiku práce s obětí znásilnění z perspektivy vzdělávání nastávajících policistů a policistek, kde se často mísí, propojují, ale nezřídka si i odporují hlediska jednotlivých policejních disciplín a předmětů (psychologie, kriminalistika, pořádková služba, právo). Cílem je poukázat nejen na bolavá místa tohoto procesu, ale také na příklady špatné a dobré praxe a možné perspektivy, které mohou vést k minimalizaci projevů vedoucích k sekundární viktimizaci. Vzhledem k tomu, že policisté patří mezi první osoby, se kterými přijde oběť po znásilnění do styku (v případech okamžitého nahlášení), patří vedle lékařů či soudců také k osobám, které bývají tradičně označovány oběťmi za zdroj dalšího ponižení či zostuzení. Nezřídka bývá také necitlivý přístup ze strany policie dáván do souvislosti s malým procentem nahlášených případů znásilnění, kdy se oběť odvolává na (ať skutečnou či domnělou) všeobecnou představu o necitlivém přístupu policistů či policistek.

Cílem textu není obhajovat současné nastavení vzdělávání policistů ani zesměšňovat pochybení konkrétních jedinců v dané situaci, ale poukázat na faktory a vlivy ve vzdělávání budoucích policistů a policistek, které k těmto pochybením mohly vést, a na to, jak je možné tyto faktory minimalizovat. Text vychází ze zahraničních i českých zdrojů a ze zkušenosti autora při vzdělávání budoucích policistů a policistek v rámci Vyšší policejní školy Ministerstva vnitra v Brně, kde působí jako vyučující psychologie.

Cesta do uniformy v kostce

Pro lepší představu o vzdělávání budoucích policistů uvádím v úvodu alespoň zjednodušený popis cesty, jak „se stát policistou“. Zájemce či zájemkyně o práci projde výběrovým řízením, jehož součástí je vyšetření fyzické i psychické způsobilosti k výkonu policejní práce. Po přijetí je osoba zařazena na obvodní oddělení, kde pracuje pod dohledem nadřízeného policisty či policistky po dobu cca 1–3 měsíce. Teprve potom je zařazen/a do některé z policejních škol (např. Holešov, Praha, Brno či Jihlava), kde musí absolvovat tzv. Základní odbornou

přípravu (ZOP). Ta v minulosti trvala 12 či 9 měsíců, v současné době činí tato příprava 6 měsíců. V rámci této přípravy absolvuje policista širokou škálu předmětů, která jej má připravit na výkon služby. Na výuce se podílí jak policisté, tak civilní zaměstnanci školy. Mezi předměty policejní školy patří například právo, kriminalistika, donucovací prostředky, střelba ze zbraně, psychologie či pořádková služba. Po půl roce je studium zakončeno závěrečnou zkouškou, prověřující teoretické i praktické znalosti (formou modelových situací).¹

V rámci této přípravy se dá práce s obětí zahrnout především do předmětu psychologie. V současné době však v osnovách pro Základní odbornou přípravu téma komunikace s obětí znásilnění není explicitně stanoveno (na rozdíl například od tématu komunikace s obětí domácího násilí). Je tak na každém z vyučujících, zda do své výuky téma znásilnění zařadí v rámci obecněji stanovených témat (jednání s oběťmi trestných činů atd.) nebo nikoliv. Dosavadní absenci znásilnění v osnovách pro ZOP způsobuje především postoj, že hlídková služba, pro kterou jsou absolventi ZOP připravováni, by se do styku s obětí znásilnění neměla dostat. Do určité míry je tento postoj založený na realitě. Policejní praxe vychází z předpokladu, že pokud přijde oběť oznámit znásilnění na obvodní oddělení, je případ podstoupen službě městské policie. Další komunikaci s obětí by tedy měli zajišťovat kriminalisté, kteří jsou (měli by být) pro práci s obětí proškoleni.

V praxi však setkání běžného hlídkového policisty či policistky s obětí znásilnění nelze vyloučit. Ba právě naopak: zkušenosti intervenčních center pracujících s oběťmi sexuálního násilí vypovídají často o velmi nevhodném zacházení s obětí právě ze strany hlídkové policie. Ta se do kontaktu s obětí znásilnění dostane poměrně snadno – přímo v terénu. První kontakt s obětí (jakéhokoliv) násilného trestného činu tak vykonávají právě hlídkoví policisté. Na těch leží mimo jiné úkol navázat kontakt s obětí, která pravděpodobně trpí akutním šokem, a především pak vhodným způsobem zjistit, zda došlo ke znásilnění či pokusu o ně. Přestože zahraniční studie opakovaně ukazují, že právě tento prvotní kontakt je rozhodujícím pro další ochotu oběti spolupracovat s policií, nejsou policisté v hlídce na tento kontakt nijak systematicky připravováni. Z hlediska policejní práce se však jedná o jeden z nejtěžších úkonů, kdy je potřeba vhodným způsobem propojit psychologické cíle s cíly pořádkovými a kriminalistickými.

To, že je prvotní kontakt policie s obětí klíčový pro další práci, ale i ochotu případ nahlásit, ukazuje následující kasuistika. Dokládá, že stačí několik neobratností v komunikaci a ochota oběti vypovídat může okamžitě klesat.

1 Modelové situace byly na brněnské policejní škole zavedeny před několika lety po vzoru policejního vzdělávání v Nizozemí. Jedná se o praktický nácvik situací, které pokud možno co nejdříve simulují reálné prostředí. K tomuto účelu jsou zařízeny speciálně vybavené učebny, uzpůsobené např. jako hospoda, byt nebo park. Reálné vyznění zvyšuje angažovanost profesionálních hereček, které rozehrávají v situacích role např. oběti domácího násilí, znásilnění, přepadení, či pozůstalou po tragické události apod. Vybraná hlídka provede potřebný zákrok či úkon, který se nahrává na video, zbytek třídy sleduje zákrok z prostoru, který připomíná hlediště. Poté se provedený zákrok analyzuje pomocí videa a hlídka dostává zpětnou vazbu od ostatních studentů, hereček a nakonec vyučujících (psycholog, pořádkový policista, kriminalista).

Kasuistika:

Čas: 27. 11. 2008 ve 22:32, místo: park Lužánky, Brno.

Členové pěší dvoučlenné policejní hlídky spatřili při běžném výkonu služby na lavičce parku plačící ženu, odhadem v rozmezí 30–35 let. Přistoupili k lavičce a vedoucí hlídky zahájil komunikaci:

Policista č. 1: Haló paní, stalo se něco...? Že tady brečíte...?

Žena: *vzlykání... Nejistě vzhledla, ohlédla se a zavrtěla neznatelně hlavou.*

Policista č. 1 ke kolegovi: Není napitá?

Ten pokrčí rameny.

Policista č. 2 k ženě: Paní, jestli vám nic není, tak byste měla jít domů, je zima. Fakt se nic nestalo? Se mi zdáte nějaká rozrušená.

Žena tiše: Už je pryč?

Policista č. 1: Kdo jako?

Žena: ...takovej malej, smrděl.

Policista č. 1: Takovejch tu je. A co jako? Někdo vás okradl? Tak co se teda stalo, řeknete nám to konečně?

Žena: Jsem ho neviděla, šel za mnou, zezadu... kabelka.

Policista č. 2: Tak kabelka se vám ztratila? No a co v ní bylo?

Žena: Nic... nevím... asi klíče a občanku.

Policista č. 2: Nic víc?

Žena: *(zavrtí hlavou)*

Policista č. 1: A jinak vám nic není? Nechcete zavolat doktora?

Žena: *(mlčí...zavrtí hlavou)*

Policista č. 2: A co máte s tou rukou? Že se za ni tak držíte?

Žena: Jsem spadla... jak mě strhl...

Policista č. 1: Takže vás strhl k zemi, vzal kabelku, a kam utíkal?

Žena: Nevím, tam asi *(máchně rukou)*.

Policista č. 2: Paní, tak už nebrečte. To bude dobrý. Hlavně že je pryč. Už se vám nic nestane. Klíče si uděláte nový a občanku taky. Nahlásíme, že vám ji ukradli a nebudete ani nic platit.

Žena: ...peněženka...

Policista č. 1: Teď jste říkala, že jste tam nic neměla. To je nějaký divný,

ne? Jste si jistá? Podívejte se radši do kapsy...

Žena: Nemám ji... byla tam.

Policista č. 2: No a jak vypadala ta kabelka?

Žena: Nevím, normálně...

Policista č. 2: Hm, tak už nebrečte. To bude dobrý. Najdem ji.

Policista č. 1: Jinak se vám nic nestalo?

Žena: *zavrtí hlavou.*

Policista č. 1: Jestli vás třeba toto...

Žena (*naštvaně*): Co?!

Policista č. 2: Jako třeba, nedotýkal se vás třeba nějak? Nějak víc?

Žena (*sklopí hlavu*): Jak dotýkal..?

Policista č. 2: No jako nedotýkal se vás třeba tam jako? No tam dole, však víte.

Žena: *zavrtí hlavou.*

Policista č. 1: Dobrý, zahlaš to operačnímu. Jenom přepadení.

Výše uvedená situace se zdaleka neblíží zpackaným výkonům, kdy policisté otevřeně zpochybňují výpověď oběti či ji obviňují z toho, že se situaci znásilnění sama vystavila. Přesto je modelovou ukázkou toho, jak komunikační nezkušenost a ostych způsobila, že se policisté o znásilnění v Lužánkách toho dne nikdy nedozvěděli (výpověď pochází z psychologické ambulance, kam znásilněná žena zašla o několik týdnů později).

Zároveň je však velmi typickou ukázkou přístupu, se kterým se běžně setkávám u svých policejních studentů a studentek, když s nimi v modelových situacích poprvé nacvičujeme komunikaci s obětí znásilnění (kterou představuje profesionální herečka). To, co může totiž navenek působit jako hloupost, emoční zploštěnost, necitlivost či lenost, je často ve skutečnosti „pouze“ projevem nezkušenosti s danou situací. Mnohé ze zásad jednání s obětí znásilnění totiž na první pohled mohou odporovat zdravému rozumu, tedy jakýmsi intuitivním přesvědčením, jak se v takové chvíli máme chovat.

Příkladem může být třeba závěr výše uvedené situace, kdy se policista snažil zjistit, zda se jedná o případ přepadení nebo znásilnění. Normální reakcí je v takové chvíli se snažit nezranit osobu, u které začínáme mít podezření, že byla znásilněna – drtivá většina laiků, ale i nezkušených policistů se domnívá, že by se proto neměli ptát oběti přímo, zda byla znásilněna. Slovo znásilnění nám připadá příliš tvrdé, nevhodné a snažíme se proto vyhnout jeho použití. Svůj vliv na to má jistě také vlastní stydlivost používat slova, která mohou mít jasný sexuální význam. Proto se stává, že se nezkušené policisté podobně jako v příběhu z Lužánek snaží vyhnout použití slova znásilnění za cenu opatrného našlapování kolem toho pojmu

a otázku na znásilnění tak pokládají různými oklikami jako „kde všude se vás dotýkal?“, „šahal na vás jinak?“, „neměl na vás nějaké jiné požadavky?“ atd. Zkušenosti přitom ukazují, že pro oběť je často mnohem více traumatizující takovéto nejisté kroužení kolem tématu než citlivě, ale přímo směřovaný dotaz na znásilnění. Bez vlastní zkušenosti znásilnění může mladý policista či policistka jen těžko intuitivně odvodit, že pro oběť je mnohem jednodušší přikývnout na dotaz „pokusil se vás znásilnit?“ či „znásilnil vás?“, než aby sama musela tento výraz použít.

Bez speciální průpravy lze stejně těžko odhalit další detaily komunikace s obětí, které mohou mít traumatizující následky – např. muž policista nemůže stát čelem k sedící oběti, neboť její zrak se v té chvíli pohybuje v rovině jeho rozkroku, což samozřejmě několik desítek minut po aktu znásilnění může vyvolávat silně nepříjemné obrazy apod.

Přesně tento typ znásilnění, kdy se policista setkává s obětí přímo v terénu v blízkosti místa znásilnění, přitom vyvrací onen argument, že hlídkoví policisté nepotřebují specifickou průpravu na jednání s obětí znásilnění. Naopak se ukazuje, že prvotní kontakt, kdy se hlídka snaží oddělit situaci přepadení od znásilnění (či pokusu o znásilnění) musí být proveden mimořádně citlivě, přičemž citlivost v tomto ohledu není pouhou osobní charakteristikou konkrétního policisty či policistky, ale naučenou a ozkoušenou dovedností, která se skládá ze spousty detailů a drobností. Detailů, které v opačném případě mohou vyvolat sekundární újmu a mimo jiné razantně snížit ochotu oběti dále spolupracovat s policií.

Důvěra versus zpochybnění

Problematika nedůvěry ve výpověď znásilněné osoby bývá nejčastěji zmiňovaným prohřeškem vůči citům postižené či postiženého. Tato nedůvěra nemusí vždy vyplývat z domnělé snahy policisty o profesionální a neutrální postoj (více k problému kriminalistiky níže), ale může se jednat o způsob vlastního vyrovnání se s hrůzou, kterou čin znásilnění tváří v tvář vyvolá, ať už u policisty, či kohokoliv z okolí, rodiny apod. Neochota uvěřit znásilněné osobě, či zlehčení jejího osudu (např. hodnocení typu „může si za to sama“) může často skrývat vlastní pocity studu, viny či spoluzodpovědnosti, ať už jsou oprávněné či nikoliv. Popření skutečnosti znásilnění tak může být efektivním útekem od nepříjemných pocitů, které v nás čin vyvolává (ČÍRTKOVÁ 2006).

Přestože z policejního hlediska nelze obejít perspektivu kriminalistiky, je signifikantní, s jakou četností se u budoucích policistů lze v modelových situacích setkat s teorií falešných obětí, která proniká do jejich řešení situací znásilnění. Problematika určení falešných znásilnění je značně složitá, a velmi se liší v jednotlivých zemích, nicméně současně studie tohoto fenoménu na evropském kontinentu ukazuje přibližně 6 % falešných obvinění z celkového počtu oznámených případů znásilnění (KOVÁŘ 2008). I přes toto malé číslo však teorie falešných znásilnění stále snižuje závažnost sexuálního násilí páchaného zejména na ženách. Někdy se na zpochybnění výpovědi znásilněné osoby podílí také nepatřičná touha běžného policisty aplikovat kriminalistické postupy výslechu. Zda skutečně existuje možnost, že jde o falešné znásilnění, bude případně zkoumat pracovník kriminální služby proškolený na podobné situace. A i ten by se měl řídit zásadou,

že zpochybnění výpovědi by mělo být po celou dobu možností, kterou vede kriminalista v patrnosti, ale nikdy ji nenechá promluvit napovrch před obětí.

Jak však již bylo naznačeno, nedůvěra není jediným dilematem, kde se střetává psychologie s kriminalistikou. Například výše uvedená kazuistika v sobě zahrnuje mimo nevhodné komunikace s obětí i celou řadu pochybení právě z oblasti kriminalistiky.

Zvláště při komunikaci s přeapadenou obětí (s podezřením na znásilnění) přímo v terénu hrají svoji důležitost také tzv. pátrání po horké stopě a z ní plynoucí snaha dozvědět co nejrychleji popis pachatele či odcizených věcí, dále ochrana dalších osob (pokud pachatel znásilněnou zároveň okradl např. o klíče) apod. Tyto požadavky, které mohou být situačně velmi ovlivněny časovou tísní, mohou někdy činit skloubení psychologických a kriminalistických požadavků velmi obtížné – o to více však vyniká důležitost náviku těchto dovedností právě u policistů a policistek, kteří přijdou do styku s obětí jako první.

Útěk před vlastními pocity a emocemi

Tendence zpochybnit výpověď, případně svést vinu na oběť znásilnění (za nerozvážné chování) však nemusí plynout pouze z neobratné snahy „objektivně“ posoudit případ. Neochota uvěřit či dát vinu oběti může být také účinným ego-obranným mechanismem, kterým se osoba (jakákoliv, nejen policista) přicházející do styku s obětí brání vlastním výčitkám svědomí (Mohla/a jsem tomu zabránit? Mohla/a jsem být všímavější?) či přijetí hrůznosti spáchaného činu. Tyto postoje tak mohou být určitou strategií, jak se vyrovnat s brutální povahou znásilnění. Popření, nebo alespoň zlehčení, může pomoci zmírnit otřes, který dopadá nejen na oběť, ale v tomto případě i na osobu, která se s obětí, a tím i se znásilněním (byť zprostředkovaně) setkává. Zatímco oběť může samotný akt popřít stěží (byť jsou známy i tendence popření či potlačení u obětí), pro druhé osoby může být cesta popření jednodušší, a především komfortnější, méně zraňující vlastní city. Otřes, který způsobuje setkání s činem znásilnění, tak mohou někteří lidé nevědomky redukovat prostřednictvím ujišťování sebe sama, že oběť si svoje utrpení vymyslela či zavinila sama. Přenášení těchto pocitů a postojů na oběť je pak ukázkovým příkladem vzniku sekundární viktimizace (ČÍRTKOVÁ 2004).

Problémem policejní práce je však fakt, že tyto osobní ego-obranné postoje lze snadno schovat za kriminalistické hledisko. Denně se setkávám např. s tím, že studenti při výtkách na nevhodné chování k oběti v modelové situaci znásilnění odkazují na nutnost nezaujatého, neutrálního postoje vyšetřujícího (přestože jim tato role vůbec nenáleží). Při hlubší diskuzi pak vyplynou na povrch silně stereotypní názorové pohledy na znásilněné ženy. Nemluvě o případech tzv. date rape či znásilněných prostitutkách, které jsou v očích mnohých dodnes neznásilnitelné (KOVÁŘ ET AL. 2008). Navíc je potřeba přičíst, že policisté jednají s osobou, která se nachází velmi pravděpodobně ve fázi šoku (případ v terénu) či může již trpět posttraumatickou poruchou, a tudíž její výpověď může působit zmateně, nekonzistentně a pro nezkušeného policistu tudíž nevěrohodně.

Vzhledem k tomu, že zdroje nedůvěry či popření jsou různé – od ochrany vlastních citů, skloubení kriminalistiky a psychologie až po kulturní vzorce

znásilněných žen –, mělo by i vzdělávání policistů v této problematice přesahovat pouhý praktický nácvik situací (který samotný se však neděje). Etické otázky ohledně viny a trestu, genderové stereotypy definující akceptovatelné chování mužů a žen i ve smyslu sexuálních rolí či práce s vlastními emocemi v případech setkání tváří v tvář s obětí násilí, to vše by měla zahrnovat příprava na úkon, který zahrnuje komunikaci s obětí tak vážného činu, jako je znásilnění.

Stereotypní představa, že znásilněná žena se alespoň nějakým dílem podílela na svém utrpení, se pochopitelně netýká pouze policistů. Mnohé výzkumy poukazují na to, že celá řada odborníků, kteří přicházejí do styku s obětí, vkládá do svých posudků stereotypní očekávání. Nejznámější je v tomto ohledu analýza psychologických posudků znásilněných osob, kterou provedli Scholz a Greuel (ČIRTKOVÁ 2004). Ta ukázala na značnou tendenci věnovat pozornost především sexuální minulosti znásilněné na úkor konkrétní situace znásilnění. Přestože nejdůležitějším aspektem vyšetřování je to, zda došlo k sexuálním aktivitám pod nátlakem či zda oběť vyjádřila nesouhlas, velké procento posudků se věnovalo sexuálnímu chování, které se situací nijak nesoúviselo.

Jiné výzkumy zase poukazují na stále přetrvávající mýtus o pravém znásilnění, které má mít podobu zákeřného přepadení cizím pachatelem. Ukazuje se, že v případech, kdy znásilněná oznámí znásilnění manželem či přítelem, trvá její výslech mnohem déle a její výpověď je častěji zpochybňována – právě z důvodů, že pouze přepadení neznámým útočníkem je vnímáno jako „pravé“ či „klasické“ znásilnění (KOVÁŘ ET AL. 2008). I v tomto případě je zřejmé, že možnost falešného obvinění (např. z důvodů vyřizování si partnerských účtů) je neúměrně nadhodnocována ve prospěch pachatelů ve srovnání se skutečným počtem těchto falešných případů.

Sluší se říct, že vedle ideových problémů ve vzdělávání policistů hrají roli také faktory ryze praktické – finanční. Nácvik modelových situací znásilnění není možný provádět bez profesionálních hereček, které hrají roli oběti. Bohužel, na brněnské policejní škole v rámci úspor v důsledku krize jejich účinkování se začátkem roku 2010 skončilo. Modelová výuka se tak vrací k systému figurantů z řad studentů a studentek, což však vede nevyhnutelně ke zjednodušení těchto situací, ze kterých tak znásilnění definitivně vypadá. A je tedy zřejmé, že mladí policisté a policistky se tak tváří v tvář znásilněné oběti v problému, o jehož řešení neví vůbec nic.

V kapitole byly použity interní materiály Vyšší policejní školy MV v Brně.

Mgr. Lukáš Sedláček působí jako interní doktorand na katedře psychologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, kde se ve svém výzkumu zabývá asexualitou a konstruováním sexuálních identit. V minulosti se věnoval také tématům netradičních forem rodičovství – pečujícím otcům a krkavčím matkám. V současné době je zaměstnán jako učitel psychologie na Vyšší policejní škole Ministerstva vnitra v Brně, kde se podílí na přípravě budoucích policistů a policistek pro jejich zaměstnání.

ZNÁSILNĚNÍ V SENIORSKÉM VĚKU

Klára Cozlová

Úvod

Znásilnění starší ženy je jedním z důkazů, jež vyvracejí stereotypy ohledně znásilnění mladých, přitažlivých žen, které si o „to vlastně koledovaly“. *„Mýtus o atraktivních obětech tvrdí, že vyšší riziko znásilnění mají mladé, hezké a atraktivně (vyzývavě) oblečené ženy. Fakta mluví jinou řečí. Znásilnění může potkat mladé i staré, hezké i neatraktivní, vyzývavé i plaché oběti.“* (ČIRTKOVÁ ET AL. 2007, s. 46).

Při znásilnění totiž nejde, jak bývá pravidelně uváděno, o sex, přitažlivost ani o nepřekonatelné touhy a pudy, kterým pachatel prostě podlehl. Znásilnění je akt násilí na druhém, v jehož pozadí je gender, moc a agrese (srov. např. CATWRIGHT – MOORE 1989; DAVIS – BRODY 1979; LIŠKOVÁ 2002). V případech starších žen tomu není jinak: *„Ve skutečnosti není znásilnění primárně sexuální činem, je to čin násilí. Oběť znásilnění může být jakéhokoliv věku a sociálního statutu.“* (DAVIS – BRODY 1979, s. 7).¹

O znásilnění samotném se nemluví, není problematizováno, výzkumy tohoto tématu jsou řídké. A ty nemohé, které jsou prováděny – přesto, že se společnost násilí na ženách snaží vymítit v různých ohledech – jsou jen výjimečně genderově citlivé a jen zřídka pokrývají populaci starší 65 let (AGE, EWL 2009, s. 6).

Ukazuje se tak, že samo tabu znásilnění má i svá další tabu ohledně toho, koho se vlastně týká. Předpoklady a očekávání, kdo je či může být obětí znásilnění, do velké míry strukturují i realitu toho, kolik znásilnění v „netradičních situacích“ je hlášeno a vnímáno jako znásilnění. Mýty, kterými je opředeno znásilnění, se promítají také do délky policejního výslechu: délka výslechu koresponduje s mýtem o tzv. skutečném znásilnění (přepadení cizím mužem). *„Čím více se vyšetřovaný případ odchyluje od tohoto klišé, tím déle je poškozená vyslýchána“* (ČIRTKOVÁ ET AL. 2007, s. 42). To je závažný poznatek pro kohokoli, kdo do obecných mýtů o znásilnění nezapadá. Seniorky a senioři² jsou jedněmi z nich.

Vymezení tématu

Společnost nahlíží na znásilnění seniorek a starších žen skrze směsici předsudků, nedůvěry a částečně i voyeurství (BURGESS – DOWDELL 2000). Znásilnění je vnímáno především ve dvou základních kontextech: trestněprávním (individuální akt násilí)

1 Všechny citáty z cizojazyčných textů jsou překlady autorky příspěvku.

2 Příspěvek se zaměřuje na ženy jako oběti znásilnění, což ale neznamená, že oběťmi nemohou být i muži – senioři. Tyto případy jsou ale v určitých ohledech velmi specifické, proto by jim měla být věnována pozornost samostatně. Vzhledem k rozsahu příspěvku to v tomto textu není možné.

a v kontextu psychické či sexuální deviace (LIŠKOVÁ 2002, s. 1). Kontextů, se kterými se pojí, je ale mnoho a nezanedbatelná je konstruktivistická rovina tématu, která se však v našem prostředí často nezdržuje.

Podobně jako je konstruováno samotné znásilnění,³ je konstruováno také téma věku. Stáří samo je sociální konstrukcí, která se v různých historických etapách vyvíjí, a liší se, kdo je považován za starého/starou.⁴ Staří lidé však nejsou jednotná skupina – naopak, mezi jednotlivci jsou významné rozdíly v psychické a fyzické kondici: *„Je mýtem, že lidé tohoto věku jsou nemohoucí, popletení, nesoběstační. Setkáváme se se seniory, kteří stále pracují nebo žijí jinak aktivním životem. I oni se mohou stát oběťmi kriminality“* (ČÍRTKOVÁ ET AL. 2007, s. 57).

Generalizace ohledně skupiny seniorů/seniorek se užívá proto, aby byla popsána zvýšená rizika, jimž mohou jedinci jako příslušníci skupiny čelit. Se stoupajícím věkem mohou být seniorky křehčí a v některých směrech také ohroženější: častěji řeší otázku samoty, ekonomické problémy, psychické problémy spojené se smrtí blízkých, začínají se objevovat změny zdravotního stavu (DAVIS – BRODY 1979). Výstižně to popisuje Bridget Penhale: *„Ageismus, sexismus a strukturální bariéry se spojují a vytvářejí mocenské nerovnosti založené na pojetí ženy jako osoby s nižším statutem. To přispívá ke vzniku podmínek pro zneužívání a jeho existenci. Je to také argument proti představě o možnosti snadných nebo rychlých řešení problému“* (PENHALE 2005, s. 108). Tomuto všemu je při tématu znásilnění seniorek/seniorů důležité věnovat pozornost jako možným zdrojem vyššího ohrožení.

Znásilnění starších žen

Při přemýšlení o tématu znásilnění starších žen, a seniorek především, musíme zas a znovu překonávat obtížnosti spojené s tímto tématem: *„Je důležité si uvědomit, že pokud si klademe otázku, proč a zda vůbec může být starší žena znásilněna, již to do určité míry odkazuje na ageismus. Je zde již přítomno určité předporozumění, že starší lidé jsou asexuální“* (BURGESS 2006, s. 52). Toto téma totiž naráží na naši ochotu a připravenost zabývat se představou starších lidí jako sexuálních bytostí. I pro mnohé profesionály/ky je složité *„považovat za objekt*

3 Pojetí toho, co je za znásilnění považováno a co již znásilněním není, je pouhým konstruktem, který se vyvíjí a který se v průběhu let mění. V tomto textu vycházím z obecně trestněprávní definice, viz ČÍRTKOVÁ ET AL. 2007.

4 Pro účely této práce budu užívat terminologii senior/seniorka pro osoby, které dosáhly důchodového věku a tudíž mohou být a často společností jsou vnímány jako osoby staré. Zároveň budu užívat označení starší ženy, které odkazuje spíše na skutečnost, že stáří nemusí být navázáno na dobu odchodu do důchodu. Relativně starší či mladší osoby jsou kolem nás téměř všichni. Takovéto pojmání věku se snaží vyhnout tomu, aby bylo stigmatizující.

V tématu znásilnění je důležité odkázat na tuto linii pohlížení na věk, neboť pokud bych hovořila pouze o seniorkách, vyloučila bych skupinu znásilněných žen středního věku (čtyřicátnic, padesátnic), které ještě do skupiny seniorů vzhledem k obecně pojímanému označení senior/ka nespádají, avšak nejsou ani typickými oběťmi znásilnění, tak jak se v obecné představě nejčastěji objevují.

sexuálního násilí starší ženu (PENHALE 2005, s. 100). Přitom znásilnění se opravdu může týkat všech: případy znásilnění žen ve věku 40, 50, 60 let jsou známé, nejstarší obětí z případových studií znásilnění byla dokonce ve věku 94 let (srov. např. DAVIS – BRODY 1979).

Samozřejmě nelze tvrdit, že násilí na starších ženách je častým fenoménem. Statistiky neexistují, či je složité je získat. Často jsou podhodnocené, znásilnění samo je obecně ve velmi málo případech ohlášeno na policii, v případě seniorského věku ještě méně – čísla jsou neúplná a nekomplexní (není sledován věk oběti, mnoho případů znásilnění může být skryto pod jiným trestným činem). V zahraničních statistikách se uvádí, že podíl nahlášených ku nenahlášeným znásilněním může být v rozmezí 5–55 %, přičemž 2–8 % z nahlášených znásilnění je znásilnění žen starších 50 let (DAVIS – BRODY 1979). Tato čísla jsou sice významně nižší nežli u věkové skupiny žen do 20 let, nicméně nejsou zanedbatelná. Přesto však tato skupina obětí často není brána v potaz – nemluví se o nich, nevěnuje se jim pozornost a nejsou proto na ně často ani zaměřeny intervenční programy (srov. např. BURGESS – DOWDELL 2000).

Specifika znásilnění starších žen

Znásilnění senierek a starších žen má svá specifika nejen v tom, že je to obecně kategorie, o níž se jako o obětech nemluví. Podobně jako u znásilnění ostatních skupin obětí, i znásilnění senierek se dopouštějí nezřídka osoby, které oběť znají. V případě pokročilého věku se však okruh známých rozšiřuje často i o pečovatele – a to jak na rovině neformální, tak formální (mnoho osob v pokročilejším věku potřebuje rezidenční péči či jinou formu institucionální pomoci). Jak ukazují zahraniční statistiky, v 18 % případů znásilnění senierek je pachatelem poskytovatel péče, ve 2,6 % případů se pachatel rekrutuje z rodiny (BURGESS ET AL. 2007). Je nicméně zajímavé, že velká část hlášených znásilnění starších žen je spáchána pachateli, které oběť nezná (až 61 %). V průběhu rozhovoru s pachateli se ukázalo, že pachatelé o oběti věděli, že jí znali ze sousedství, znali její návyky a sledovali ji (tamtéž; dále srov. CATWRIGHT – MOORE 1989).⁵

Případy brutálních přepadení, loupeží a znásilnění starších osamělých žen je možné sledovat i v různých médiích. Tato statistika a zveřejňování podobných případů však také může dále působit na to, jaké případy znásilnění samy starší ženy hlásí (DAVIS – BRODY 1979; BURGESS 2006).

Na dveře bytu tehdy sedmdesátileté ženy v nejmenovaném českém městě předloni zaklepal mladý muž. Zнала se s ním a tak ho pustila do svého bytu. Když si chtěl odnést její televizi, začala protestovat a poté se stala terčem jeho agrese.

⁵ Problém tohoto výzkumu a jemu podobných však je, že se zaměřoval na případy hlášené policii a tudíž jako znásilnění vyšetřované. To však zpět k otázce, kolik a jakých typů znásilnění je nahlášených – a také jakým způsobem se medializace daných případů může odrážet v počtu dalších nahlášených znásilnění.

Recidivista seniorku podle spisu znásilnil a bil ji do hlavy paličkou na maso. Krvácející ženu pak zamkl v koupelně a televizi ukradl. Žena volala z koupelny o pomoc tak dlouho, dokud ji neuslyšel soused a nezavolal pomoc [KASUISTIKY ŽIVOTA 90]⁶.

Znásilnění ve starším věku je tedy typické nejen brutalitou, se kterou se odehrává, ale také vztahy s pachatelem, domácím násilím, a souvisejícími tématy jako sexuální zneužívání a týrání, incestní vztah, pečovatelské závazky a potřeba péče.

Sexuální zneužívání, týrání a znásilnění

V seniorském věku je situace komplikována dalšími tématy a otázkami spjatými s násilím na seniorech/seniorkách. Tzv. EAN syndrom⁷ – syndrom týraného, zanedbávaného a zneužívaného seniora/seniorky – v sobě zahrnuje týrání, zneužívání a zanedbávání v oblasti psychické, fyzické, ekonomické. Jak uvádí naše hlavní kapacita v oblasti výzkumu týrání a zneužívání seniorů, Tamara Tošnerová (TOŠNEROVÁ 2002), pod termínem špatné zacházení se seniory/seniorkami rozumíme tělesné týrání včetně týrání sexuálního. Z terminologického hlediska je proto vhodné odělovat otázku znásilnění seniorek a otázku sexuálního zneužívání seniorek, i když se v praxi obě oblasti mohou překrývat.

Světová zdravotnická organizace, stejně tak jako další organizace zabývající se tématem násilí na seniorech, definují sexuální zneužívání jako „nedobrovolný sexuální kontakt jakéhokoliv druhu, kterému je vystaven starý člověk“ (KALVACH ET AL. 2006, s. 354; TYPES OF ABUSE 1998). Identifikovat se může pomocí doprovodných signálů jako „roztrhané, potřísněné nebo krvácené spodní prádlo; obtíže při chůzi nebo usednutí; bolest, svědění, podlitiny nebo krvácení v oblasti genitálií, nevysvětlitelná venerická onemocnění nebo genitální infekce“ (TOŠNEROVÁ 2002, s. 12).

Sexuální zneužívání je vyhocený a extrémní případ kombinované formy fyzického a psychického ubližování. Podle českých výzkumů je přítomen asi ve 2% nahlášených případech týrání seniorů/seniorek (STOLÍM 2003; ZÁVĚREČNÁ ZPRÁVA 2005). Výzkum ohledně týrání seniorů a seniorek v oblasti sexuálního poukazuje i na případy znásilnění – a to jak plánovaného, tak neplánovaného – příležitostného.⁸

6 Nebudu dané kasuistiky více specifikovat, a to z důvodu ochrany daných obětí. Poznání se v dané kasuistice by nejen mohlo být neetické, ale navíc by mohlo být pro psychiku obětí až ohrožující.

7 Tento termín pochází z anglického originálu Elder Abuse and Neglect – tedy týrání a zneužívání starších osob. Odkazuje na syndrom, který se vytvoří dlouhodobým působením agrese: vytvoření závislého vztahu oběti týrání, zneužívání či zanedbávání na pachateli.

8 Neplánované znásilnění je takové, kdy agresor využije náhodného setkání a přítomnosti oběti v dané situaci. Plánované znásilnění je naopak přímo zaměřené na danou oběť, pachatel jí je dlouhodobě nablízku, sleduje ji a připravuje se na znásilnění či sexuální zneužívání. Příkladem mohou být určité typy agresorů, kteří se nechají schválně zaměstnat v domovech pro seniory, v domovech s pečovatelskou službou a svou moc v rámci této profese systematicky zneužívají v sexuálním či jiném násilí (srov. STOLÍM 2003).

Sexuální zneužívání, resp. znásilnění se vyskytuje v seniorském věku nejen v rámci pečujícího vztahu, ale např. mezi klienty dlouhodobé ústavní péče. Domo-
vy důchodců a domovy s pečovatelskou službou neposkytují dostatek soukromí, a zvyšuje se tak riziko napadení. Soužití starších lidí v některých ústavech sociální
péče s chronickými alkoholiky či s mladšími klienty s mentálním postižením, nebo
například i se stárnoucími agresory, pro něž neexistují jiná specializovaná zaří-
zení, vytváří velmi rizikové až ohrožující prostředí (TOŠNEROVÁ 2002; BURGESS 2006;
KALVACH ET AL. 2006). Znásilnění v tomto kontextu je tedy jednou z extrémních forem
kontaktního⁹ sexuálního zneužívání v závislém vztahu týkajícího se seniorek.

Klientka, zdravotně postižená seniorka, se svěřuje se svými problémy, přičemž vychází najevo, že její zdravotní stav se dlouhodobě zhoršuje. Zhoršil se kvůli manželovi klientky, který ji dlouhodobě týral jak fyzicky (bití, fyzické útoky), tak psychicky (nadávky, vyhrožování smrtí) a sexuálně (vynucování sexuálního styku). Klientka uvádí, že s ním měla dlouhý komplikovaný život, který stále ještě trvá... (KASUISTIKY ŽIVOTA 90).

Domácí násilí v seniorském věku a znásilnění

U veřejnosti, stejně jako u mnoha profesionálů a profesionálek, existuje stále údiv nad tím, že domácí násilí¹⁰ se týká i starších osob. „*Především je tu rozšířené přesvědčení, že násilí v rodině je záležitostí soukromou, že si o ně oběť koleduje, v případě seniorů je vžitý mýtus o „zlobivosti“, podobně jako u dětí*“ (KOL. AUTORŮ 2006). V případě domácího násilí obecně – protože postihuje soukromé vztahy a intimní zvláště – je nesmírně složité dokazování trestného činu, navíc jsou stále přítomny pochybnosti o tom, že se daný skutek seniorce opravdu stal. „*Dosud však dochází k jeho bagatelizaci a zesměšňování, což v konečném důsledku znamená téměř absolutní nemožnost zlepšení situace žen, jež se stávají jeho oběťmi.*“ (REZKOVÁ 2002, s. 2).

Seniorka se může stát obětí domácího násilí jednak proto, že se stoupajícím věkem se oba partneři dostávají do vypjatých situací, prohlubují se osobnostní rysy a domácí násilí může nastoupit teprve v rozvinutém věku; nebo z důvodu dlouhodobosti domácího násilí, ve kterém mnohdy žijí již desítky let a ze kterého nebyly doposud schopny vykročit. Oběť domácího násilí se tak často dožívá seniorského věku – což s sebou přináší řadu problémů a těžkostí spjatých s otázkou pomoci a řešení situace násilí, resp. znásilnění, které může být

9 Sexuální zneužívání u seniorů je děleno na bezkontaktní (voyeurismus, obtěžování pornografií, neslušné vystavování, slovní obtěžování) a kontaktní (doteky na intimních místech seniora – např. genitáliích, konečniku – nebo samotné znásilnění seniora) (např. Kalvach et al. 2006).

10 Domácí násilí je definováno jako „fyzické, psychické anebo sexuální týrání mezi blízkými osobami, ke kterému dochází opakovaně v soukromí a tím skryté mimo kontrolu veřejnosti.“ (ČÍRTKOVÁ ET AL. 2007, s. 108). Některé definice ještě vyžadují opakování, dlouhodobost a téměř každodenní přítomnost tohoto násilí (např. KOL. AUTORŮ 2006).

přítomno jako kombinace různých forem domácího násilí (psychické, fyzické a sexuální) (REZKOVÁ 2002).

Klientka, seniorka, se obrací na krizovou linku kvůli své situaci: její manžel byl odsouzen k odnětí svobody kvůli domácímu násilí (bití, znásilňování, vyhrožování smrtí). Při znásilnění muž používal nejen vlastní penis, ale i násady od smetáku. Do dneška se klientka se situací špatně vyrovnává, nemůže spát, o situaci se jí zdá (KASUISTIKY ŽIVOTA 90).

Znásilnění v rámci domácího násilí se tak dopouštějí paradoxně ti nejbližší, ti, kteří jsou v každodenním kontaktu s obětí. V takovémto vztahu nemusí být znásilnění chápáno jen jako přímé použití síly a vynucení si pohlavního styku, ale nejčastěji má podobu sexuálních praktik, se kterými jedna strana nesouhlasí (VALDROVÁ 2006).

V případech znásilnění v rámci domácího násilí je podstatný vztah moci a bezmoci. Opět se zde uplatňuje závislý vztah oběti na násilníkovi, přičemž vystoupit z kruhu násilí je často velmi těžké: oběti často argumentují tím, že se situace zase zlepší, že ve vztahu zůstávají, protože jinak je pachatel „hodný člověk“ (ČÍRTKOVÁ ET AL. 2007). Faktem ale je, že obecně se dlouhodobé domácí násilí s délkou trvání spíše zhoršuje, nežli zlepšuje – a to platí i ve vztahu znásilnění starších žen a senierek při domácím násilí (statistika linky Dona).

Potřeba péče

Seniorky a starší ženy jsou obecně rizikovou skupinou také proto, že problémy stáří přinášejí často ztíženou pohyblivost, jakékoli aktivity pro ně mohou být zátěžové, což znamená, že „*může být například obtížné zjistit, zda pohmoždění je důsledkem zranění nebo zapříčiněno zdravotním stavem*“ (PENHALE 2005, s. 99). Obecně se uvádí, že jsou křehké a náchylnější zranění, a to jak fyzickému, tak psychickému.

U seniorek nejde jen o to, že jsou obětí znásilnění v současnosti, teď a tady. Teprve ve starším věku se mohou vynořit vzpomínky na znásilnění z minulosti. Z původně potlačených zážitků znásilnění se v průběhu let vytvoří trauma, které může v seniorském věku přejít z podvědomí do vědomí. Terapie po znásilnění trvá mnohdy až 5 let, v případech potlačených vzpomínek a neřešení situace se oběť znásilnění musí vyrovnávat s dlouhodobými psychickými následky tohoto činu. „*Pro oběti je pořád bolestivé o činu mluvit a vynakládají velkou námahu nemyslet na kritickou událost. Uvedené momenty jsou příznačné pro tzv. syndrom vyhýbání se lescape syndrom, který je všeobecně považován za klíčové kritérium přetrvávající psychické traumatizace v důsledku znásilnění*“ (ČÍRTKOVÁ ET AL. 2007, s. 38). V případech senierek opět narážíme na jejich tzv. větší křehkost: „*starší lidé jsou více náchylní k fyzickému a emocionálnímu zranění a také k dlouhodobým negativním následkům. Protože jsou závislí na ostatních kvůli péči a ochraně, využití této závislosti je obzvláště odpudivým*“ (DAVIS – BRODY 1979, s. 7).

Opakovaně se na nás obrací klientka a v hovorech s ní se stále objevuje znásilnění v průběhu povodní, i když tématem hovoru znásilnění nemělo být. Klientka na toto téma neslyší, není připravená jej řešit, nechce o něm mluvit – jen je toto téma znovu a znovu důvodem, proč již nepůjde ven a nebude hledat pomoc pro řešení své situace (bytová problematika) mimo svůj domov (KASUISTIKY ŽIVOTA 90).

Starší lidé se vzrůstajícím věkem potřebují více pomoci a péče, potřebují podporu. Obrana proti znásilnění a i kroky, které je nutné učinit při hlášení znásilnění, pro ně mohou být tak velké, že je samy seniorky nejsou schopny zvládnout. Bariéry, které musí překonávat, nejsou jen fyzické – schody, zhoršená dostupnost neziskových organizací a orgánů státní správy či policie, dlouhé dojezdy do krajských měst v případě venkova apod. –, ale samozřejmě i psychické a bariéry informační (nemají přístup k informacím, neumí si je vyhledat, nejsou zběhlé v užívání nových technologií usnadňujících získání těchto informací – např. internet).

Bariérou, která se ukazuje jako velmi silná, je i jejich potřeba péče: pachatelé jsou často osoby, které mají vliv na zajištění péče, kterou ony nezbytně potřebují (a to jak zajištění péče po materiální stránce, tak i po psychické – resp. projevují se zde důsledky odmítnutí, samoty).

Tamara Tošnerová upozorňuje na složitost pomoci pro seniory a seniorky: *„Role týraného seniora je složitá, neboť ve většině případů sám klient odmítá řešení, které by směřovalo k postihu jeho rodinného příslušníka, a raději svůj úděl trpně snáší.“* (TOŠNEROVÁ 2002, s. 36). A to jak v případě znásilnění samotného, znásilnění při domácím násilí, či znásilnění při týrání a zneužívání seniorek. *„Většina zneužívaných seniorů nemůže nebo nechce o svém trápení nikoho informovat ani nevyhledá účinnou pomoc. Jednoznačně převažují pocity studu nad tím, jak si vychovali své děti, které se k nim v poslední fázi jejich života chovají naprosto nepřipustným a neomluvitelným způsobem. Dalším aspektem je strach. Strach z toho, co se stane, když starý člověk v sobě najde odvahu oznámit příčinu svých nesnází“* (KOL. AUTORŮ 2006, s. 93).

Starší žena se totiž velmi obává toho, co by se stalo, kdyby o péči (ať již je v jakkoli diskutabilní kvalitě) prostě přišla. Kdo by se o ni postaral? Jak by se na ni díval zbytek rodiny? Co by si o ní pomyslela společnost?

Žena může být často i naopak jedinou poskytovatelkou péče, která je pro partnera dostupná. Přesto partner může ženu týrat, a to i sexuálně. Situace vyžadování péče tedy může být i obrácená, a přesto vzbuzuje v oběti podobné obavy, které limitují možnosti odejít z násilného vztahu. Kdo by se o muže postaral, když ne já? Jak by to sám zvládl? Co by si o mně pomyslelo okolí, kdybych jej ponechala osudu?

Klientka – seniorka – pláče. Vypravuje, jak ji manžel podezřívá z nevěry, neustále ji napadá, je verbálně agresivní. Manžel se o sebe

nepostará, je dlouhodobě nemocný a klientka mu musí vařit a starat se o něj. Situaci již pomalu přestává zvládat.

Popisuje, jak po ní muž neustále vyžaduje pohlavní styk. Klientka popisuje, jak byla už i u psychiatra, se kterým vše probírala. Ten však jen předepsal léky pro manžela a ona mu je má dávat...

Klientka je podporována v tom, že kdyby ji manžel napadal – fyzicky, psychicky, či vyžadoval pohlavní styk proti její vůli, má právo žádat o pomoc, jedná se o trestný čin (KASUISTIKY ŽIVOTA 90).

Limity dobré a špatné praxe

Tento příklad, stejně jako předchozí, jen dokazuje, jak těžká je praxe. Ukazuje se, že i když se oběť rozhodne se situací něco dělat a pomoc vyhledá, není její situace adekvátně řešena. Odpovědní pracovníci a pracovnice selhávají, profesionálové a profesionálky často nejsou schopny zasáhnout (srov. např. BURGESS 2006).

Skutek se stal, znásilnění je již „za obětí“, přesto se musí vypořádávat zas a znovu s dalšími situacemi, které její situaci jen stěžují.

Neochota uvěřit, ale hlavně brát situaci oběti vážně a řešit ji, je pro oběť frustrující: *„obzvláště u seniorské populace se odborní pracovníci neradí ptají na věci zcela soukromého až intimního rázu. Zde převládá názor, že dospělý člověk zná obranné mechanismy, které umí použít tak, aby k nežádoucím jevům nedocházelo“* (KOL. AUTORŮ 2006: 84). U starších žen se do určité míry spoléhá na to, že jsou kompetentní k řešení své situace, že mají dost zkušeností z minula, nejsou omezeny na svých právech, a tudíž mají možnost se bránit či hledat pomoc.

Jak již ale bylo zmíněno, situace, ve kterých se znásilnění ve starším věku objevuje, jsou vzdálené tomu, aby oběť byla schopna svou situaci sama bez pomoci řešit. Týráním, zneužíváním i domácí násilím je specifické tím, že vytváří vztah závislosti oběti na agresorovi, a oběť sama je často téměř neschopná stát na vlastních nohou. Samota a rozhodování je pro ženu ohrožující – a to až do té míry, že mnohdy dochází k psychickým výkyvům, změnám, jež ač prvotně vznikají jako reakce na dlouhodobé týráním či domácí násilím, jsou oběti naopak přičteny jako důkazy její nevěrohodnosti.

Seniorka (62 let) se rozhodla řešit svou situaci opakovaného znásilňování v partnerském vztahu trestním oznámením na domácí násilí. Již během vyšetřování a jednotlivých výjezdů byla policie ke klientce velmi hrubá, srážela ji a tvrdila nepravdivé věci, se kterými klientka sama nebyla schopná bojovat. I teď, když je situace za ní, tak potřebuje pomoci, jak se s celou situací vyrovnat a vše zvládnout. Navíc se obává, co se stane, až bude manžel propuštěn z výkonu trestu (KASUISTIKY ŽIVOTA 90).

Svou roli na vzniku této situace hraje i skutečnost, že poškozený/á má jen málo práv v rámci trestního řízení. „Slabá pozice poškozeného v právním slova smyslu je snad tím nejčastějším problémem obětí kriminality u nás. Promítá se totiž i do „psychologie“ jednání s poškozenými“ (ČÍRTKOVÁ ET AL. 2007, s. 47) –

k oběti se přistupuje jako k pouhému svědku, kdy je běžnou praxí snaha jeho/její svědectví znevěrohodnit.

Role tak hraje věk oběti – to, že mohou být přítomny nemoci spojené s věkem, že mnohdy může být u seniorky diagnostikováno psychické onemocnění či počátky demence. Starší lidé špatně slyší, je nutné otázky pokládat nahlas a srozumitelně, jinak mohou odpovídat nepřesně na položenou otázku. Jejich vyjadřovací schopnosti mohou být pomalejší – hledají správná slova. Hůře vidí, mají pomůcky, které tyto jejich handicap napravují. Staří lidé často, vzhledem ke svému dlouhému životu, setrvávají v nevyhovujícím vztahu, anebo pachatele dlouho znají.

Bohužel všechny tyto handicapy mohou být využity v neprospěch oběti. Přesto je důležité zdůraznit, že ve chvíli, kdy není omezena způsobilost k právním úkonům, neměly by být situace spojené s věkem důvodem nedůvěry k výpovědi.

Specifikem starších žen jako obětí – ale i vzhledem k jejich postavení jako svědků v trestním řízení – je i jejich složitý přístup k tématu sexu a sexuality. Jak již bylo výše uvedeno, nelze homogenizovat všechny starší ženy. Přesto je pravda, že kromě toho, že tyto ženy zažívaly stejné události, často sdílejí i podobné hodnoty a morálku (DAVIS – BRODY 1979). V otázce znásilnění je zvláště důležité si uvědomit, že jejich přístup k tématu sexuality je často velmi rezervovaný – mnoho žen není schopno o tématu vůbec mluvit, pro mnoho není normou, že by žena mohla mít o sex zájem, a naopak mají za to, že sex určitým způsobem patří k manželství a je ze strany partnera možné jej nárokovat i přes nesouhlas manželky. To může vést k tomu, že akty, které by mohly být popsány jako znásilnění, tak samy nevnímají nebo o nich takto nepřemýšlejí: *„respondentky váhaly s užitím slova znásilnění a téma bylo pro ně obtížně diskutovatelné“* (tamtéž, s. 15).

Bariérou, kterou starší oběti znásilnění musí překonávat, je i skutečnost, že sekundární viktimizace¹¹ nejen že může nastat, ale že opravdu nastává. To popisují i statistiky obětí znásilnění z neziskové organizace *Bílý kruh bezpečí*: *„...a nyní zažívá sekundární viktimizaci 80 % klientek BKB; oběť z obav před sekundární viktimizací trestný čin zatím neoznámila 20 % klientek BKB“* (ČIRTKOVÁ ET AL. 2007, s. 21). *„Jako původce svých nových psychotraumat uvádějí oběti na prvním místě znalce, psychology a psychiatry, kteří jsou přizváni k vyšetření jejich osobnosti či věrohodnosti. Na druhém místě zmiňují nešetrný postup orgánů činných v trestním řízení a na třetím místě pak své nejbližší, tedy členy své rodiny“* (tamtéž, s. 22).

Zvolenou strategií, jak se vyhnout sekundární viktimizaci, proto bývá trestný čin neoznámít a situaci neřešit. Neřešení situace a setrvávání v rizikovém prostředí může mít jiné, mnohem nebezpečnější vyústění [je to však téma, kterým se oběti často nezabývají].¹²

11 Sekundární viktimizace značí druhotné zraňování oběti trestného činu necitlivým přístupem (často zatíženým předsudky, mýty a stereotypy), oběť trestného činu se tak stává ještě „obětí vyšetřování“ (více viz např. ČIRTKOVÁ 2007).

12 Zde mám na mysli zvláště případné dlouhodobé týrání a zvyšující se spirálu násilí, která může vést až k utýrání oběti k smrti či k tomu, že oběť spáchá sebevraždu.

Doporučení

Téma znásilnění senierek je tabuizovaným tématem, které se dotýká řady dalších problémů spojených s pokročilým věkem, ale i s násilím na ženách. Znásilnění se často odehrává za zavřenými dveřmi (domácnosti, institucionální péče), v soukromém vztahu (oběť a agresor se často znají, jsou v nějakém vztahu), v intimní oblasti (tzv. za zavřenými dveřmi, v sexuální oblasti, která je ryze individuální), může být spojeno s jiným trestným činem (brutální útok, přepadení, loupež a ještě znásilnění), odehrává se v pokročilém věku (což samo může být překážkou pro důvěryhodnost tématu, ale i pro jakékoli další řešení).

Protože znásilnění starších žen v sobě propojuje mnoho dalších témat, je *„doporučováno, aby zaměstnanci krizových center, center proti domácímu násilí, stejně tak jako zaměstnanci institucionální péče porozuměli dynamice sexuálního zneužívání seniorů a aby tak byly posíleny služby pro oběti ze strany seniorské populace“* (BURGESS 2006, s. 7).

Rozdíl mezi věkem oběti a pachatele, předpokládaná reakce rodiny, znalost násilníka, vědomosti ohledně dostupné péče a pomoci a konečně očekávání, jak bude pachatel potrestán, to vše jsou faktory, které ovlivňují, zda seniorka případ znásilnění nahlásí a bude jej řešit (DAVIS – BRODY 1979). Cílem by tedy mělo být odstraňování překážek pro vyhledání pomoci: šířit informace ohledně pomoci obětem, odsuzovat násilné chování, působit na výši trestů pro pachatele, odstraňovat mýty a stereotypy.

Narušovat mýty je vhodné také proto, aby byla pomoc cílena na všechny oběti – tedy i na starší ženy, či případně seniory – muže. Není nadále možné, aby se odhlíželo od diverzity obětí a aby implicitně nebylo pro některé oběti možné dosáhnout na pomoc – ať již kvůli přetrvávajícím klíšé o tom, že seniorka nemůže být obětí znásilnění, nebo kvůli praktickým bariérám, pro něž na pomoc nedosáhne (nutnost podat trestní oznámení skrze policii, vyhledání pomoci v přímém kontaktu, který je pro osoby se sníženou pohyblivostí a orientací často nedostupný).

Odstraňování mýtů a bourání stereotypů o znásilnění napomůže i odstranění sekundární viktimizace: *„Prevence sekundární viktimizace lze docílit pomocí vhodných školení, ale také zaváděním patřičných vnitřních předpisů. Specifickou situací obětí zejména citlivých deliktů sexuálního násilí by měly ošetřovat normy či předpisy, které by konkretizovaly postup policie, soudů, ale i znalců při zacházení s osobami poškozenými sexuálním útokem“* (ČIRTKOVÁ ET AL. 2007, s. 22). Tak se může docílit toho, že se bude s obětí jednat bez předsudků a pomoc může být účinná.

Vzhledem k mediálnímu zapojení by se také nemělo zapomínat na užívaný jazyk a obsah pojmu znásilnění. Je nutné vystupovat proti prvkům ageismu, sexismu a snižování důvěryhodnosti obětí znásilnění v naší společnosti i v médiích. Je bezpodmínečně nutné pracovat všemi silami na tom, aby bylo téma znásilnění tématem nikoliv okrajovým, ale tématem *per se*.

Je příznačné, že diskuse na téma násilí na seniorkách/seniorech, resp. jejich znásilnění, se samy seniorky (ani senioři) aktivně neúčastní, na rozdíl např. od dnešních mladých žen (PENHALE 2005). I ve chvíli, kdy jsou seniorky oběťmi/svědky, je jejich aktivita velmi malá, pro ně mnohdy ohrožující – dělají, jako by se jich dané

téma netýkalo. Nedá se tedy očekávat, že budou vystupovat ve svůj prospěch, navíc veřejně. Je zde namístě zmínit téma „mluvení za“¹³ – mluvení ve prospěch hlasů, které nejsou často slyšet. Je na odbornících a odbornících, aby mluvily/i a jednaly/i ve prospěch této skupiny obětí. Chopit se tématu tedy jednoznačně musí profesionálky a profesionálové z oborů, které se s tématem setkávají, jmenovitě tedy sociální pracovníce a pracovníci, krizoví interventi a krizové interventky, psycholožky a psychologové, geriatři, psychiatričky a psychiatři, zdravotnický a pečovatelský personál, stejně jako složky policejní a soudní.

Mgr. Klára Cozlová vystudovala sociální práci na Vyšší odborné škole, posléze na ETF UK. Ve studiu dále pokračovala v oboru genderových studií na FHS UK. Od roku 2000 pracuje v sociálních službách, kde se věnuje především tématu genderově senzitivní sociální práce. V současnosti je zaměstnána v neziskové organizaci Život 90 v sekci krizové pomoci a poradenství. Je také vedoucí projektu EUSTACEA (Evropská strategie boje proti násilí na starších lidech), který se snaží vytvořit účinné nástroje prevence násilí na seniorech a seniorkách, a koordinuje projekt EUROPEAN, zabývající se evropskou spoluprací v boji proti zneužívání seniorů a senierek. Zároveň pracuje v projektu Českého svazu žen „Podpora žen při vstupu na trh práce a odstraňování bariér – Středočeský kraj“.

13 Zde odkazuji na velmi nosné téma „speaking for the others“, kterým se zabývali jak M. Foucault a G. Deleuze, tak filosofka Gayatri Chakravorty Spivak ve své eseji „Can the subaltern speak?“ (1998).

BÍLÁ MÍSTA V PÉČI O OBĚTI TRESTNÉHO ČINU ZNÁSILNĚNÍ: SHRUTÍ VÝSTUPŮ ANALÝZY STAVU POMOCI OBĚTEM ZNÁSILNĚNÍ

Jitka Čechová, Hana Jandová

Analýza stavu pomoci obětem znásilnění

Projekt „*Stop znásilnění: program ochrany práv obětí znásilnění*“¹ je reakcí na nedostatečně zajištění adekvátní a komplexní pomoci obětem znásilnění v České republice. Jeho snahou je rozvinout otevřenou komunikaci o nerovnováze moci a násilí v té nejintimnější oblasti lidského života. Pro zahájení odborné diskuze a vytvoření podmínek pro řešení kritických oblastí v péči o oběti znásilnění byla v rámci tohoto projektu provedena základní analýza současného stavu pomoci obětem tohoto trestného činu. Analýza byla zaměřena na identifikaci situací, ve kterých dochází k porušování lidských práv či nezajištění vhodné péče obětem znásilnění. Její nedílnou součástí je adresář základních poradenských míst, na která se oběti znásilnění mohou obracet o pomoc. Podkladem pro tvorbu analýzy byly veřejně dostupné texty, publikace, sborníky, výzkumy, zákony, metodiky, interní dokumenty, kazuistiky a praktické zkušenosti pracovníků Persefony o. s. a analýza rozhovorů² s odborníky a odborníky z řad policie, státního zastupitelství, soudu, lékařských zařízení a občanských sdružení poskytujících sociální služby.

Následující text bude věnován shrnutí základních zjištění analýzy³ se zaměřením na oblasti, které vyžadují další zájem a intenzivní spolupráci příslušných odborníků, tak aby bylo zajištěno naplnění práv obětí znásilnění. Pro větší přehlednost používáme generické maskulinum, pokud nespecifikujeme jinak, máme na mysli jak muže, tak ženy.

Analýza, z níž vychází následující informace, má kvalitativní charakter. Jedná se o základní sondu, ze které může být čerpána inspirace pro dílčí změny či další specificky zaměřený výzkum. Samotná tvorba analýzy měla jasně daná omezení,

- 1 Tento projekt realizují obecně prospěšná společnost Gender Studies a občanské sdružení Persefona v období červen 2009 – červen 2010.
- 2 Citace z rozhovorů jsou zpracovány v plném znění analýzy. Upravené verze rozhovorů jsou zájemcům k dispozici u realizátorů projektu.
- 3 Analýza je volně dostupná na http://www.feminismus.cz/download/analýza_stop_znasilneni.pdf.

která ovlivnila její konečnou podobu, proto považujeme za smysluplnou její následnou aktualizaci i mimo rámec realizace projektu „*Stop znásilnění: program ochrany práv obětí znásilnění*“.

Vymezení bílých míst v zajištění práv obětí znásilnění

Míra pozornosti věnovaná v současné situaci řešení problematiky znásilnění odpovídá minimálnímu počtu oficiálně nahlášených případů znásilnění, ačkoli všeobecně panuje názor, že je pro tento velmi závažný trestný čin charakteristická vysoká latence výskytu.

Znásilnění je považováno za nejvíce prostudovaný individuální trestný čin. Jsou známa jeho úskalí. Přesto se tato skutečnost plně neodráží v zajištění adekvátní péče a práv jeho obětí. Chceme-li zjistit, proč tomu tak je, musíme kriticky nahlédnout na systémové zajištění pomoci obětem znásilnění. Logicky se tedy nevyhneme tématům spojeným s psychologií obětí znásilnění a agresora, s charakterem jejich vztahu a s mírou širšího povědomí o této problematice v odborné i laické veřejnosti. Dalším významným vodítkem pro komplexní řešení jsou i statistické údaje Policie České republiky, zdravotnických zařízení, občanských sdružení, dílčích výzkumných studií a zahraniční zkušenosti.

Například, zobecníme-li příslušné statistické údaje podrobně uvedené a řádně citované v analýze, zjistíme, že oběti znásilnění jsou ve většině případů znásilněny či sexuálně jinak obtěžovány osobou jim blízkou či známou, přičemž osobnost tohoto agresora nebývá patologicky strukturovaná. Potenciální oběť je tedy nejvíce ohrožena v kruhu svých blízkých. Agresor je obětí a okolím vnímán jako normální osoba. Oběť trestný čin znásilnění zpravidla nenahlásí, a to z těchto důvodů: vztah k agresorovi, obavy ze sekundárně traumatizujícího přístupu okolí, malé povědomí o svých právech, negativní hodnocení vlastní důkazní situace, strach z procesu trestního řízení (konfrontace s agresorem, časté výpovědi apod.) a jeho výsledku (neodsouzen, odsouzen – odsouzen podmíněčně). Pokud je trestný čin nahlášen, pak je z pohledu policejních statistik velká pravděpodobnost objasnění. Ovšem podíváme-li se blíže na to, jaké případy jsou definovány jako objasněné, zjistíme, že se často jedná o recidivisty a falešná obvinění, případy bez zahájeného trestního řízení, případy odložené či zastavené. Konečný počet odsouzených sexuálních agresorů je velmi malý vzhledem k reálnému (tedy ne jen nahlášenému) výskytu tohoto trestného činu. Většina sexuálně agresivních osob není tedy nikdy žádným způsobem zajištěna.

Na jedné straně je zde velké riziko opakování sexuálně násilného chování agresorem, na druhé straně je zde velký strach, pocity studu a viny a přání zapomenout u těch, kteří znásilnění přežili a mohou vypovídat. Je tedy nutné oběti znásilnění nejen pomoci zvládat traumatickou zkušenost příslušnou formou poradenství a terapie, ale také vytvořit takové podmínky, aby byla schopna a ochotna znásilnění řešit s orgány činnými v trestním řízení s pocitem, že právo a ochrana jsou na její straně. Jak lze zlepšit stav pomoci obětem tohoto trestného činu, jestliže nejsou rozhodnuty pro kontaktování policie, případně jsou přímo rozhodnuty policii nekontaktovat? A jak lze zlepšit stav pomoci obětem znásilnění, jestliže policie či státní zastupitelství kontaktována jsou?

Hledání odpovědí na tyto a další otázky nás v rámci analýzy dovedlo k problematice informovanosti a vzdělávání odborné i laické veřejnosti, ke zkoumání činnosti policie, postavení státního zástupce, postupu soudu, adekvátního lékařského ošetření, soudně znaleckého zkoumání, dostupnosti a podobě poradenské a terapeutické péče o oběti znásilnění, zajištění sexuálně agresivních osob, peněžité pomoci obětem trestné činnosti a v neposlední řadě k tématu interdisciplinární spolupráce.

Například **interdisciplinární spolupráce** bývá komplikována nedůvěřivostí mezi státními orgány a nestátním – neziskovým – sektorem. Vzhledem k péči o oběť se jedná o politováníhodnou okolnost. Tyto instituce a služby se ze své povahy vzájemně doplňují; ignorují-li se, pak tím strádá oběť. Státní instituce se v některých případech na poradenská zařízení neziskového sektoru dívají jako na aktivistické služby, podezírají je z neobornosti a naivity a v problematice násilí na ženách je vnímají jako primárně zaujaté proti mužům a tedy příliš feministicky orientované. Bohužel se často jedná o předsudky a nepochopení podstaty gender problematiky, feminismu, aktivistických organizací a činnosti poradenských zařízení. Pozitivnímu vyladění spolupráce nepomáhá ani skutečnost, že tato zařízení často dávají podněty ke změně fungování státních institucí, což může být vnímáno jako „nespravedlivý“ útok. Zvláště není-li po právu oceněno to, co funguje. Působí zaměstnanců z institucí jako soudy, policie apod. bývá vůči zaměstnancům poradenských pracovišť přezíravý a odmítavý (a naopak). Spolupráci zmíněných občanských či obecně prospěšných sdružení oslabuje jejich vlastní vnitřní rivalita, podporovaná systémem přidělování finančních zdrojů a získaným monopolem v určitých sférách působení těchto organizací. Málo efektivní součinnost státních orgánů je pak spíše než vzájemným nedoceněním jednotlivých činností podmíněna neinformovaností, laxností či nekompetencí jednotlivých osob a nedostatečným systémovým zakotvením interdisciplinární spolupráce.

Malá vzájemná spolupráce vede k blokování důležitých informací vhodných k pomoci řešení obtížné životní situace oběti znásilnění či jiné formy násilí. Je ovšem nutné podotknout, že úroveň interdisciplinární spolupráce se mezi příslušnými složkami pracujícími s obětí různí. V některých regionech je motivace ke spolupráci velká, vedle toho jsou však i oblasti, kde se spolupráce ze zmíněných důvodů nedaří. V budoucnu se ukazuje jako vhodné podpořit koordinaci interdisciplinární spolupráce a efektivní vzájemné sdílení zkušeností a potřebných informací. V rámci analýzy se například ukázalo jako nedostatečné sdílení důležitých kontaktů a malá obeznámenost s metodickými doporučeními pro gynekology (lékaře).

Oběť znásilnění je traumatizována samotným násilným aktem, bohužel může být posléze ještě sekundárně zraněna nevhodným přístupem odborníků a blízkého okolí.⁴ Zde se jako zásadní ukazuje problém **informovanosti a vzdělávání** příslušných osob. Odborníci velmi často podléhají, stejně jako laická veřejnost, tradičním mýtům o znásilnění. Důvodem je nedostatečná informovanost, která se mnohdy fatálně odráží v procesu řešení konkrétního

4 Více v dalších kapitolách publikace (např. text Lukáše Sedláčka). (Pozn. editorky.)

případu znásilnění. Nicméně analýza prokázala, že ačkoli určité možnosti vzdělávání odborníků jsou k dispozici, nejsou využívány (z důvodů motivace, finančního zajištění, malé podpory zaměstnavatele apod.). Problematické informovanosti a vzdělávání policie se v této publikaci věnuje článek psychologa Lukáše Sedláčka. U širší veřejnosti (tedy i u potenciálních obětí znásilnění a jejich blízkých) je povědomí o problematice znásilnění velmi malé a podléhá také zmíněným stereotypům – mýtům, které komplikují efektivní obranu, poskytnutí adekvátní podpory a pomoci obětem znásilnění. Lze říci, že pro tuto skupinu osob je dostupnost orientujících informací nedostatečná. Současně se zdá, že ve společnosti není dostatečně zakotvena citlivost k genderově podmiňenému násilí, kterým znásilnění také je. Což souvisí s reálným stavem preventivního působení v této oblasti. Shrme-li zjištění analýzy, tak za současného stavu nelze hovořit o systematickém vzdělávání a informování zvyšujícím kompetence všech osob, kterých se problematika znásilnění dotýká či může dotýkat.

Velmi častým problémem vyplývajícím z naší praxe a provedené analýzy je zajištění **právní pomoci oběti znásilnění**. Pro oběť znásilnění jsou velmi důležité srozumitelně sdělené a podle potřeby vždy dostupné právní informace, ať už v situaci nahlášení trestného činu (zastupování), nebo již při zvažování jeho nahlášení. V této otázce jsou podle fáze řešení znásilnění důležitými aktéry poradenská zařízení (bezplatná), role policie, státního zástupce a soudce. Z tohoto výčtu nelze vyloučit lékařský personál, který bývá prvním (někdy i posledním) kontaktním místem pro oběti znásilnění, zde je velký prostor pro předání základních informací, kam se obrátit s žádostí o právní a psychologickou pomoc. Bohužel není samozřejmostí automatické zajištění bezplatné právní pomoci oběti znásilnění v trestním řízení. Návrh na řešení této problematiky podrobněji uvádíme dále. S otázkou dostupnosti potřebných právních informací souvisí i poskytnutí informací týkajících se odškodnění a finanční pomoci obětem trestných činů.

Analýza poukázala také na další problematiku skutečnosti, v rámci níže uvedených oborů, které jsou vhodné k další diskuzi, případně změně. Jedná se o potenciální zdroje sekundární traumatizace a poškození práv oběti znásilnění. Uvádíme je ve stručnosti, jejich širší souvislosti jsou zachyceny v textu analýzy.

Policie

Co se týče výslechu oběti sexuálního násilí, může pro ni být přítomnost více lidí a opakování výslechu sekundárně traumatizující. Opakování výslechu i přítomnosti více lidí však lze předejít. Jednou z možností je využívání dostupných technických zařízení k dokumentaci výpovědi, která jsou však v praxi využívána málo nebo vůbec. Další variantou by bylo použití záznamu o podání vysvětlení jako důkazu před soudem, pokud by to umožňoval zákon. Nedostatky vnímáme také ve výškolení a osobnostních předpokladech osob provádějících výslech traumatizovaného člověka. Kvalitní praxe rovněž předpokládá vypořádání se s mýty, které o znásilnění panují, s čímž souvisí také profesionální přístup bez ohledu na formu nahlášeného násilí, vztah mezi obětí a pachatelem či podmínky, za kterých bylo násilí spácháno. Policisté by

současně měli znát základy psychologie oběti a tudíž rozumět tomu, proč se oběť zachovala určitým způsobem nebo proč znásilnění oznámila s větším časovým odstupem. V praxi často nedochází k plnému využití prostředků zajišťujících pocit bezpečí oběti – přítomnost podpůrné osoby, psychologa, zajištění intimity apod. Také poučení oběti bývá nedostatečné, je pouze formální a ústní a oběť nedostane informace o dalším postupu. Oběti často vnímají jako problém pozdní informování o propuštění násilné osoby z vazby. Policie v některých případech nemá dostatečné informace o následné pomoci nebo je nevyužívá, tzn. že není schopna oběť odkázat na gynekologické pracoviště a předat kontakty na právní a psychologické poradny pomáhající obětem znásilnění.

Státní zástupce

Zákon státnímu zástupci nedává možnost bližší spolupráce s obětí.

Soud

Znovu opakovaný výslech poškozeného před soudem za přítomnosti mnoha osob včetně obžalovaného je silným zdrojem sekundární viktimizace. Souvisí to s tím, že poškozená osoba je často vnímána pouze jako svědek, není dostatečně informována o svých právech a současně je pro ni špatně dostupná bezplatná právní pomoc. Někdy bývá problémem oddělení poškozeného od obviněného např. kvůli nedostatečnému technickému vybavení starších soudních budov. Setkáváme se také s neochotou utajit identitu svědka, kdy obviněný má přístup k osobním a intimním údajům poškozeného (např. ze znaleckých posudků).

Lékařské ošetření

Ze studie vyplývá, že je obtížné zabezpečení jednotného přístupu lékařů; setkáváme se také s nedostatkem jejich praktických zkušeností při práci s oběťmi sexuálního násilí, z čehož plyne nebezpečí nedostatečného zajištění důkazů. Ve zdravotnických zařízeních se objevují velké rozdíly v přístupu zdravotnického personálu k pacientovi – oběti znásilnění, např. ve věci zajištění důstojných technických podmínek lékařské péče (intimita) či v míře zájmu o to, co se vlastně stalo. Rozdílný je také přístup k informování oběti o průběhu gynekologického vyšetření, k empatické komunikaci o potřebách oběti znásilnění a k předání kontaktů.

Soudněznalecké zkoumání

U soudních znalců se setkáváme s problémem nevhodného přístupu a špatně zvolené komunikační strategie s oběťmi znásilnění. Rozdílná a tedy i někdy nedostatečná je také připravenost technického zázemí na potřeby oběti znásilnění (intimita, klid). Ze strany soudních znalců je projevován rozdílný, tedy i nedostačující zájem o potřeby oběti znásilnění vzhledem k náročnosti soudněznaleckého vyšetření. U jednotlivých soudněznaleckých zkoumání se také velmi liší uplynulá doba realizace soudněznaleckého vyšetření od znásilnění (vhodnost provedení posudku v rané fázi řízení, problém dodatečných či revizních posudků). V současnosti také není vyjasněno ustanovování soudních znalců z oboru školství a kultury a z oboru zdravotnictví v trestních otázkách.

Poradenská a terapeutická péče o oběti znásilnění

V praxi se setkáváme s příliš nízkým počtem specializovaných pracovišť, která poskytují komplexní přímou pomoc obětem znásilnění v podobě okamžitého psychologického a právního poradenství, a to bezplatně. Spolupráce mezi kompetentními pracovišti je navíc nedostatečná. Současně se potýkáme s rizikem nedostatečné schopnosti pracovníků vnímat specifické potřeby oběti znásilnění. Problémem je i nedostatečná prezentace specializovaných pracovišť – směrem k odborné i laické veřejnosti.

Zajištění sexuálně agresivních osob

Stávající soudní praxe udělování trestu odnětí svobody a ochranné léčby i institucionální a zákonné zajištění ochranné léčby se ukazují jako problematické. Znalecké posudky na sexuálně agresivní osoby často nejsou zadány včas nebo dokonce nedojde k jejich nařízení. Lékařská a terapeutická péče o sexuálně agresivní jedince v podstatě chybí, možnosti, které máme, jsou velmi obtížně realizovatelné a tedy často nevyužívané.

Analýza se zabývala takzvanými bílými místy v péči o oběti znásilnění, čemuž odpovídá předcházející výčet problematických témat praxe. Je ale nutno podotknout, že takto jednostranný pohled je zavádějící. V rámci realizace analýzy a dosavadní praxe jsou zaznamenány i případy dobré praxe, minimálně v dílčích krocích. Významná je i snaha po změně reflektovaných nedostatků z řad pracovníků daných institucí a organizací. Dobrá praxe – tedy dobré zajištění oběti a její vhodná podpora – je zpravidla založena na empatickém a individuálním přístupu ze strany zainteresovaných osob, a na jejich ověřené spolupráci s vybranými dalšími osobami v ostatních institucích či organizacích.

Je pravdou, že většina obětí znásilnění, které se na naše poradenské zařízení obrátí, nechce prožité znásilnění řešit prostřednictvím orgánů činných v trestním řízení – nejčastěji udávaným důvodem je strach z narušení dosavadních vztahů, strach ze msty ze strany agresora, neochota o prožitých zkušenostech hovořit s mnoha cizími osobami (tzn. s policisty, soudcem, advokátem obžalovaného, soudními znalci, gynekologem). Významnou roli v tomto postoji hraje stud a silné pocity viny, případně je uváděna preference řešení jiných problémů. Jedná se především o některé případy znásilnění cizí osobou, kde mají oběti malou víru v zadržení a usvědčení pachatele. Dále se jedná o případy násilí ze strany známé či blízké osoby, bez dostatečných důkazů nebo i s důkazy, ale se zájmem vztahovou situaci vyřešit rychle bez průtahů a „rozruchu“ (zapomenutím, rozvodem, odstěhování). Klientky, které u nás vyhledaly pomoc, znásilnění samotné, bez přítomnosti jiného násilí, nahlašují velmi zřídka. Jestliže se oběti rozhodnou oznámit násilné jednání ze strany blízké osoby, velmi často sexuální násilí včetně znásilnění neuvádějí, a to i když se jednalo o velmi vážné podoby sexuálního násilí. Pokud jsou pachatelé odsouzeni, pak to bývá za jiný trestný čin. Nastávají navíc bohužel i situace, že sexuální násilí je obětí uvedeno, ale je zahrnuto pod skutkovou podstatu jiného trestného činu (například jako loupežné přepadení).

Příklady z poradenské praxe dokládají, že je-li agresor odsouzen, oběti tuto skutečnost prožívají velmi ambivalentně, ostatně jako celý proces. V zásadě jsou rády, že došlo k naplnění spravedlnosti a určité ochraně jejich osoby a ostatních, ale současně se bojí, co bude dál. V průběhu poměrně zdoluhavého a vyčerpávajícího trestního řízení se opírají o pozitivní okamžiky, které v samotném procesu dokázaly zachytit, jako například aktivní, ale současně ohleduplný zásah policie v situaci pronásledování, předání kontaktů na lékaře a doprovod k němu, zastání od vyšetřovatele před agresivním advokátem protistrany, dotaz soudce, zda je oběť schopna vypovídat před agresorem, identifikování závažnosti a překvalifikování trestného činu, vzpomínky na vlídný a uklidňující hlas státní zástupkyně, možnost opakovaně se ptát na právní otázky apod. Je důležité mít na paměti, že většina obětí k soudu nepřichází referovat o vině agresora, ale přichází s hlubokým pocitem (posíleným dosavadními zkušenostmi), že ten, kdo se obhazuje, jsou ony. Mají strach z nepochopení a odsouzení. Samotný proces vnímají jako pro sebe velmi zatěžující, případně i ponižující, přičemž nejčastěji jako velmi negativní označují zvláště: opakované výslechy, případně opakované znalecké posudky; setkání s agresorem v soudní síni; nedostatečnou informovanost o tom, co se bude dít; obviňující a necitlivé jednání příslušných pracovníků. Pokud jde o oběti znásilnění, které policii nekontaktovaly, ty pak nejčastěji referují o negativním zážitku v kontaktu s gynekologem či nějakým poradenským zařízením. V takových případech je negativně hodnocen zejména ze strany odborníků projevovaný nezáměr o to, co se stalo a jakou pomoc oběť znásilnění potřebuje, porušování soukromí při předávání citlivých informací, dále hodnotící komentáře založené na dříve zmíněných mýtech o znásilnění. Z těchto důvodů je nutné věnovat pozornost zkvalitnění služeb i těch odborných pracovišť, která nejsou považována za orgány činné v trestním řízení podle trestního řádu.

Návrh zlepšení ve vztahu k postavení poškozeného v trestním řízení

Ve společnosti se objevují hlasy volající po rozšíření práv poškozeného v trestním řízení, ne všem jim však bohužel lze v současné situaci vyhovět. Ukazuje se, že spíše než změny právní úpravy by v současné době bylo na místě důsledně v praxi uplatňovat práva, která zákon poškozenému dává. Bohužel je dosud poškozený více než co jiného brán pouze jako důkazní prostředek ve smyslu svědecké výpovědi. Zapomíná se na jeho ochranu a podporu. Až dalším krokem jsou příslušné legislativní změny.

Se změnami v praxi lze snadno začít už u policie. V současné době jsou policisté pro práci s oběti trestného činu základním způsobem školeni pouze v tzv. základní odborné přípravě. Ta je nyní bohužel zkrácena v teoretické části na pouhých šest měsíců a pro vysokoškolsky vzdělané policisty dokonce na tři měsíce. Pokud vezmeme v potaz penzum znalostí a dovedností, které by měl každý policista mít, je tato doba k jejich osvojení extrémně krátká. A je pochopitelné, že v tomto zhuštěném procesu není čas zabývat se příliš dopodrobna například

prací s obětí, ať už v rámci psychologie nebo nacvičování tzv. modelových situací.⁵ Zkrácení doby základní odborné přípravy je dáno zejména ekonomickými důvody; dalším z faktorů byla také potřeba v krátkém čase zaplnit místa uvolněná po vlně odchodů policistů v minulých letech. Logicky však se zkrácením základní odborné přípravy klesá i kvalita a úroveň absolventů, kteří jsou nuceni si osvojit jen základní minimum. Co se týče základní odborné přípravy, je tedy řešení poměrně jednoduché – **prodloužení doby základní odborné přípravy opět alespoň na jeden rok, s čímž souvisí i rozšíření výuky týkající se práce s oběti trestných činů**. Dalším krokem je důsledné informování a možnost dalšího vzdělávání všech policistů i po skončení základní odborné přípravy.

S policií souvisí i jiný problém, který se může významně podílet na sekundární viktimizaci. Žádným způsobem totiž nejsou rozlišení pracovníci pro práci s obětí a s pachatelem; při výběrovém řízení na místa pracovníků, kteří s těmito lidmi pracují, není brán ohled na osobnost pracovníka, jeho psychologický profil, schopnost práce s obětí, jeho vzdělání v tomto směru apod. Velmi snadno se tedy může stát, že oběť vyslychá pracovník, který je např. velmi dobrý při práci s pachatelem nebo v terénu, ale trpí zásadním nedostatkem empatie a schopnosti jednat s lidmi a může citlivou oběť svým způsobem jednání neúmyslně poškodit. Možným řešením do budoucna je **upravit výběr pracovníků** na takovéto pozice, kdy se bude zkoumat i schopnost práce jak s pachatelem, tak s obětí, případně mít k dispozici více pracovníků, z nichž **některý bude určen pro práci s obětí**. Jedná se například o možnost přítomnosti psychologa u výslechu či u jiných kontaktů s policií.

S tímto problémem úzce souvisí i **následné vzdělávání policejních pracovníků**. Školení sice probíhají, ale spíše nárazově a rozhodně ne plošně. Určité řešení by mohl přinést systém školení, jenž by se dotýkal policistů na všech úrovních, aby byli nuceni si své vzdělání a kvalifikaci stále rozšiřovat a upevňovat. Pro pracovníky, kteří např. v rámci služby kriminální policie a vyšetřování přicházejí do styku s oběti a pachateli trestných činů, by potom mohlo být povinností absolvovat **kurzy pro práci s obětí či pachatelem**.

Dalším krokem by také mohla být **spolupráce s neziskovými organizacemi**, které se pomocí obětí zabývají. Zejména vnímáme jako důležité, aby policista upozornil oběť, že má možnost se na takovouto organizaci obrátit, a nastinit formu, jakou jí tam mohou pomoci (např. právní poradenství, péče psychologa apod.). Domníváme se, že právě tento krok není obtížné převést do praxe. Obětem trestných činů by velmi prospěl zejména z důvodu, že oběť často na policii přichází s očekáváním pomoci ve smyslu právní rady či nějaké útěchy nebo úlevy a neuvědomuje si, že od toho tu policie není. Policie sama nemůže tyto služby poskytovat, ale pokud oběť nasměruje k poskytovatelům této pomoci, může to oběti velmi pomoci. Musíme si uvědomit, že osoba, která se stala obětí trestného činu, může být velmi psychicky rozrušena, neví, na koho se pro pomoc obrátit, a policie je často první, koho kontaktuje. Důležité je také mít na mysli, že člověk bez právního vzdělání nemusí vědět, jaké pravomoci policie má a jak přesně mu může pomoci, a může mít od policie přehnaná očekávání. Potom je na místě

⁵ Viz text Lukáše Sedláčka v této publikaci.

takovéhoho člověka upozornit, co pro něj policie může udělat a jakým způsobem, a **odkázat jej na jiné instituce, které mu potřebnou pomoc mohou poskytnout**. S tímto samozřejmě úzce souvisí spolupráce policie a institucí, které poskytují pomoc obětem. Je potřeba, aby se policie s těmito institucemi seznámila, znala jejich služby a mohla oběti doporučit nevhodnější kontakt.

Další oblastí jsou změny spojené s **technickým vybavením orgánů činných v trestním řízení**. Jde o technická zařízení policejních útvarů k pořizování záznamů o provedených úkonech. V dnešní době jsou na většině pracovišť k dispozici např. kamery alespoň v některých výslechových místnostech, v praxi se ovšem spíše nepoužívají, a to z různých důvodů – např. kvůli nejistotě ohledně zakončení v právní úpravě, obavám z napadení takovéhoho záznamu advokátem, ale i prakticky je pro policisty údajně jednodušší písemný zápis takovéhoho úkonu. Policisté v praxi nevidí jednoznačný přínos postupu, kdy je výslech natáčen na kameru, mimo jiné i proto, že je zvykem výslech několikrát opakovat a doplňovat. Argument ohledně snížení počtu nutných výslechů pro ně tedy není směrodatný. Jsou však i pracoviště (např. v Ostravě), kde techniku využívají a mají s ní dobré zkušenosti. V tomto konkrétním případě se jedná např. o výslech, který je jednou či dvěma osobami prováděn v jedné místnosti a pomocí techniky je přenášen obraz i zvuky do jiné místnosti, kde může být přítomen např. obhájce nebo státní zástupce. Tyto osoby dokonce mohou klást otázky, které budou vyslychanému položeny vyslychající osobou. Vyslychaná osoba tak nemusí být stresována přítomností většího počtu osob. Alternativou je také využívání **jednosměrných zrcadel** u výslechových místností, za kterými je další místnost, v níž opět mohou být přítomny další osoby. V těchto případech nebývá hlavním problémem technické vybavení, ale spíše ochota takovýmto způsobem v opodstatněných případech výslechy provádět a jejich uchycení v praxi.

Výše uvedená zařízení umožňují výslech naprosto věrně zaznamenat a zajistit účast všech zainteresovaných způsobem, který oběť zbytečně netraumatizuje. Pokud by se podařilo podobné postupy zavést v praxi a zajistit jim legislativní podporu, mohl by se standardně **výslech oběti provádět pouze jednou** a záznam z tohoto výslechu by se mohl použít ve všech ostatních stádiích trestního řízení, tedy i v řízení před soudem. Zejména možnost použít záznamu z výslechu nebo alespoň protokolu o výslechu z přípravného řízení před soudem by mohlo být významným opatřením proti sekundární viktimizaci, neboť výpověď před soudem, kde je přítomen obžalovaný a mnohdy i veřejnost, je jejím častým zdrojem. Pokud by přece jenom bylo potřeba doplnit určité informace, např. vzhledem k nově zjištěným důkazům, prováděl by se výslech doplňující pouze k těmto novým okolnostem. Nebylo by však třeba provádět kompletní výslech o stejných okolnostech opakovaně. Tento postup by byl vhodný zejména u zvláště ohrožených obětí (viz dále). Významnou ochranou před druhotnou viktimizací by byl také **zákaz výslechu obětí samotným obžalovaným**, jenž by pro tento úkon musel být povinně zastoupen obhájcem. Z praxe vychází i možnost, aby například soudní znalec soudu doporučil vést výslech poškozeného bez přítomnosti obžalovaného, pokud o to už poškozený nepožádal sám. Na toto doporučení však soudy reagují odlišně.

Další technickou záležitostí je možnost **utajení svědka** a související oddělení svědka/poškozeného od obžalovaného při jednání u soudu. Zde můžeme zdůraznit, že v rámci budování nových justičních areálů (např. Brno) a budov soudů je na tuto problematiku brán zřetel a nové budovy jsou na tyto situace zařízeny (oddělené čekárny, výslechové místnosti, chodby apod.). Problém je u starších budov, které k tomu uzpůsobeny nejsou. Tam potom záleží na soudci, jakým způsobem tyto požadavky zajistí. Jako větší problém však vnímáme informovanost poškozených či svědků o těchto možnostech. V praxi nebývá u trestných činů souvisejících se sexuálním násilím institut utajení svědka využíván. Z naší poradenské praxe plyne, že poškozenému se sice dostane ze zákona jakéhosi základního poučení jak na policii, tak potom u soudu, ale v této zátěžové situaci si většina lidí z uvedeného poučení příliš nezapamatuje, nejvýše to, že se mohou dopustit trestného činu křivé výpovědi a že mohou žádat svědečné. Za zamyšlení stojí, zda by nebylo vhodné alespoň na policii **dávat poučení vyslychané osobě i písemně**, aby se k němu mohla později v klidu vrátit. Případně poskytnout **radu, kam se může obrátit pro právní pomoc** (ať už placenou či bezplatnou), aby mohla svá práva lépe využít.

Co se týče **utajení identity svědka**, jsme jednoznačně pro jeho častější používání v praxi i v případech sexuálního násilí. Např. v případech, kdy se jedná o znásilnění neznámým útočníkem, který si vybere víceméně náhodnou oběť, není žádný důvod pro to, aby pachatel znal osobní údaje oběti, jako je jméno, datum narození, bydliště a další. Pachatel sice zná vzhled oběti, není ale důvod, proč by měl mít k dispozici kompletní informace. Strach oběti z případné msty pachatele je jistě v mnohých případech opodstatněný a není důvod oběť v tak těžké situaci vystavovat dalším stresovým faktorům. (Právo nahlížet do spisu má jak obviněný, tak poškozený. Pro uplatnění svých zákonných práv však obviněný nepotřebuje osobní údaje oběti znát; v mnohých případech se může navíc ve spisu dočíst velmi osobní informace ze života oběti [o jejím sexuálním a rodinném životě, závěry z psychologických posudků apod.], které ve spojení se jménem a dalšími osobními údaji představují neúměrný zásah do soukromí oběti, jenž nemá žádné opodstatnění.) Proto by bylo namísto nabízet možnost utajení identity poškozenému v takovýchto případech už na policii a toto opatření důsledně dodržovat. Obviněný i obhájba by samozřejmě měli přístup k důkazům, ty by však byly upraveny takovým způsobem, aby z nich nemohli tyto informace získat, a pokud by to nebylo možné, byl by jim obsah těchto důkazů pouze zprostředkován.

V souvislosti s utajením identity by také bylo vhodné výslovně v zákoně uvést zákaz zveřejňování informací, které mohou vést k odhalení identity oběti, pokud to není nutné pro účely trestního řízení nebo v zájmu oběti, a současně stanovit sankci za porušení této povinnosti.

Za zmínku stojí také model **spolupráce státního zástupce a poškozeného** v právním systému např. USA. U nás se státní zástupce s obětí vidí až při soudním jednání, pokud není přítomen výslechu v přípravném řízení, což ale není obvyklé. Pro poškozeného by však bylo velkým přínosem, kdyby se mohl se státním zástupcem setkat mimo jednání u soudu či výslechu na policii. Státní zástupce by s ním mohl pracovat, upozornit ho na průběh řízení, případně na jeho práva. Poškozený by byl potom v rámci soudního jednání méně stresován a dalo by se tím

předcházet také nechtěné sekundární viktimizaci. Tento postup by částečně pokryl problematiku **nedostatečné právní informovanosti** a podpory svědka v průběhu trestního řízení. Oběť znásilnění je velmi zranitelná, její ochrana v tomto řízení bývá nutností. Odpovídající právní pomoc by měla přicházet nejen ze strany specializovaných poradenských zařízení, ale také mnohem samozřejměji od státu, např. zajištěním právního zastupování pro poškozeného v trestním řízení.

Pár slov závěrem

Analýza identifikovala příslušná bílá a tedy i kritická místa vedoucí k negativním zkušenostem oběti a jejích blízkých v procesu řešení problematiky znásilnění. Dále prokázala, že je k dispozici řada nosných právních norem, ale jak již bylo řečeno dříve, sama existence právních norem nestačí. Je třeba vybudovat empatický a informovaný přístup těch, kdo je aplikují a mají za úkol naplňovat jejich účel. Pak je možné oběti znásilnění účinněji chránit před sekundární viktimizací. Kromě vhodného využívání stávajícího právního systému vyvstává otázka úpravy právních norem, které se ukazují jako nedostatečné, a adekvátního zajištění agresora.

Klíčovým tématem obětí znásilnění je důvěra. Ta je zraněna samotným sexuálně agresivním jedincem, ale i dalšími kontakty v rámci zvoleného způsobu řešení dané situace. Ukazuje se, že je nutné, ale také i možné, nastolit takové změny v rovině zákonné, systémové i informační, aby se mohla vytvořit základní na konkrétních orgánech a institucích nezávislá důvěra v jednotlivé složky pomoci, ať už se oběť znásilnění rozhodne řešit tento trestný čin cestou trestního oznámení, nebo ne. Je nutné zaujmout takový postoj, aby bylo zřejmé, že znásilnění je společensky neakceptovatelný jev. Tento postoj musí být založen na důsledné ochraně práv oběti znásilnění a dostupnosti příslušné pomoci.

Mgr. Jitka Čechová je psycholožka, spoluzakladatelka a ředitelka občanského sdružení Persefona. Je absolventkou fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, oboru psychologie a sociální práce. Problematice pomoci obětem domácího násilí a znásilnění se dlouhodobě věnuje v podobě odborného poradenství, analytické a lektorské činnosti. Je členkou Výboru pro prevenci domácího násilí při Radě vlády ČR a Koalice organizací proti domácímu násilí – KOORDONA.

Mgr. Hana Jandová vystudovala právnickou fakultu Masarykovy univerzity v Brně. Již během svého studia se zaměřila na problematiku trestního práva a na činnost policie, které se dále věnuje v rámci analytické činnosti v občanském sdružení Persefona, kde také poskytuje právní poradenství obětem domácího násilí a znásilnění.

ISLAND: ÚVOD DO LEGISLATIVY A SCHÉMATA PODPORY OBĚTÍ ZNÁSILNĚNÍ

Sigbrúður Guðmundsdóttir

Úvod

Island je známý svou progresivitou v oblasti ochrany práv žen (kterou odráží i legislativa: např. zákon týkající se prostituce z roku 2007, jenž legalizuje provozování prostituce a kriminalizuje nucení k prostituci a nákup sexuálních služeb, nedávno přijatý zákon, který zakazuje striptýz, atd.). Na první pohled paradoxní skutečnost, že je Island po Švédsku druhou zemí s nejvyšší mírou ohlášených případů znásilnění,¹ lze vykládat i jako výsledek systematické a koordinované činnosti v oblasti potírání sexuálního násilí. Tento text se zaměřuje na popis konceptu znásilnění v islandském trestním zákoníku a na činnost ženských neziskových organizací, které se věnují podpoře znásilněných osob.

Koncept znásilnění v islandském trestním zákoníku

Islandská legislativa vždy obsahovala ustanovení týkající se znásilnění. Tato ustanovení však byla různými způsoby novelizována. Zákon původně definoval znásilnění jako trestný čin krádeže spáchaný vůči rodičům oběti. Zcizení dceřina panenství představovalo pro rodiče komplikaci, neboť její hodnota na manželském trhu byla tímto přečinem významně snížena.

Zákon pojednávající o znásilnění byl následně rozšířen, aby zahrnoval i delikty sexuální povahy spáchané muži na ženách. Tato legislativa byla tedy úzce spjata s pohlavní identitou, jako znásilnění byl nazírán pouze takový čin, kde byl pachatelem muž a obětí žena, a tudíž se zákonné ochrany v této oblasti dostávalo jenom ženám. Později bylo znásilnění trestním zákoníkem definováno jako trestný čin spáchaný proti vůli, svobodě a sexuální integritě oběti bez ohledu na to, zda se obětí stala žena či muž. Muž však byl nadále vnímán jako jediný možný agresor.

V roce 1992 byl zákon ještě více pozměněn s ohledem na úplnou pohlavní neutrálnost – pachatelé i oběti mohou nyní být jak muži, tak ženy. Ačkoliv je v současnosti zákon genderově neutrální, je zřejmé, že se mužů a žen dotýká různě, jelikož znásilnění je trestným činem, jehož oběti jsou v převážné většině ženy, kdežto viníky nejčastěji muži.

1 Na Islandu připadá 34 nahlášených znásilnění na 100 000 obyvatel, v ČR je na 100 000 obyvatel nahlášeno 5 případů znásilnění (KELLY – LOVETT 2009). (Pozn. editorky.)

Trestní zákoník z roku 1940 ošetřoval trestné činy sexuální povahy, avšak označoval takový čin jako přečin proti cudnosti. Vlastní termín sexuální trestný čin se do zákoníku dostal až s jeho novelizací právě v roce 1992. Legislativa od tohoto roku rozlišovala mezi znásilněním na straně jedné a sexuálním zneužitím na straně druhé, při němž se oběť z důvodu psychické poruchy nebo mentálního postižení nemohla násilnému činu bránit. Poslední novela zákona z roku 2007 toto rozlišení zrušila. Pojetí znásilnění bylo rozšířeno mimo jiné o pohlavní styk s osobou, která není schopna se aktu bránit například z důvodu mentálního postižení či nachází-li se v bezvědomí, nebo ve stavu spánku či opilosti. Takový pohlavní styk je zákonem nyní považován za znásilnění. V takových případech nemusí být splněna podmínka nucení oběti k nedobrovolnému styku, neboť se má za to, že osoba nacházející se ve výše popsaných stavech může být natolik bezbranná, že není s to si uvědomit, co se s ní děje, a situaci předejít.

Pokud oběť nedokáže odhadnout okolnosti nebo se bránit z důvodu psychické poruchy, mentálního postižení či jiných duševních omezení, pak jsou pohlavní styk proti vůli takové osoby a zneužití zmíněných podmínek pachatelem považovány za znásilnění, a to i tehdy, nebylo-li použito násilí, výhrůžek nebo jiného nezákonného nátlaku. Navzdory této právní úpravě se v soudních řízeních důraz stále klade na vlastní pohlavní styk a schopnost oběti tomuto aktu porozumět a bránit se mu.

Všeobecný předpis týkající se znásilnění uvádí, že se nejedná o znásilnění, není-li za účelem pohlavního styku či jiného intimního styku sexuální povahy proti oběti použito násilí, výhrůžek a jiných nezákonných nátlakových prostředků, předpokládá-li se, že oběť byla schopna pochopit a protestovat proti situaci, ve které se ocitla. V takových případech se do centra pozornosti dostává odpor oběti vůči agresorovi. Třebaže se má obecně za to, že oběť sexuálního útoku má omezené možnosti, jak se bránit, bývá obtížné agresora usvědčit, pokud se oběť styku nebránila dostatečně důrazným způsobem.

Tato skutečnost je terčem kritiky z několika důvodů. Zaprvé se obětem znásilnění obecně radí, aby se násilníkovi nestavely na odpor příliš, neboť nepřiměřená obrana pro ně může výrazně zvýšit rizikovost situace, zadruhé oběti znásilnění nezřídka uvádějí, že je při útoku strach natolik paralyzoval, že se nedokázaly jakkoliv bránit. To však zákon nebere v potaz.

Aniž by to bylo v zákoně explicitně zmíněno, pokus oběti o vlastní obranu se stává téměř předpokladem pro usvědčení pachatele ze znásilnění. Článek 194 trestního zákoníku v současném znění uvádí následující:

Kdokoli, kdo prostřednictvím násilí nebo vyhrožování násilím donutí druhou osobu k pohlavnímu styku nebo jinému intimnímu styku sexuální povahy, bude potrestán odnětím svobody po dobu nejméně jednoho roku až po dobu šestnácti let. Za násilí se považuje omezování osobní svobody skrze omezování pohybu, podávání léků a další srovnatelné způsoby. Zneužití psychické poruchy nebo mentálního postižení u druhé osoby ve vlastní prospěch za účelem pohlavního styku nebo jiného styku sexuální povahy s touto osobou, nebo zneužití skutečnosti, že tato osoba z jiných důvodů nedisponuje schopností bránit se aktu nebo

chápat jeho význam, bude taktéž hodnoceno jako znásilnění, jehož důsledkem bude trest uvedený v prvním odstavci tohoto článku.

Článek 195 uvádí:

Bude-li podle článku 194 vyměřen trest za trestný čin znásilnění, bude přitěžující okolností, je-li obětí trestného činu dítě mladší osmnácti let, bylo-li při spáchání trestného činu pachatelem v nebyvalé míře použito násilí a byl-li trestný čin spáchán způsobem, který způsobil mimořádnou bolest nebo zranění.

Kritizován je článek 200: *„Každá osoba, která má pohlavní styk nebo jiný intimní styk sexuální povahy se svým vlastním dítětem nebo jiným potomkem, bude potrestána odnětím svobody až na dobu osmi let, nebo až na dobu dvanácti let, je-li dítě mladší šestnácti let.“* Kritika tohoto ustanovení se zakládá na skutečnosti, že pohlavní styk mezi dospělou osobou a jejím vlastním dítětem je nevyhnutelně znásilněním, a proto by takové jednání mělo spadat pod ty články v zákoníku, které se věnují znásilnění.

Schématu podpory pro osoby, které prošly znásilněním

Stígamót, islandské poradenské a informační centrum pro osoby přeživší sexuální násilí

V roce 1982 byl v Reykjavíku otevřen azylový dům pro ženy a děti, jehož prvotním cílem bylo poskytnout přístřeší jak ženám prchajícím před domácím násilím a jejich dětem, tak ženám, které byly znásilněny. Záhy se ukázalo, že se především příslušnicím druhé skupiny nedostávalo mnoha dalších služeb, a proto bylo v roce 1987 založeno Sdružení žen proti sexuálnímu násilí a o rok později byl zahájen provoz centra Stígamót. Spolupráce mezi Stígamótem a azylovým domem je velice úzká a v mnoha ohledech se služby poskytované těmito dvěma iniciativami překrývají.

Stígamót je poradenské a informační centrum pro oběti sexuálního násilí,³ kde naleznou pomoc ženy a muži každého věku. S žádostí o pomoc se na Stígamót

2 Anglické slovo „survivor“ bývá do češtiny překládáno jako „přeživší, pozůstatý, pamětník/pamětnice“, případně i „oběť“. V kontextu sexuálního násilí zde navrhuji vyhnout se pojmu „oběť“ a zvolit takřka otrocký překlad „přeživší“ či „zaživší“, neboť tato slova dle mého názoru lépe reflektují vlastní zkušenost poškozené/ho a nečiní z této osoby statickou trpící oběť bez vlastní autonomie, nýbrž poukazují na komplexitu prožité hraniční zkušenosti. Zároveň si však uvědomuji, že v českém soudobém právním i společenském diskurzu je význam pojmu „oběť“ nezpochybnitelný. Přesto stojí za zmínku, že například sociální studia a neziskové organizace v USA rozlišují pojmy „victim“ a „survivor“; na místech, kde autorský tým použil slovo „victim“, respektive „survivor“, koresponduje český překlad s originálem. (Pozn. překladatelky.)

3 Stígamót definuje znásilnění jako sexuální násilí, při němž jedna osoba násilně penetruje, nebo se pokouší penetrovat tělo druhé osoby proti vůli této osoby, čímž porušuje její autonomii a sebekontrolu.

mohou rovněž obrátit příbuzní obětí, ať už se jedná o partnery/rky nebo rodiče, kteří v důsledku spáchaného násilného činu také trpí. Centrum poskytuje všeobecné informace o sexuálním násilí také akademikům/ččkám, studujícím a lidem pracujícím v různých odvětvích.

Osobám, které u Stígamótu hledají pomoc, je nejprve nabídnuta individuální konzultace a pomoc při zpracovávání vzpomínek na prožitý násilný útok formou rozhovoru, čímž osoba, která byla znásilněna, podnikne první kroky ke znovunalezení sebeúcty a sebedůvěry. Osoby, jimž Stígamót poskytuje pomoc a podporu, si zároveň samy určují míru, do jaké využijí poradenství a další služby centra.

Kromě uvedených služeb se osvědčilo fungování tzv. svépomocných skupin, jež osobám přeživším incestní styk nebo znásilnění pomáhají ve znovubudování životů. Ve většině případů jsou členkami těchto skupin ženy a žena je též supervizorkou skupiny, nicméně středisko má též zkušenost s vedením mužské svépomocné skupiny, jejímž supervizorem je muž. Skupiny se snaží rozrušit izolaci účastníků/účastnic a podpořit je ve zlepšování jejich životů. Skupiny absolvují 15 tříhodinových setkání a od participujících se očekává pravidelná docházka. U lidí, u nichž je nutné důkladněji zapracovat na sebehodnocení a oceňování sebe sama, se přistupuje k tzv. follow-up (tj. následným) setkáním.

Stígamót každoročně pořádá kurzy pro supervizory/rky svépomocných skupin. Náplň kurzů tvoří teorie týkající se sebezdokonalování a opětovného nacházení sebeúcty, což jsou základy, na nichž stojí myšlenka svépomocných skupin.

V centru probíhají každý týden též tzv. setkání o dvanácti krocích, která jsou zacílena na osoby, které v minulosti využívaly služeb Stígamótu a projevují pokračující zájem o další vzdělávání a podporu ze strany střediska. Zodpovědnost za průběh takových setkání nesou sami participující.

Ženy zaměstnané ve Stígamótu jsou zároveň součástí programu rozšířeného poradenství, jež zahrnuje poradní telefonní linku. Lidé z celé země této službě hojně využívají. Na telefonní poradnu se obracejí jak oběti sexuálního násilí, tak jejich příbuzní, dále pak sociální pracovníci/ce z předmětné oblasti.

Stígamót taktéž provozuje speciální telefonickou linku určenou pro osoby pracující jako prostitutky a zdůrazňuje, že obchod se ženami je jedna z forem sexuálního násilí. Středisko prostitutům/tkám nabízí poradenské služby.

Pracovnice Stígamótu pravidelně navštěvují města po celé zemi a nabízejí poradenské služby, individuální konzultace i skupinová sezení. Tyto návštěvy potvrdily známý fakt, že je potřeba neustále pomáhat obětem znásilnění a dalších forem sexuálního násilí po celém Islandu. Nepočítáme-li možnost poradenství poskytovaného po telefonu, oběti sexuálního násilí na mnoha místech země stále nemají ve své oblasti přístup ke specializovaným službám v dostatečné míře. Nicméně existují specialisté ochotní poskytnout potřebnou pomoc, pokud se na ně oběť se žádostí obrátí.

Již několik let zaměstnanci a zaměstnankyně Stígamótu nabízejí poradenství v léčebných zařízeních v okolí Reykjavíku, a to jak pro osoby přeživší sexuální násilí, tak pro zaměstnance a obyvatele města. Konzultace byly též nabízeny

v ženské věznici. Společně s výše zmiňovanými výjezdy do celé země tvoří tento typ poradenství součást projektu „Stígamót u vás“, jenž má zdůraznit, že pokud se lidé nemohou dostavit do Stígamótu osobně, Stígamót se pokusí dorazit za lidmi. Zkušenosti ukazují, že službě je třeba, ať je středisko nabídné kdekoli.

Aktivita Stígamótu vychází z ideologie genderových studií týkající se sexuálního násilí, a to s ohledem na fakt, že znásilnění je nejhrůznějším druhem násilí, a že je toto násilí projevem mocenské nerovnováhy mezi muži a ženami, jejímž udržení napomáhá.

V souladu s těmito myšlenkami jde boj za genderovou rovnost na všech úrovních společnosti ruku v ruce s bojem proti sexuálnímu násilí. Z tohoto hlediska je Stígamót na Islandu důležitým představitелеm snah o genderovou rovnost. Ideologie Stígamótu dále spočívá v tom, že teorie genderových studií nejen vysvětlují důvody, kvůli kterým k sexuálnímu násilí dochází, ale také poskytují možnosti pro přijetí pozic a hodnot, jež umožňují práci s oběťmi násilí, bez ohledu na to, zda se jedná o jedince či skupiny. Důraz je kladen na to, aby osoby, jež zakusily sexuální násilí, nebyly považovány za bezbranné oběti či nemocná individua, nýbrž aby na ně bylo nahlíženo jako na osoby, které přežily ohrožující sexuální útok a které jsou zároveň silné. Stígamót je toho názoru, že individuální reakce na sexuální násilí a jeho důsledky v životě jsou normálními reakcemi na nenormální okolnosti. Snahou střediska je napomoci obětem uvědomit si svou vlastní sílu a naučit se ji využít a dále jim ukázat násilí nikoli jako důsledek jejich osobních problémů, nýbrž jako element působící v širokém společenském kontextu.

Stígamót přistupuje ke svým klientkám a klientům jako k expertkám/expertům v dané oblasti a má za to, že nikdo nerozumí následkům sexuálního násilí lépe než ty/ti, kdo jež zažily/i na vlastní kůži. Proto se středisko snaží vybudovat mezi pracovníci střediska a klientkami/klienty vztahy založené na rovnosti a důvěře.

Každý rok vyhledají kvůli sexuálnímu násilí služby Stígamótu stovky lidí, z nichž většinu tvoří ženy. Podle statistických údajů a docházkových záznamů přepočtených na celou populaci Islandu se na středisko během jeho devatenáctileté existence obrátilo 3,1 % islandských žen. V roce 2008 Stígamót navštívilo 545 osob, v 89 % se jednalo o ženy, nicméně počet mužů kontinuálně narůstá. Více než 20 % obětí se dostavilo do střediska kvůli znásilnění, 4,5 % kvůli pokusu o znásilnění a více než 1 % z důvodu podezření na znásilnění. Jednalo se například o situaci, kdy se mladá žena vzbudí na neznámém místě vedle neznámého muže a nevzpomíná si, jak se na daném místě ocitla.

Celkem středisko v minulém roce zaznamenalo 127 znásilnění, z nichž k 19 došlo v partnerském vztahu, v 15 případech se jednalo o vícenásobné znásilnění a ve 14 případech o znásilnění, při němž hrály roli drogy. V poslední době Stígamót i další centra zabývající se problematikou sexuálního násilí pozorují, že dochází k nárůstu počtu vícenásobných znásilnění a znásilnění spjatých se zneužíváním návykových látek.

Téměř jedna třetina obětí, které vyhledaly ve Stígamótu pomoc v uplynulém roce 2008, uvedla, že jim vedle sexuálního násilí bylo vyhrožováno. Ve 14 % případů došlo na fyzickou újmu. V mnoha z nich figurovaly zbraně. Ve více než 40 %

případů znásilnění agresor nepoužil žádných prostředků k umlčení oběti, v téměř 30 % případů agresor oběti vyhrožoval, v 9 % případů agresor využil fyzického násilí, aby oběť umlčel, a v 17 % případů agresor z násilí obvinil oběť a spoléhal se, že oběť nebude násilný čin z důvodu ostychu nikde ventilovat. Ve 43 % případů byl v době spáchání trestného činu znásilnění pachatel pod vlivem alkoholu nebo jiných narkotik.

Vyhledá-li Stígamót klient/klientka, pracovnice střediska s ní/ním vyplní formulář týkající se jejího/jeho případu a citlivě kladenými otázkami se snaží zjistit více o konkrétních následcích sexuálního násilí. Každý rok se potvrzuje, že osoby, které se na středisko obrátí se žádostí o pomoc, trpí pocitem zahanbení (v roce 2008 86 %), sebe sama nazírají v negativním světle (82 %), zažívají pocity úzkosti (80 %), bojují s depresemi (80 %) a mnoha dalšími komplikacemi. Mnoho z nich navíc vykazuje symptomy sebedestruktivního chování, jako jsou například myšlenky na sebevraždu (45 % v roce 2008), sebepoškozování (26 %) a poruchy v příjmu potravy (23 %). V loňském roce skoro jedna čtvrtina klientek/klientů Stígamótu uvedla, že se v minulosti jednou nebo vícekrát pokusila o sebevraždu.

Krizové centrum pro oběti znásilnění

Univerzitní nemocnice v Reykjavíku již několik let provozuje krizové centrum pro oběti znásilnění. Centrum pro oběti zajišťuje tým doktorů/rek, zdravotní sestru a psychiatra/psychiatřičku, a to jak bezprostředně po sexuálním útoku, kdy se rovněž snaží zajistit právní důkazy pro případ soudního řízení, tak i v průběhu následné léčby. Psychiatr/psychiatřička nabízejí psychologickou pomoc, trpí-li oběť traumatem z toho, že byla vystavena agresivnímu násilí, a zároveň s obětí hledá vhodná a dlouhodobá řešení. Pokud se jedná o nezletilou oběť, hlásí se případ sociálnímu úřadu.

Oběti se též dostane kompletního právního poradenství, a to bez ohledu na to, zda se oběť rozhodne svůj případ předložit soudu. Služby krizového centra jsou bezplatné a o jejich využití se rozhoduje oběť svobodně a nezávisle sama. Naprostá důvěrnost informací je zaručena.

Bohužel je pravděpodobné, že z důvodů závažné ekonomické a finanční krize na Islandu nebude v budoucnu krizové centrum moci poskytovat své služby v současné podobě. Univerzitní nemocnice musí významně omezit služby, které nejsou absolutně nezbytné pro zajištění a udržení veřejného zdraví, nicméně všechny zainteresované strany se pokoušejí nalézt způsob, jak obětem sexuálních trestných činů nadále poskytovat pomoc. Momentálně není zřejmé, jak bude tento problém vyřešen.

Program směřující k prevenci znásilnění

První týden v srpnu se na Islandu každoročně koná kampaň proti znásilnění nazvaná „Muži říkají NE znásilnění“, kterou organizuje Mužská skupina islandské feministické asociace. Cílem kampaně je zvýšit u mužů povědomí o znásilnění a jeho důsledcích pro životy obětí a vybičdnout muže, aby se angažovali v prevenci znásilnění. Tato kampaň se svým přístupem výrazně liší od běžných kampaní, jež

zdůrazňují, že se ženy mají před znásilněním chránit, čímž ve svém nezamýšleném důsledku svalují zodpovědnost na oběť. Cílem popisované kampaně je sjednotit muže v boji proti znásilnění a všem dalším formám sexuálního násilí.

Organizační tým kampaně podporuje muže, kteří odsuzují sexuální násilí páchané na ženách, o tématu diskutují a usilují o vytvoření image silného muže, který se aktivně a zodpovědně podílí na boji proti znásilnění a dalším formám sexuálního násilí. Během tohoto srpnového týdne oslovují participující další muže a snaží se je zapojit do boje proti násilí. Tématem diskuzí je závažnost následků působených sexuálními násilím a jejich dopad na životy obětí. Kampaň je doprovázena koncerty a prodejem triček s logem kampaně. Výtěžek kampaně je určen na pomoc obětem sexuálního násilí.

Během víkendu daného srpnového týdne navštěvují členové Mužské skupiny festivaly a diskutují s mladými lidmi. Akci věnují nemalou pozornost též média, patrně také proto, že kampaň je iniciována muži, organizována muži a na muže je zároveň zacílena. Organizátoři kampaně si plně uvědomují, že jeden týden nasměřovaný k prevenci znásilnění tento jev nevymýtí. Jsou nicméně přesvědčeni, že aktivní nastolování diskuze o tomto závažném trestném činu, který má tragické následky pro spousta žen, může být jeden z nejlepších kroků k proměně naší společnosti. Proměně na takovou společnost, jež bude znásilnění vnímat jako jeden z nejzávažnějších trestných činů, jako neomluvitelný zločin, jehož zavinění nesmí za žádných okolností být svalováno na oběť, která musí mít možnost vyhledat účinnou pomoc – jak fyzickou, tak psychologickou – bez pocitů zahanbení a viny.

Závěr

Existuje mnoho způsobů, jak podpořit oběti znásilnění. Mezi ně patří funkční legislativa, zařízení a centra pro znásilněné osoby, ve kterých je k dispozici proškolený tým, kampaně atd. Problematickou oblastí je finanční zabezpečení těchto aktivit. I proto se jeví jako klíčové podpořit aktivní celospolečenskou diskuzi, která umožní uvědomit si závažnost tématu.

Sigþrúður Guðmundsdóttir vystudovala sociologii a sociální antropologii na University of Reykjavík, kde o pět let později získala též diplom z pedagogiky. Od roku 2006 pracuje jako ředitelka islandské organizace Kvennaathvarfið (organizace byla založena v roce 1982), jež poskytuje služby a bezpečný azyl ženám, jež se staly oběťmi násilí spáchaného rodinnými příslušníky a přáteli, a ženám, jež byly znásilněny. V současnosti se služby organizace rozšířily i o pomoc ženám, jež se staly oběťmi obchodu s lidmi. Je členkou islandského ženského hnutí, jež spojuje usilování o rovné příležitosti v islandské společnosti.

BIBLIOGRAFIE

- AGE, EWL 2009: AGE, EWL. Improving the Situation of Older Women in the European Union. Joint position. Bruxelles: AGE platform, 2009.
- ANARCHOFEMINISTICKÁ SKUPINA 2009: Anarchofeministická skupina. Přímá cesta. Roč. 10, 2009.
- BEM 1993: Bem, S. The lenses of gender: Transforming the debate on sexual inequality. New Haven: Yale University Press, 1993.
- BENEDICT 2003: Benedict, H. To není vaše vina! Jak se vyrovnat se sexuálními napadením. Rádce pro ženy, muže, dospívající, jejich přátele a rodiny. Praha: One Woman Press, 2003.
- BERGESS WOLBERT 2009: Bergess Wolbert, A. (Ed.) Victimology: Theories and Applications. Sudbury, Mass: Jones & Bartlett Publishers, 2009.
- BOURDIEU 2000: Bourdieu, P. Nadvláda mužů. Praha: Karolinum, 2000.
- BROWNMILLER 1975: Brownmiller, S. Against our will: men, women, and rape. New York: Simon and Schuster, 1975.
- BROWNMILLER 1998: Brownmiller, S. *Proti naší vůli: muži, ženy a znásilnění*. In: Oates-Indruchová, L. Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení. Praha: SLON, 1998, s. 133–166.
- BURGESS 2006: Burgess, W. A. Elderly Victims of Sexual Abuse and Their Offenders. Washington: NCJRS, U.S. Department of Justice, 2006.
- BURGESS – DOWDELL 2000: Burgess, W. A. – Dowdell, E. B. The Elderly Rape Victim: Stereotypes, Perpetrators, and Implications for Practice. *Journal of Emergency nursing* 26, 2000, No. 5, s. 516–518.
- BURGESS ET AL. 2007: Burgess, W. A. et al. Sex Offenders of the Elderly: Classification by Motive, Typology, and Predictors of Severity of Crime. *Aggression and Violent Behavior*, 2007, No. 12, s. 582–597.
- CATWRIGHT – MOORE 1989: Catwright, P. S. – Moore, R. A. The Elderly Victim of Rape. *Southern Medical Journal* vol 82, 1989, No. 8, s. 988–989.
- ČECHOVÁ – JANDOVÁ 2009: Čechová, J. – Jandová, H. Stop znásilnění. Analýza stavu pomoci obětem znásilnění v České republice. 2009. [cit. 1. 2. 2010] [online] Dostupné z: http://www.feminismus.cz/download/analyza_stop_znasilneni.pdf.
- ČÍRTKOVÁ 2004: Čírtková, L. Forezní psychologie. Plzeň: Čeněk, 2004.
- ČÍRTKOVÁ 2006: Čírtková, L. Policejní psychologie. Praha: Linde, 2006.
- ČÍRTKOVÁ 2008: Čírtková, L. *Oběti sexuálního násilí*. In: Kovář, P. (Ed.) Sexuální agrese: znásilnění z pohledu medicíny a práva. Praha: Maxdorf Jessenius, 2009. s. 56–72.
- ČÍRTKOVÁ ET AL. 2007: Čírtková, L., Vitoušová, P. et al. (2007). Pomoc obětem (a svědkům) trestných činů. Příručka pro pomáhající profese. Praha: Grada, 2007.
- DAVIS – BRODY 1979: Davis, L. J. – Brody, M. L. Rape and Older Women. A Guide to Prevention and Protection. Rockville: NIMH, DHEW, 1979.

- DOMÁCÍ NÁSILÍ NA MUŽÍCH A SENIORECH 2006: Domácí násilí – násilí na mužích a seniorech. Praha/Kroměříž: Triton, 2006.
- DRIPPS 1992: Dripps, D. Beyond rape: an essay on the difference between the presence of force and the absence of consent. 92 Columbia Law Review 1460, 1992.
- FAFEJTA 2004: Fafejta, M. Úvod do sociologie pohlaví a sexuality. Věrovy: Nakladatelství Jana Prizkiewicz, 2004.
- FAIRCLOUGH 1999: Fairclough, N. Critical Discourse Analysis. London and New York: Longman, 1999.
- FAIRCLOUGH 2004: Fairclough, N. Discourse and Social Change. Malden: Blackwell Publishing, 2004.
- GARDNER – SHUTE 2000: Gardner, J. – Shute, S. *The wrongness of rape*. In: Horder, J. (Ed.) Oxford essays in jurisprudence: fourth series. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- HAVELKOVÁ 2009: Havelková, B. Znásilnění – několik úvah nad právní úpravou a její aplikací. Část II. – Mýty o znásilnění (2009) [cit. 5. 1. 2010] [online] Dostupné z: http://jinepravo.blogspot.com/2009/06/barbara-havelkova-znasilneni-nekolik_23.html
- HERRING 2009: Herring, J. Great debates: criminal law. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009.
- KALVACH ET AL. 2006: Kalvach, Z. et al. Geriatrie a gerontologie. Praha: Grada, 2006.
- KASUISTIKY ŽIVOTA 90: Kasuistiky Života 90. Praha: Život 90, o. s.
- KELLY – LOVETT 2009: Kelly, L. – Lovett, J. Different systems, similar outcomes? Tracking attrition in reported rape cases in eleven countries. European briefing. London: CWASU, 2009. [cit. 5. 4. 2010] [online] Dostupné z: <http://www.proequality.cz/res/data/005/000659.pdf>.
- KOL. AUTORŮ 2006: Kol. autorů. Domácí násilí – násilí na mužích a seniorech. Praha/Kroměříž: Triton, 2006.
- KOVÁŘ ET AL. 2008: Kovář P. et al. Sexuální agrese. Znásilnění z pohledu medicíny a práva. Praha: Maxdorf, 2008.
- LACEY 1998: Lacey, N. Unspeakable subjects, impossible rights: sexuality, integrity and criminal law. 11 Canadian Journal of Law and Jurisprudence, 1998.
- LANGHANSOVÁ – KRISTKOVÁ 2008: Langhansová, H. – Kristková, V. Ochrana obětí trestných činů před prohlubováním psychické újmy v trestním řízení. Via Iuris, 2008. [cit. 5. 3. 2010] [online] Dostupné z: <http://viaiuris.pilaw.cz/index.php?p=msg&id=196>
- LANGHANSOVÁ – KOLÁČKOVÁ 2006: Langhansová, H. – Koláčková, J. Ochrana poškozeného v trestním řízení. Via Iuris, 2006. [cit. 5. 3. 2010] [online] Dostupné z: <http://www.viaiuris.cz/index.php?p=msg&id=123>.
- LINKOVÁ 2002: Linková, M. *Znásilnění: historický kontext a genderové stereotypy*. In: Linková, M. – Řeháčková, D. Gender, rovné příležitosti, výzkum. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2002.

- LIŠKOVÁ 2002: Lišková, K. Znásilnění jako důsledek genderových nerovností. Sedmá generace – společensko-ekologický časopis, 2002, č. 6. [cit. 30. 3. 2010] [online] Dostupné z: <http://www.sedmagerace.cz/index.php?art=clanek&id=103>.
- MACKINNON 1987: MacKinnon, C. *Feminism unmodified: discourses on life and law*. Cambridge: Harvard University Press, 1987.
- MACKINNON 2007: MacKinnon, C. *Sex equality*. New York: Foundation Press; Thomson/West, 2007.
- MADDEN DEMPSEY – HERRING 2008: Madden Dempsey, M. – Herring, J. Why Sexual Penetration Requires Justification. 27 (3) *Oxford Journal of Legal Studies* 467. Oxford, 2008.
- MEDIA PROJEKT 2009: GfK Praha – Median. 2009 „Media projekt.“ [cit. 2. 3. 2010] [online] Dostupné z: <http://www.uvdt.cz/Upload/771.pdf>.
- MCGREGOR 2005: McGregor, J. *Is It Rape?* Farnham: Ashgate Publishing, 2005.
- MORGAN 1980: Morgan, R. *Theory and practice: pornography and rape*. In: Lederer, L. (Ed.) *Take back the night: Women on pornography*. New York: Morrow, 1980.
- MYHILL – ALLEN 2002: Myhill A. – Allen J. Rape and sexual assault of women: the extent and nature of the problem. Findings from the British Crime Survey. London: Home Office Research, Development and Statistics Directorate, 2002.
- TYPES OF ABUSE 1998: NCEA (National Center on Elder Abuse). *Types of Abuse*. 1998. [cit. 22. 1. 2010] [online] Dostupné z: http://www.ncea.aoa.gov/Main_Site/FAQ/Basics/Types_of_Abuse.aspx.
- O'TOOLE 2007: O'Toole, L. *Subcultural Theory of Rape Revisited*. In: O'Toole, L. (Ed.) *Gender Violence: Interdisciplinary Perspectives*. New York: New York University Press, 2007, s. 214–222.
- PALMER ADISA 2007: Palmer Adisa, O. *Undeclared War. African American Women Writers Explicating Rape*. In: O'Toole, L. (Ed.) *Gender Violence: Interdisciplinary Perspectives*. New York: New York University Press, 2007, s. 230–246.
- PENHALE 2005: Penhale, B. *Koncept zneužívání seniorů (elder abuse) – konec mlčení*. In: *Postavení a diskriminace seniorů v ČR. Sborník z mezinárodní konference*. Praha: MPSV, 2005, s. 98–111.
- REEVES SANDAY 2007: Reeves Sanday, P. *The Socio-Cultural Context of Rape. A Cross-Cultural Study*. In: O'Toole, L. (Ed.) *Gender Violence: Interdisciplinary Perspectives*. New York: New York University Press, 2007.
- REKODIFIKACE 2009: Rekodifikace trestního práva procesního (věcný záměr a předkládací zpráva) Ministerstvo spravedlnosti ČR, 2009. [cit. 5. 3. 2010] [online] Dostupné z: <http://portal.justice.cz/ms/ms.aspx?j=33&o=23&k=4980&d=281460>.
- RENZETTI – CURRAN 2003: Renzetti, C. M. – Curran, D. J. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum, 2003.
- REZKOVÁ 2002: Rezková, A. Divná podoba lásky. Sedmá generace – společensko-ekologický časopis, 2002, č. 7. [cit. 5. 4. 2010] [online] Dostupné z: www.sedmagerace.cz/index.php?art=clanek&id=106.

- SOVÁK 1996: Sovák, Z. K problematice pohlavního zneužívání z pohledu platné trestněprávní úpravy. [7] Trestní právo 30, 1996. s. 30.
- ŠPATÉNKOVÁ ET AL. 2004: Špaténková N. et al. Krizová intervence pro praxi. Praha: Grada, 2004.
- SPIEGEL 2009: Spiegel, L. Redefinice pojmu znásilnění. Přímá cesta 10, 2009, s. 36–37.
- STETZ 2007: Stetz, M. *What the West Failed to Learn about War from the „Comfort Women“*. In: O'Toole, L. (Ed.) *Gender Violence: Interdisciplinary Perspectives*. New York: New York University Press, 2007, s. 223–229.
- STOLÍM 2003: Stolím, M. Týrání a zneužívání seniorů. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2003.
- THOMPSON 2004: Thompson, J. B. Média a modernita. Praha: Karolinum, 2004.
- TOŠNEROVÁ 2006: Tošnerová, T. *Diskriminace a špatné zacházení se seniory*. In: Postavení a diskriminace seniorů v ČR. Sborník z mezinárodní konference. Praha: MPSV, 2006, s. 96–97.
- TOŠNEROVÁ 2002: Tošnerová, T. (Ed.) *Špatné zacházení se seniory a násilí v rodině. Průvodce pro zdravotníky a profesionální pečovatele*. Praha: Ambulance pro poruchy paměti, Ústav lékařské etiky 3. LF UK, 2002.
- VALDROVÁ 2006: Valdřová, J. *Gender a společnost*. Ústí nad Labem: PF Univerzita J. E. Purkyně, 2006.
- VAN DIJK 2001: Van Dijk, T. A. *Multidisciplinary CDA: a plea for diversity*. In: Wodak, R. Meyer, M. (Eds.) *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Thousand Oaks – New Delhi: Sage, 2001, s. 95–119.
- WEISS – ZVĚŘINA 1997: Weiss, P. – Zvěřina, J. Zkušenosti českých žen se sexuálním násilím. Výsledky národního průzkumu. 93 Čs psychiat 12, 1997, s. 12–19.
- WHITE STEWART 2007: White Stewart, M. *Real Victims, Reasonableness, and Rape*. In: O'Toole, L. (Ed.) *Gender Violence: Interdisciplinary Perspectives*. New York: New York University Press, 2007.
- WOLF 2000: Wolf, N. *Mýtus krásy*. Bratislava: Aspekt, 2000.
- ZÁVĚREČNÁ ZPRÁVA 2005: Závěrečná zpráva výzkumného projektu RM 01/15/04 MZV ČR. Popis jednotlivých forem násilí, analýza jejich příčin, prevence. České Budějovice: Zdravotně sociální fakulta Jihočeské univerzity, 2005. [cit. 12. 12. 2009] [online] Dostupné z: http://www.zivot90.cz/stopnasili/attach/fin_stud.doc.

GENDER
STUDIES

9 788086 520315
ISBN: 978-80-86520-31-5

Podpořeno grantem z Islandu, Lichtenštejska a Norska v rámci Finančního mechanismu EHP a Norského finančního mechanismu prostřednictvím Nadace rozvoje občanské společnosti.